

ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları: 4

TANZİMAT'IN İLK YILLARINDA BOLU

(Şer'îye Sicilleri 1838-1850)

Yrd. Doç. Dr. Dursun BAYRAKTAR

Bolu Halk Kùltürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları: 4

TANZİMAT'IN İLK YILLARINDA

BOLU

(şer' iye Sicilleri 1838- 1850)

Yrd. Doç. Dr. Dursun BAYRAKTAR

BOLU-2009

TANZİMAT'IN İLK
YILLARINDA BOLU
(Şer'îye Sicilleri 1838- 1850)

ISBN:
978-975-32102-4-9

1. BASKI:
Ağustos 2009

Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi
(BAMER) Yayınları:4

Kapak Tasarım: Nimet ÇELEBİ
AİBÜ Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü

Baskı: DUMAT OFSET MATBAACILIK
SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
Tel&Fax: (312) 257 11 80 / 78
ANKARA

Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İzzet Baysal Kampüsü
14280 Gölköy-BOLU
Telefon: 0374 254 10 00
Faks: 0374 253 45 06
E-Posta: bilgi@ibu.edu.tr

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	VII
ÖNSÖZ	IX
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	XI

A-KAYNAKLAR	3
1-Şer'îye Sicilleri	3
2-Salnâmeler	5
3-Çalışmalar	6

B-TANZİMATA KADAR BOLU VE ÇEVRESİ	7
1-Bolu Adının Menşei ve Türk Dönemine Kadar Bolu	7
a) İlkçağlar ve Bithynialılar Dönemi	8
b) Roma ve Bizans Dönemi	10
2-Türkler Döneminde Bolu	11
a) Selçuklular Dönemi	11
b) Osmanlılar Dönemi	13
C-BOLU SANCAĞI COĞRAFYASI	17
1-Bölgedeki Konumu ve Önemi	17
2-Fiziki Yapısı ve Önemi	18

I.BÖLÜM İDARİ YAPI

A-İDARİ TAKSİMAT	21
1- İskân Politikası ve Bolu Sancağının Yerleşim Yerleri	21
a)Sancağa Bağlı Kazalar	23
b)Sancağa Bağlı Nahiyeler	24
2- Merkez Kazaya Bağlı Nahiyeler	24
3- Bolu Merkez Kazaya Bağlı Köyler	25
4- Gökçesu Nahiyesine Bağlı Köyler	29
5- Sazak Nahiyesine Bağlı Köyler	30
6- Çarşamba Nahiyesine Bağlı Köyler	31
7- Kıbrısçık Nahiyesine Bağlı Köyler	32
B-İDARİ GELİŞMELER	33
1- Sancak Beyliği Dönemi	33
2- Voyvodalık ve Mütesellimlik Dönemi	34
3- Mutasarrıflık Dönemi	35
4- Ayânlar Yönetimi	36

C-YENİLEŞME HAREKETLERİ	38
1- Tanzimatın Uygulanışı ve Bolu Sancağının Durumu	39
2- Muhassıllık	40
3- Muhassıllık Meclisleri	42
4- Tanzimatın Uygulanışı ve Denetimi	44
5-Defterdarlık Kurumu	45
6- Diğer Görevliler	46
a)Emin-i Beytü'l-mâl	46
b)Sandık Emmini	48
7- Yönetimde Yapılan Değişiklikler ve Bolu Sancağının Durumu	49
D- ADLİ TEŞKİLAT	51
1- Kadı	52
2- Müftü	55
3- Muhzirbaşı ve Muhzırlar	56
4- Kâtipler	56
5- Şuhudü'l-Hal	57

II.BÖLÜM SOSYAL YAPI

A-HALKIN GENEL DURUMU	59
1- Müslüman Unsur	59
2- Gayr-i Müslim Unsur	60
B- TOPLUM HAYATI	60
1- Şehir Hayatı	60
2- Köy Hayatı	62
C- AİLE HAYATI	63
1- Evlenme (Nikâh)	66
2- Evliliğe İzin ve Kadının Tercih Hakkı	67
3- Düğünler	70
4- Boşanmalar	71
5- Mehir	72
6- Nafaka-İddet Nafakası	73
7- Tek veya Çok Eşlilik	75
8- Yörede Kullanılan İsim, Unvan ve Lâkablar	77
a) Erkek İsimleri	77
b) Kadın İsimleri	79
c) Ünvanlar	80
d) Lakablar	80

D- MİRAS VE TEREKE	81
1- Miras ve Terekenin Taksimi	82
2- Vâris ve Varis Çeşitleri	83
3- Devletin Mirasçılığı (Beytü'l-mâl)	84
4- Ailelerin Ekonomik Durumları	84
E- DİNÎ HAYAT	87
1- Ahlâki Yapı	89
2- Dinen Yasak Olan Davranışlar	91
a) Zina	91
b) Fâiz (Riba)	92
c) Hırsızlık ve Gasp	93
F- MAHKEME KONUSU OLAN DAVALARDAN ÖRNEKLER	94
G- SAĞLIK İŞLERİ	96
H- VAKIF HİZMETLERİ	99
1- Bolu Sancağı Vakıfları	99
a) Hayrî ve Şerî Vakıflar	100
b) Avâriz Vakıfları	103
c) Aile Vakıfları	103

III. BÖLÜM EKONOMİK YAPI

A- GENEL DURUM	105
1- Paranın Durumu	106
2- Vergiler	108
a) Hazîne-i Şahâne Varidatı	111
b) Ağnâm Rüsûmu	112
c) Aşâr-ı Miriye	112
d) Gümrük Rüsûmu	116
3- Narh Uygulanması ve Eşya Fiyatları	
B- ORMAN, TARIM, HAYVANCILIK VE DİĞER İŞ KOLLARI	125
1- Orman Varlığı ve Kullanımı	125
2- Tarım ve Tarımsal Faaliyetler	131
3- Hayvancılık ve Hayvan Ürünleri	133
4- Diğer İş Kolları	134
5- Ticaret	134

**IV. BÖLÜM
ASKERLİK**

1- Bolu'nun Osmanlı Ordusu İçindeki Yeri	137
2- Bolu'nun Yenileşme Hareketlerine Katkısı	138
3- Redif Askerliği	142
4- Güvenlik ve Asayiş	145
SONUÇ	146
ÖZET	149
SUMMARY	150
BİBLİYOGRAFYA	151
EKLER	155
EKLER LİSTESİ	155

SUNUŞ

2000'li yıllara ulaştığımız Şu günlerde kültür araştırmalarına olan ilgi daha da artmış bulunmaktadır. Başta tarih ve edebiyat gibi pek çok alanla olan ilişkisi, kültürel araştırmaları disiplinlerarası bir yaklaşımla ele almayı gerektirmektedir. Toplumların kimlik oluşumunda da önemli pay sahibi olan kültürel öğelerin, ayrıştırıcı veya bütünleştirici nitelikleri de dikkat çekici ayrı bir yanını oluşurmaktadır. Kültürel alandan bu Şekilde de yararlanmak isteyen ulusal veya uluslararası aktörlerin zaman zaman bu yola başvurmaları ona ulusal veya uluslararası siyasal bir boyut da kazandırabilmektedir. Demek ki günümüzde kültür araştırmaları, geçmişe oranla çok daha büyük önem kazanmış bulunmakta ve hatta ülkelerin güvenliği ile ilgili bir nitelik kazanmış bulunmaktadır.

Tarih boyunca değişik dönem ve coğrafyalarda büyük bir uygarlığın yaratıcısı ve sürdürücüsü olan Türkler, başka uygarlıklarla da sürekli ilişki halinde olmuşlar; doğal olarak hem etkilemiş hem de etkilenmişlerdir. Geçmişten günümüze süreklilik halinde yaşayan kültürel değerlerimiz, bütün bu uzun zaman içerisinde, aktarılan ve yaşatılan kültürümüzün esas koruyucusu olmuştur. Coğrafı olarak farklı bölgelerde yaşasalar da, aynı köklere mensup insanların oluşturduğu kültür evreni içerisinde birçok benzerlikler görmek olanaklıdır. Ayrıca lkemizde yaşayan bireylerin aralarındaki kültürel bağların gelecekte daha da genmesi ancak kültürel unsurlarımızın ortaya çıkarılması ve tanıtılmasına bağlı olacaktır. Bu nedenle bu unsurların ortaya çıkarılması ulusal kültürümüz için olduğu kadar, evrensel kültüre katkı bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Orta Asya'nın farklı bölgelerinden Anadolu'ya ve başka yerlere yüzyıllar süren bir g yaşayan Türkler, bütün bu zaman içerisinde onları birarada tutan ortak dil, ortak tarih ve ortak tarih gibi temel kimlik belirleyici unsurlarını asla bırakmamışlardır. Bu konudaki titizliklerini bugün bile Anadolu'da ve diğer Türk toplulukların yaşadıkları bölgelerde sürdürmektedirler. Bunun sayesinde ki Anadolu'daki ve diğer bölgelerdeki Türk toplulukların arasına tarihin çeşitli zamanlarında birçok coğrafı, siyasal ve dinsel ayrılıklar girmesine karşın bütün bu ayrılıklar onların aralarında varolan ortak bilinci ortadan kaldıramamıştır. Bu süreklilik zamansal ve meknsal değişmelere karşın Türklerin geçmişten bugüne ulaşan birleştirici değerlerinin ne kadar sağlam temeller üzerinde durduğunu açıkça göstermektedir. Ulusal kültür değerlerimizi, yüzyıllardır nesilden nesile aktarılan ve süreklilik arzeden karmaşık bir olgular bütünü olarak görmek gerekmektedir. Şöyle ki, ortak geçmişe sahip topluluklarda varolan kültürel süreklilikleri dikkate almamak, bunları birbirinden kopuk olarak analiz etmek birçok temel meselenin anlaşılamaması sonucunu doğurmaktadır. Günümüzde çeşitli nedenlerle farklı coğrafı bölgelerde yaşayan ancak aynı kültür evrenine mensup topluluklara yönelik araştırmalarda öncelikle dikkat edilmesi gereken konu, kültürel süreklilik unsurlarının varlığının gözden kaırılmamasıdır. Bunun için de gerek ülkemizin değişik bölgelerinde, gerekse Türkiye dışında, Türk toplulukların yaşadıkları bölgelerde kültürel alan araştırmalarına büyük gereksinim bulunmaktadır. Dünya tarihinin akışında önemli rol oynamak suretiyle çok geniş bir zaman diliminde ve bölgelerde etkinlik sağlamış olan ve sağlamaya da devam eden Türklerin kültürel sürekliliğine ilişkin ayrıntıların ortaya konulması işi oldukça karmaşık ve disiplinler arası bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır.

Üniversitemizin henüz genç bir araştırma kurumu olarak BAMER, Bolu ve çevresi başta olmak üzere tarihsel, kültürel ve edebi kaynaklarımızı gün ışığına çıkarmak üzere kurulmuş olup, bu yolda çalışmalarını sürdürmektedir. Bolu ve çevresi ile ilgili alan araştırmalarının yanısıra, bilimsel yöntemlerle, Osmanlı dönemi kaynaklarına dayanılarak hazırlanan tarih araştırmalarının yayınlanması da araştırma merkezimizin büyük önem verdiği bir alandır. Bu çerçevede üniversitemiz Eğitim Fakültesi öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Dursun Bayraktar'ın doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın, konuyla ilgilenen araştırmacılara büyük yarar sağlayacağına inanıyorum. Kitabın yazarı Yrd. Doç. Dr. Dursun Bayraktar'a, kitabın redaksiyonuna katkısından dolayı BAMER Yönetim Kurulu üyesi Doç. Dr. Levent Kayapınar ve öğrencilerimizden Özlem Hayriye Candemir ve Fatma Odabaş'a özellikle teşekkür etmek istiyorum. Araştırma Merkezimiz, Rektörlüğümüzün de desteğiyle, Bolu ve çevresini konu alan tarih, kültür ve edebiyat alanındaki yayınlarını sürdürecektir. Bu yolda ilerlerken her türlü öneri ve katkıya açık olduğumuzu da ifade ederek saygılar sunuyorum.

Yrd. Doç. Dr. Ali YAMAN
BAMER Müdürü

ÖNSÖZ

Tarihte kurulmuş olan, Türk devletlerinin kısa zaman sonra imparatorluklara dönüşmesinde devlet adamlarının hakimiyet ve hükmetme hareketleri yanında, teşkilatçı bir yapıya sahip olmalarının da önemi büyüktür. Bu karakteristik anlayış Osmanlı devlet adamlarında da görülür. Bilhassa kuruluş ve yükselme dönemi hükümdarları, tarihten gelen bu teşkilatçı karakterleriyle sağlam temellere dayanan müesseseler kurmuşlardır. Adalete dayalı yönetimleri, hak ve hukuka sadakatları, hoşgörülü ve toleranslı davranışları sayesinde yönetenlerle yönetilenler arasındaki kaynaşmayı sağlamış böylece tarihin en uzun ömürlü imparatorluklarından biri olarak tarihe geçmiştir.

Elde bulunan bu çalışma uzun imparatorluk sürecinin belli bir kesitini oluşturmaktadır. Çalışmamızda devletin resmi kayıtlarını ihtiva eden şeriye sicillerine dayanarak Bolu'nun 1838- 1850 yılları arasındaki tarihi dönemini (siyasi, idari, iktisadi, sosyal ve askeri yönden) irdelemeye çalıştık. Ele alınan dönem çöküş süreci olmasına rağmen yenilik adına birçok alanda önemli değişikliklerin yapıldığı bir dönemdir. Her ne kadar şeriye sicilleri eski önemini kaybetmeye başlamışsa da elde ettiğimiz verilerle ve ulaşabildiğimiz belgelerle, önce sancak iken daha sonra önemli bir eyalet olan Bolu'nun sosyo-kültürel yapısını ortaya koyan sonuçlar çıkarmaya çalıştık.

Ayrıca Bolu merkeze yakınlığı, coğrafi özelliği ve konumu ile sarayın temel ihtiyaçlarını ve devletin kereste ihtiyacını karşılaması açısından İstanbul'un arka bahçesi konumundadır. Bu bakımdan irdelemeye çalıştığımız dönem Bolu tarihi açısından önemli olduğu kadar XIX.Yüzyıl Türk tarihi açısından da önem arz etmektedir.

Sonuç itibariyle bu çalışma okuyucuyu bilgilendirmekten çok akademik bir çalışmadır. Bu bakımdan çalışmamız yeni bir araştırma ve tartışmalara katkıda bulunabilirse bundan mutlu olurum. Bu tür çalışmaların üniversitelerin arşivlerinden çıkartılarak hizmete sunulması da ayrıca memnuniyet vericidir.

Eserin yazılımda tahammül hudutlarını zorlayan gayretiyle sabır gösteren Nurten CANBASOĞLU'na çalışmanın her aşamasında bize destek veren BAMER Müdürü Yrd. Doç. Dr. Ali YAMAN'a kitabın yayınlanmasını kabul eden BAMER yönetim kurulu üyeleri Yrd. Doç. Dr. Azize YASA, Yrd. Doç. Dr. İbrahim KIBRIS, Yrd. Doç. Dr. Hayati YAVUZER, Öğretim Görevlisi Filiz AKIN, Doç. Dr. Nesrin KALYONCU'ya teşekkür ederim.

Ayrıca kitabın basılması aşamasında yardımlarını esirgemeyen Doç.Dr.Levent KAYAPINAR ve Öğretim Görevlisi Fahri KILIÇ'a teşekkür ederim. BAMER'in kurulmasını ve kitabın basılmasını sağlayan A.İ.B.Ü. Rektörü Prof.Dr. Atilla KILIÇ'a şükranlarımı sunarım.

Yrd. Doç. Dr. Dursun BAYRAKTAR
Bolu 2009

KISALTMALAR

A.g.b.	: Adı geçen bildiri
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.d.	: Adı geçen dergi
A.g.s.	: Adı geçen sempozyum
A.g.sal.	: Adı geçen salnâme
A.g.n.s.	: Adı geçen nüfus sayımı
BŞS	: Bolu Şer'iyeye Sicili
c.	: Cilt
ÇD	: Çele Dergisi
Çev.	: Çeviren
DGBİST	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
DTCFD	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
MRSD	: Mustafa Reşid Paşa Devri Sempozyumu
MŞS	: Mudurnu Şer'iyeye Sicili
Nşr.	: Neşreden
OTDTS	: Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
S	: Sayı
s.	: Sahife
Sad.	: Sadeleştiren
TYDUS	: Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu
Ter.	: Tercüme

GİRİŞ

XIII. asrın sonu, XIV. asrın başında kurulan Osmanlı Devleti, kuruluşundan yıkılışına kadar çeşitli dönemler geçirerek altı asırdan fazla yaşadı ve XIX. asrın başlarında yıkıldı. Kurucusuna izafeten bu devlete “Osmanlı Devleti” denildi ve otuz sekiz padişah tarafından yönetildi.

Başlangıçta diğer Anadolu Beyliklerinden farksız bir Türk Beyliği, hatta en küçüklerinden biri olan Osmanlı Devleti, bulunduğu coğrafi bölgenin önemi ve diğer bazı sebeplerden dolayı¹ XIV-XVI. yüzyıllarda büyük bir imparatorluk haline geldi. Asya, Avrupa ve Afrika gibi üç büyük kıtada parlak dönemler yaşadı. Ancak XVII. asırda içte, XVIII. asırda dışta olmak üzere çökme hareketleri başladı. Ekonomik çöküş, askerî mağlubiyetleri getirdi. Devlet, gittikçe merkeze doğru küçülmeye başladı ve yenileşme kaçınılmaz hale geldi. Artık mutlak değişim şarttı.

Şüphesiz her toplum ve devletin zaman içinde değişime uğraması tabiidir. Bu bakımdan Osmanlı toplumunu ve devletini de bu genel kuralın dışında tutmak mümkün değildi. Nitekim ilk dört yüz yıllık kuruluş ve gelişme döneminde idarî, askerî, malî ve kültürel yönlerde devirden devire değişiklikler görülür. Bu durum, bir bakıma çağın şartlarına uyma zorunluluğundan kaynaklanan gelişme ve yapılaşma hareketleridir.

Bu yönü ile XIV. asır ile XVII ve XVIII. asırları bir tutmak mümkün değildir. Askerî sistem, savaş teknolojisi, idarî ve malî yönetimler değişmekte, klasik anlayış yerine modernleşme hakim olmaktadır. Değişen dünya karşısında Osmanlı'nın da değişmesi zorunluydu. Bu zorunluluğu gerekli kılan iç ve dış âmiller ağırlığını daha önceden ortaya koymuştu. İkinci Viyana bozgunundan, Tanzimat'ın İlanı'na kadar geçen sürede, bunun için gerekli şartları tarihin hazırlamış olduğu söylenebilir.

Osmanlı ülkesinde XIX. yüzyıla gelinceye kadar isyan ve ihtilâl hareketleri eksik olmuyordu. Ancak bu isyancı ve ihtilâlcı gruplardan Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kendi başlarına müstakil bir devlet kuracak kadar cesaret gösterebilenleri çok azdır. Fakat bu asrın başlarından itibaren, durum devlet aleyhine gelişerek Osmanlı tebaasından bazıları millî ve dinî istiklâl iddialarıyla ayaklanmışlardır. Buna bir kısım devletlerin yardımları ve müdahaleleri de eklenince her biri Osmanlı Devleti'nden ayrılarak ya müstakil devlet haline ya da başka bir devlete bağımlı hale gelmişlerdir².

Osmanlı Devleti'nin dağılması diyebileceğimiz bu gelişmeler ve kopmalar önceleri Hıristiyan unsurlara münhasır iken, daha sonra Arabistan bölgesi ve Mısır gibi Müslüman unsurlara da sirayet etmiş ve giderek sürat kazanarak Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına sebep olmuştur.

Diğer taraftan Tanzimat'a gelinceye kadar keyfi idare sürüp gidiyordu. Sosyal hayat

1 M.Fuat Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ankara, 1959, s.105.

2 Kırım, Eflak, Buğdan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan. Bkz. Yusuf Akçura,

Osmanlı Devletinin Dağılıma Devri (XVIII ve XIX. asırlarda) Ankara 1988, s.10, 21.

tamamen bozulmuş ne İstanbul'da, ne Anadolu'da, ne de ülkenin diğer yörelerinde mal, can, namus emniyeti kalmamıştı. Vali, Âyan ve mahalli idarecilerin yaptıkları zulüm ve haksızlıklar yanlarına kalıyordu. Taşralarda ve bu arada Bolu'da türeyen mütegalibe ve eşkıya halkın korkulu rüyası haline gelmişti.

Bu dönemde devlet çok az sulh yılları görmüş daha çok harp yıllarının felâket tablolarıyla karşılaşmıştır. Bu sebeple gerek Bolu ve gerekse Anadolu'nun diğer yöreleri birçok evlâdını savaşlarda kurban vermiş ve acılı günler yaşamıştır.

Bu durum karşısında devlet kendisini yenileme ve modernize etmek zorundaydı. Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde (1718-1730) matbaanın kurulması (1727) bu yenileşme ve batılılaşma hareketlerinin başlangıcı oldu. Bunu III. Selim'in (1789-1807) ıslahat girişimleri, II. Mahmud'un (1807-1839) reformları ve Abdülmecid'in (1839-1861) Tanzimat Fermanı (1839) takip etti.

Bilindiği gibi Tanzimat Devri "Gülhâne Hatt-ı Humâyünü" ile başlatılmaktadır. Mustafa Reşid Paşa'nın 3 Kasım 1839'da padişahın, yerli ve yabancı birçok devlet ricalinin huzurunda okuduğu bu fermanın altında Sultan Abdülmecid'in imzası bulunmaktadır.

Uzun yıllardır biriken sorunlar her yerde patlak vermekte ve devlet hayatını tehdit etmektedir. Sırp İhtilâli (1805), Yunan İsyanı (1821-1830) ve Mehmet Ali Paşa Olayı (1831-1839) Osmanlı Devlet yöneticilerini acil bir reformun gereğine inandırmıştır. Dışta ve içteki bu tür gelişmelerin yanında eskimiş olan malî sistem XIX. yüzyıl devleti için elverişli olmaktan çıkmıştır. Devlet memurları, mahalli nüfuz gruplarına ve cemaat temsilcilerine danışmadan iş yapamaz hale gelmişti.³ Siyasî ve ekonomik çöküntü içinde bulunan devlet, bütün gücüyle iç isyanlar ve dış müdahalelerle uğraşmak zorundaydı ve ayakta kalabilmenin mücadelesini yapıyordu.

Ülkenin bu genel tablosu içinde Anadolu'nun diğer yörelerinde olduğu gibi Bolu Sancağı da aynı ızdırapları yaşadı. Aynı haksızlıklara, yolsuzluklara ve zulümlere maruz kaldı. Öyle ki; Bolu'nun bu durumunu tasvir eden Nâimâ:

"Yirmi bin akçelik davadan iki bin guruş alırlar, davacıyı da davalıyı da zincire vururlar. Fakirlerin mallarını gasbederek her türlü haksızlıktan başka ırza namusa da saldırırlardı. Elli bin guruşluk Bolu mansıbından katmerli mal aldılar ol diyarı haraba verdiler."⁴ demektedir.

Bu dönemde, Bolu bir taraftan devletin girdiği harplerde birçok evlâdını cepheye gönderirken⁵, diğer taraftan voyvodaların, âyanların ve eşkıyanın zulmünden kurtulamıyordu. Bu bakımdan Tanzimat Fermanı bir umut oldu ve kısa sürede Bolu'da da uygulanmaya başlandı.

3 Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, 1991, s.173, 180.

4 Naima, Tarih-i Nâimâ, İstanbul, 1281, c. VI, s.68.

5 Bolu, Şer'îye Sicili(BŞS), Defter No. 42/871, s. 20, M.Zekai Konrapa, Bolu Tarihi, Bolu 1960, s 276.

Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen Bolu ve çevresi uzun tarihi geçmişinde millî ve dinî değerlerini ve yerleşim özelliklerini koruyabilmiş yörelerimizin başında gelmektedir. Ayrıca Karadeniz sahil şeridiyle olan irtibatı, iklimi, coğrafi özelliği ve merkeze olan yakın konumu ile Bolu Osmanlı Devleti idarî teşkilâtı içinde önemli bir sancak merkezi ve eyaletidir. Bu bakımdan Evliya Çelebi:

“Amma burada gayet adalet etmek gerek, gayr-ı meşru birkaç akçe alınsa hemen reayası üç günde İstanbul'a varıp şikâyet ederler. Zâlim hakimın hakkından gelirler.”⁶ demek suretiyle Bolu'nun bu konumunu ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Bolu'nun bugün dahi aynı şekilde yeni Türkiye'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde bulunan önemli bir ili ve dinlenme merkezi olduğu söylenebilir.

Bolu ve çevresi, halkı itibariyle Türkmen'dir. Oğuz Türkleri'nin bütün vasıflarını canlı bir şekilde yaşatmaktadır. Ata yurdundan kopup geldikleri gündün beri, millî ve dinî değerler sistemini korumuş ve kültür erezyonuna uğramamıştır. Fethedildiği tarihten itibaren yabancı düşman istilası görmemiş ender şehirlerimizin başında gelmektedir. Böylece asıl karakterlerini muhafaza etmiş ve benliğini yitirmemiştir. Bugün dahi Kayı, Kınık, Karkın, Dodurga, Bayındır, Çavuldur, Yırva, Salur, Yazır, Döğer, Beğdili, Avşar gibi Oğuz boy adlarını taşıyan altmışa yakın yerleşim birimi bulunmaktadır.

Bu bakımdan tarihî süreç içinde gerek coğrafi konumu, gerekse siyasî yönü ile öneme haiz olan Bolu'yu Tanzimat'a geçiş döneminde Şer'îye Sicilleri'nde yer alan belgelere dayanarak “Tanzimat'ın İlk Yıllarında Bolu” başlığı adı altında ele aldık. Amacımız ele aldığımız 1838-1850 zaman dilimi içinde⁷ Bolu'nun içinde bulunduğu idarî, iktisadî, içtimaî ve askerî statüsünü, kurum ve kuruluşların içinde buldukları durumu ortaya koymaktır.

Böylece Bolu Sancağı Osmanlı Devlet yapısı içinde elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda ve ana başlıklar altında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

A-KAYNAKLAR

1-Şer'îye Sicilleri

Bilindiği gibi “Şer'îye Sicilleri” tarihimizi çeşitli yönleri ile tespit edebilme bakımından önemli kaynakların başında gelmektedir. Şer'îye Sicilleri önceleri kendi mahallerinde ve müzelerinde muhafaza edilmekte iken daha sonra kısmen Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ne, oradan da Ankara'ya getirilerek Milli Kütüphane'nin İbni Sina bölümüne konulmuştur.

Burada yaptığımız çalışmalar neticesinde konumuza esas kaynak teşkil eden Bolu'ya ait Şer'îye Sicilleri'nin tüm sayısının oldukça büyük yeküne ulaştığını tespit ettik. 261 adet Şer'îye Sicili'nin ilki 1070 (1654) tarihini, sonuncusu da 1326 (1910) tarihini taşımaktadır. 830-1091 numaralarda kayıtlıdır. Tanzimat Dönemi'ni (1839-1876) içine alan defter sayısı 92 adet olup, 870 numaradan 962'ye kadar numaralanmıştır.

6 Evliya Çelebi, Seyahatname, İstanbul, 1314, c.II, s.172.

7 Bu dönem aynı zamanda Tanzimatın uygulanmaya konulduğu dönemdir. Çadircı, A.g.e, s.190.

Ele aldığımız dönemde konumuzun (Tanzimat'ın İlk Yıllarında Bolu, 1838-1850) ana kaynağını teşkil eden Şer'îye Sicilleri 15 adet olup, 870-884 numaralarda kayıtlıdır.

Şer'îye Sicilleri genelde Kadılar'ın devlet merkezi ile yaptıkları yazışmaları, halkın şikayet ve dileklerini, ferman ve hüküm suretlerini, en önemlisi birçok mahkeme kayıtlarını ihtiva etmektedir. Ayrıca Şer'î Sicilleri'nden tarihi olayları, tarihi şahsiyetleri, bazı önemli müessese ve mahalli yer adlarının ayrıntılı bir şekilde tespit edilebilmesi mümkün olmaktadır.

Bu haliyle Şer'îye Sicilleri'ndeki kayıtları; Kadılar tarafından inşa edilen yazılar ve Kadılar tarafından inşa edilmeyen yazılar olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan hüccetler, maruzlar, ilamlar, müraseleler, tereke ve mahkeme zabıtları birinci grubu teşkil ederken, fermanlar, emirnameler, tayin beratları, buyruhdular ve diğer hükümler de ikinci grup yazıları teşkil etmektedir.

Uzun bir geçmişe sahip olan Şer'îye Sicilleri, Peygamberimizin zamanından itibaren, Selçuklular'dan Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar muntazaman tutula gelmiştir.⁸ Bu bakımdan Şer'îye Sicilleri Osmanlı tarihinin siyasi, idari, içtimai, iktisadi ve askerî bakımdan olduğu kadar aile hukuku bakımından da birinci derecede kaynakları arasında yer almaktadır.

Ancak Tanzimat ilkelerinin, ülke çapında uygulamaya konulmasıyla Kadılar'ın yetkilerinin birçoğunun ellerinden alınmasından sonra Şer'îye Sicilleri eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Bu nedenle Kadılar'ın inşa ettikleri, evlenme, boşanma, mahkeme davaları ve bazı tereke ve miras kayıtlarından başka diğer belgeler önemli ölçüde kayıtlara geçmemiştir.

Bu haliyle çalışmamızın ana kaynağını oluşturan ve tamamı tarafımızdan incelenerek değerlendirilmeye tabii tutulan ve bu döneme ait olan Şer'îye Sicilleri şunlardır:

1- 870 numaralı Şer'îye Sicili: 1252-1256/1836-1840 tarihlerini içine almaktadır. Ciltli, karton kapaklı, 76 yaprak, 152 sayfa, kapak içleri yazılı, verese, tereke, asker alımı, terhis, orman emvali, kereste, narh ve emirname suretleri, ilam ve hüccet kayıtları ile vergileri ihtiva etmektedir.

2- 871 numaralı Şer'îye Sicili: 1255-1256/1839-1840 tarihini ihtiva etmektedir. Ciltsiz, dağılmış vaziyette, bazı sahifeler okunamamaktadır. Tek sahife 20 evraktır. Son tarafları karışık ve başka defterlere ait sahifeler ilave edilmiştir. Bolu ve kazalarına ait asker alımı, asker listesi, kereste imalı, tevzii ve nakli Bolu'ya tabii kazalar, nahiyeler, köyler yer almaktadır.

3- 872 numaralı Şer'îye Sicili: 1256-1257/1840-1841 tarihini kapsamaktadır. Ciltsiz, karton kağıt kapak arasına alınmış 10 varak sağlamdır. Vakıf mallar, miras, evlenme, boşanma ve mahkeme kayıtlarını ihtiva etmektedir.

⁸ Ahmet Akgündüz, Şer'îye Sicilleri, İstanbul 1988, c.I, s 62.

4- 873 numaralı Şer'îye Sicili: 1256-1257/1840-1841 tarihini kapsamaktadır. Kapaksız, yıpranmış vaziyettedir. Mahkeme kayıtları, veraset ve terekeleri, evlenme ve boşanma ile ilgili kayıtları ihtiva etmekte ve 17 varaktır.

5- 874 numaralı Şer'îye Sicili: 1257-1259/1841-1843 tarihlerini kapsamaktadır. 19 varak ciltli ve sağlamdır. Veraset, hüccet, kereste imali, tevzii ve nakli, mahkeme kararları ile ilgili belgeleri ihtiva etmektedir.

6- 875 numaralı Şer'îye Sicili: 1257-1260/1841-1844 tarihlerini ihtiva etmektedir. Önceki ve sonraki sicillere göre oldukça kapsamlıdır. Ciltli, düzenli, sağlam ve 92 varaktır. Bu döneme ait birçok bilgi ve belge bulunmaktadır. Dönemle ilgili en önemli sicil kaynaklarından biridir. Tayin beratları, narhlar, vergiler, fermanlar, emirname ve buyrulduklar, gümrük talimnameleri, hüccet ve miras, tereke, vakıf, din eğitimi ile birçok belgeyi ihtiva etmektedir.

7- 876 numaralı Şer'îye Sicili: 1259-1261/1843-1845 tarihli evlenme, boşanma, tereke-miras ve mahkeme zabıtlarını ihtiva etmekte olup, 24 varaktır.

8- 877, 878, 879 numaralı Şer'îye Sicilleri: 1259-1261 yıllarını ihtiva etmekte olup, her biri 10-15 varakı geçmemektedir. Mahkeme kayıtları, tereke ve mirasla ilgili hususlar yer almaktadır.*

9- 880 numaralı Şer'îye Sicili: Büyük boy, ciltli ve sağlamdır. 1259-1264/1843-1848 yıllarını kapsamakta ve 66 varaktır. Narhlar, tereke, miras, mahkeme ve askerlik ile ilgili hususları ihtiva etmektedir.

*Bu siciller aynı tarihlere ait olduğu için tek numara altında gösterilmiştir.

10- 881 numaralı Şer'îye Sicili: Büyük boy, karton kaplı olup 67 sayfadan ibarettir. 1263-1265/1847-1849 yılları arasında kapsamaktadır. Kapak içleri yazılı olup kereste imali mahkeme kayıtları, askerlik ve narh ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır.

11- 882-887'ye kadar olan Şer'îye Sicilleri 1263-1268/1847-1852 yılları arasındaki kayıtları ihtiva etmekte olup, çoğunlukla tereke ve mahkeme kayıtlarından oluşmaktadır.

12- 1470 numaralı Mudurnu Şer'îye Sicili 1259-1266/1843-1850 yıllarını kapsamaktadır. 95 sahife, uzun boy, ciltli ve tamdır. Bolu ile ilgili ferman, emirname, atama kararları, askeri ve mali, konaklama ve güvenlik ile ilgili belgeler ihtiva etmektedir. Ele aldığımız dönem ile ilgili oldukları için tarafımızdan ayrıca tetkik edilmiştir.

2- Salnâmeler

1310-1312/1894-1896 Kastamonu Salnamesi: Bolu'nun Kastamonu'ya bağlı bulunduğu "Mutlak Mutasarrıflık" dönemlerine ait bilgiler ihtiva etmektedir. Kastamonu Vilâyet Matbaası'nda basılmıştır. 273 ve 453. sahifelerde ve devamlarında Bolu ile ilgili bilgiler verilmektedir.

1332-1334/1916-1918 Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi: Bolu Vilayet Matbaası'nda basılmıştır. Bolu'nun ilk resmi salnâmesidir. Bolu Mutasarrıfı Ali Seydî Bey tarafından kurulan bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Tarih bölümü M. Zekai Konrapa, Edebiyat Bölümü de Şeref Bey tarafından hazırlanmıştır. Diğer bilgiler ise kazalardan ve dairelerden geldiği gibi Salnâmede yer almıştır. İlmî bir program tatbik edilmemiştir.

1337-1338/1921-1922 Bolu Livâsı Salnâmesi: Maarif Müdürtü Ahmet Talat Bey'in başkanlığında ilmi bir heyet tarafından hazırlanmıştır. Tarihi kronoloji tablosu mevcut olup, tarih, edebiyat, ulema ve meşhurlar, abideler ve hitâbeler bölümü önemlidir.

3- Çalışmalar

Ayanlar Devrinde Bolu: Bolu Encümen Başkâtibi Mihdat Kemâl Bey tarafından Şer'îye Sicillerine dayanılarak hazırlanmıştır. 73 sahifedir. 1334 yılında Bolu vilâyet matbaasında basılmıştır.

Bolu Coğrafyası: "Tarık Ziya Işıtman" tarafından hazırlanmış Tarih ve Coğrafya kısımlarından oluşmaktadır. Daha ziyade Coğrafya'ya önem verilmiştir. 95 sahifedir. Halkevi Yayınlarındandır.

Çamlar ve Göller Ülkesi: "Zuhuri Danışman" tarafından hazırlanmış. Halkevi neşriyatı olarak Bolu Vilayet Matbaası'nda basılmıştır. Bolu coğrafyası ve tarihi hakkında kısa bilgiler vermektedir. 78 sahifedir.

Bolu Tarihi: Bolu'nun yetiştirdiği değerli ilim adamı M. Zekâi Konrapa tarafından hazırlanmıştır. Cihan tarihi içinde Osmanlı Tarihi, Osmanlı Tarihi içinde Bolu Tarihi Bölümleri ile ele alınmıştır. Bolu hakkında geniş bilgi vermekte ve kaynak eserler arasında yer almaktadır. Bolu Vilayet Matbaası'nda basılmıştır.

Cumhuriyetin XV. yılında Bolu, yarı resmi kıymetli bir eserdir. Bolu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Vilâyet Matbaası'nda basılmıştır.

Abant: Bolu Halkevi tarafından hazırlanıp Vilâyet Matbaası'nda basılmıştır. İlmî, edebî, fikri ve sosyal konularda yazılar ihtiva etmektedir. Ancak 15 sayı çıkarılabilmektedir.

Çele Dergisi: Bolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği tarafından 1963 yılında tesis olunmuş, aylık, fikir ve sanat dergisidir. 1963'ten 1966 yılına kadar devam etmiştir. Vilâyet, Tuncer Matbaaları'nda ve Ankara'da San Matbaası'nda basılmıştır. Bolu hakkında önemli yazı ve belgeleri ihtiva etmekte, övülmeye değer bir dergidir.

Tarihte Bolu: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Bülteni için "Semai Eyice" tarafından hazırlanmıştır. Daha çok sanat değerleri ile ilgili bir tarihçe şeklinde hazırlanmış, Yenilik Yayınevinde basılmıştır.

Ana hatları ile özetlemeye çalıştığımız bu eserlerden başka Bolu ile ilgili bir kısım diğer dergi, gazete, yazı, kitap ve diğer çalışmalar da bulunmaktadır.

Çalışmamızı, Şer'îye Sicilleri'nin yanında Bolu Tapu ve Nüfus Müdürlüğü arşivinde bulunan belgelerle zenginleştirmek istedikse de ilgililerden izin alamadık. Bununla beraber Bolu ile ilgili birçok bilgi ve belgeyi değerlendirmeye çalıştık. Şüphesiz Bolu ile ilgili yazı ve çalışma bunlardan ibaret değildir. Ulaşabildiğimiz ilgili diğer kaynaklar bibliyografya kısmında gösterilmiştir.

B-TANZİMAT'A KADAR BOLU VE ÇEVRESİ

1-Bolu Adının Menşei ve Türk Dönemine Kadar Bolu

Bolu Sancağı, özellikle sancak merkezini teşkil eden Bolu, bulunduğu mevki itibariyle çok eski ve uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. Bununla beraber tarih öncesi çağlara ait durumunun elde yeterli bilgi olmayışı nedeniyle, gereği kadar gün ışığına çıkmış olduğu söylenemez. Ancak, tarihi hayatına başladığı ilk çağlardan zamanımıza kadar, birçok olaylara ve uygarlıklara mekân teşkil ettiği ve çeşitli adlar ile anılarak gelmiş olduğu bilinmektedir.

Bolu tarihi hayatına "Bitinya" (Bith-ynie)'lilerle başlamıştır. Böylece Bolu şehri ilk defa "Bitinyum" (Bithnium-bithynion) adıyla anılmıştır.⁹ Bolu uzun yıllar bu ad ile anıldıktan sonra Bitinya'nın Roma hakimiyetine geçmesiyle İmparator "Klodyus" (Cladius) döneminde (İmp. 41-54) onun adını ebedileştirmek üzere ismine izafen Klodyopolis (Claudiopolis) olarak adlandırılmıştır.¹⁰ Bolu adının Claudiopolis'in "Şehir-Belde" manasına gelen son kısmından çıkmış olduğu sanılmaktadır. Bolu adıyla Filyos ırmağının eski adı olan Billaios, Billis veya Billion, Billiem ile benzerlikler de kurulmaktadır.

Bitinya Bölgesi'ne daha önce kimlerin ve nereden gelip yerleştiklerini bilmiyoruz. Ancak, Anadolu'ya gelip yerleşenler Anadolu'nun ya doğusundan, yahut batısından girmişlerdir. İlk gelenlerin de (tahminen M.Ö. 5 bin yıllarında) Proto-Hititler (yafesiler) olduğu kabul edilmektedir.¹¹ Böylece Anadolu'nun ilk halk tabakasını Proto-Hititler, ikincisini Hititler, üçüncü tabakasını da Traklar oluşturmuştur.

Anadolu'ya gelip yerleşen Proto-Hititlerin Bitinya Bölgesi'ne kadar inip yerleştikleri bilinmemekle beraber Remzi Oğuz Arık'ın, Bolu'da yapılan kazılar hakkındaki raporunda ortaya çıkarılan Proto Historik Höyükle ilgili olarak: "Bâkir toprağa kadar inen bir hendek içinde Bakır Devri Hitit-Frig klasik çağı çanak-çömlek obsidisyenden gayet güzel işlenmiş ufak aletler, şimdiki arkeoloji müzesinde bulunan fevkalade ideal biçimdeki zeometrik kaplar, bu nispeten ufak höyüğün çok zengin, çok alakaya değer olduğunu göstermektedir."¹² Şeklindeki ifadeleri Proto-Hititlerin bu bölgeye kadar geldiklerini göstermektedir.

9 Charles Texier, Küçük Asya, Çeviren (Çev) Ali Suat, İstanbul, 1337, C I, s.266.

10 Besim Darkot, "Bolu" İ.A., İstanbul, 1993, c.II, s.707.; Semavi Eyice, Tarihte Bolu, İstanbul 1975, s.2.

11 Mehmet Murad, Tarih-i Umum-i, İstanbul 1327, c.I-III, s.17.

12 Remzi Oğuz Arık, "Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor", Belleten, c.VIII, S.30 (Ankara,1986), s.343-347.

Raporda görüldüğü gibi Bolu'nun Hitit Dönemi'ne kadar inen uzun bir tarihi geçmişi vardır. Gerek arkeolojik tetkikler, gerekse şu anda Bolu'da bir Hitit Köyü'nün varlığı, Bolu'nun Hitit nüfuzu altına girmiş olduğunu göstermektedir. Daha sonra bölgeye gelip yerleşen (M. Ö. 1700) Bitinienler, bölgeye adlarını vererek önemli şehirler kurdular. Böylece antik Bitinyum (Bolu) şehri de onlar tarafından vücuda getirildi. Ancak onun Filyos'un üst yanında olduğu söylenmektedir.¹³

a) İlkçağlar ve Bithynialılar Dönemi

Tarihi Bitinialılarla başlatılan Bolu ve çevresi az denilmeyecek kadar ilkçağ sanatının kalıntılarına sahiptir. Yapılan resmi ve gayri resmi kazılarda bu devir sanatına ait mimarî kalıntı, heykel, çok sayıda lâhit ve kitabeye rastlanmaktadır.

Arkeolojik tetkiklerin ortaya koyduğu bulgulara göre Anadolu'da kurulan ilk medeniyetler (Hz. İsa'dan 3- 4 bin yıl önce) savunmaya müsait hisar ve surların önünde kurulan Kral Şehirleri ile başlamıştır. Bu dönemlerde Anadolu'nun doğusunda Hurriler, ortasında Hititler, batısında Luviler yaşarken Bolu'nun bulunduğu Batı Karadeniz bölgesinde kimlerin yaşadığı ve Bolu'da nasıl bir hisar şehri kurulmuş olduğu bilinmemektedir. Bunu eldeki mevcut belgeler ışığında ortaya koymak şimdilik mümkün görülmemektedir. Ancak, yukarıda değinildiği gibi arkeolojik bulgularla Hitit-Frig çağlarına kadar inilmektedir.¹⁴

Anadolu'da siyasi birliği sağlayan Hititler (M.Ö.1900) Kral Mursilis zamanında (M.Ö.1650) tüm Anadolu gibi Bitinya Bölgesi de Hitit nüfuzu altına girmiştir. Bu durum ancak Dorların istilası üzerine Balkanlardan kaçan Trak Kavimlerinin (Frigler, Aryadlar, Mantiniler v.s.)¹⁵ boğazları geçmesiyle son bulmuştur. Böylece Bitinya bölgesi batıda Blympus (Uludağ)'dan, doğuda Karatia (Gerede)'ya kadar Frig hakimiyetine girmiştir.¹⁶

Böylece bölgeye adını veren Trak kavimlerinden Bithinienlerin yerleşmesiyle, kurulan birçok şehirle birlikte Antik Bitinyum (Bolu) şehri de tarihi hayatına başlamış oldu.¹⁷

Bitinya bölgesi M.Ö. 670 yıllarında Frig hakimiyetine son veren Lidyalı'ların bölgede ne kadar kaldıkları bilinmemekte ise de sınırlarını Kızılırmak'a kadar genişletmek suretiyle Anadolu'nun ortasında Perslere rakip olmuşlardı. Pers politikasına ters düşen bu genişleme iki devlet arasında beş yıl süren ve neticesiz kalan Pers-Lidya Savaşları'na sebep oldu. Perslerin Lidya devletine son vermesiyle (M.Ö. 546) Bitinya bölgesindeki Lidya hakimiyetinin yerini Pers hakimiyeti almış oldu.

Lidya başkentinin Perslerin eline geçmesinden sonra diğer Küçük Asya şehirleri birer birer muhasara edildi. Buralarda yaşayan Yunanlıların adalara doğru göçe başlaması neticesi Persler, Anadolu'ya hakim oldular ve bu durum Büyük İskender'in Asya

13 C. Texier, a.g.e., s.266.

14 Ahmet Refik, a.g.e., İstanbul 1929, c. I. s.367.

15 Enver Konukcu, "Küçük Asya'ya Göre Bolu", Çele Dergisi (ÇD), s.27 (Ankara,1965) s.25.

16 Şahin Sencer, Epigraphica Anatolika, Bon, 1986. s.152.

17 Firuzan Kınal, "İlkçağlarda Bolu" ÇD, S.14 (Ankara 1963), s.13.

Seferi'ne kadar devam etti.¹⁸ M.Ö. 334 yılı baharında Çanakale Boğazı'nı geçen Büyük İskender, 40 bin kişilik ordusu ile Pers İmparatorluk ordusunu yenerek (12 Mayıs 333)¹⁹ hiçbir engelle karşılaşmadan Anadolu içlerindeki yürüyüşüne devam etti. Bir sene içinde Anadolu'da Pers hakimiyetine son vererek kendi hakimiyeti altına aldı.

Bu sırada Bolu'nun bulunduğu Bitinya bölgesinde Perslere karşı verdikleri mücadele sonunda İzmit'i (Artahüs) alarak Perslere bağlı bir devlet kuran Bitiniyenler, komşuları Ereğlililerle savaş halinde idiler. Böylece İskender'in Anadolu hakimiyetiyle, Bolu ve çevresi de ona bağlanmış oldu.

Bitinya-Ereğli mücadelesi aralıklarla devam etti. Sonunda Ereğlililer İzmit'i yaktılsa da bir müddet sonra Bitinyalıları istiklale götüren Kral I.Nohameden tarafından yerine kendi adıyla Nihomedya (İzmit) şehrini kurdu (M.Ö. 279).Haleflerinden Ziaelas (255-235), I.Prusias (238-183), II. Prusias (183-92) ve IV. Nikomeden Philopator (92-74) zamanlarında Bitinya'yı güçlü bir krallık haline getirdiler. Doğu yönünde genişleyerek Karatia (Gerede)'yi ülkelerini koruyucu bir kale yaptılar.²⁰ Bu arada Bitinya Krallarının doğu fetihleri sırasında "Salonia" diye anılacak olan ovada, Bitinyum'un temelleri atılmış ve Ziealas tarafından kurulan şehir Bitinyum (Bolu) adını almıştır.

Nikomedes tarafından Anadolu'ya kabul edilerek iç kısımlara yerleşen Trak kavimlerinden "Galatlar", zamanla Bitinya şehirleri (Gerede-Bolu) için tehlike oluşturdular. Bitinya Kralları arasındaki mücadelenin artması üzerine bu sefer Galatlar ülke için hep tehlike oldular. Ayrıca Galatya tehlikesi yetmiyormuş gibi, Hanibal'ın Bitinya'ya sığınması Romalıların Anadolu'ya geçmesine sebep oldu. (M.Ö.183).

Hanibal, zehir içerek Bitinya Bölgesi'nde hayatına son verirken (M.Ö. 183) Romalılar Bitinya için ciddi tehlike olmaya başladı. Bir taraftan Helenizm kültürü bölgede yayılırken, diğer taraftan Pontus ile anlaşarak ülkenin doğusunda bulunan Paphlogonia'yı aralarında paylaştılar.²¹

Bu sırada tahta çıkan III'ncü Nikomedes'in, krallık yeteneğinden yoksun oluşu halkın tepkisine maruz kaldığı gibi taht mücadelesinin büyümesine de sebep oldu. Bitinya Gerede'den başkente kadar kana bulandı. Bitinya Kralı Roma'ya sığınmak zorunda kaldı. Biraz sonra General M. Aguilus ile ülkesine dönerek tahta sahip oldu ise de, bu durum Roma'ya bir çok imtiyazlar tanınmasına sebep oldu. Arkasından Pontus Kralı ile aralarının açılması üzerine Pontus-Roma Savaşı başladı. Pontus Kralının Bitinya'yı istila etmesiyle Nikomedes tekrar Roma'ya sığındı. Savaş da Pontus ordusunun yenilmesiyle sonuçlandı. Yapılan antlaşmadan sonra Nikomedes tekrar ülkesine döndü ise de yerine geçen IV. Nikomedes (M.Ö. 94-74) vasiyeti üzerine ülkesini Roma'ya bıraktı.²² Böylece Bitinya Roma'nın idaresine geçmiş oldu.

18 M.Şemseddin Günaltay, İran Tarihi, Ankara 1948, c.1, s.140.

19 Mehmet Murad, İran Ordusunun imparatorluk ordusu değil, Anadolu'ya has küçük bir birlik olduğunu yazmaktadır. A.g.e, s.340.

20 Enver Konukcu, "İlkçağdan Cumhuriyete Bolu", Cumhuriyetin 70. yılında Bolu, Bolu, 1988, s.7.

21 E.Konukcu, A.g.e., s.7.

22 C.Textier, A.g.e., s. 266.

b) Roma ve Bizans Dönemi

Anadolu'nun Roma idaresine geçmesiyle Bitinya Bölgesi Roma hakimiyetine girdi. Romalılar Anadolu'da yeni düzenlemeler yaparak Etiler'den sonra en büyük siyasi birliği kurdular. Bitinya ve çevresinde hızlı bir Latinleşme başladı. Bitinya Roma'nın Anadolu'daki beş eyaletinden biri haline geldi. Bitinya sınırları fatihlerin keyfine göre zaman zaman değişiyordu. Kadıköy'den Kastamonu ve Ankara'ya kadar olan yerler Bitinya sınırları içinde yer alıyordu ve Bolu'da oturan Roma'nın Bitinya valisi tarafından yönetiliyordu.

Roma'nın İmparatorluk döneminde Bitinyum beldesinin adı değişerek İmparatorun adına izafeten Cladiopolis oldu. Takriben 41-54 yıllarına rastlayan bu dönemde Bolu, konsul valileri ve büyük valilerce yönetildi. Bir çok imparator tarafından ziyaret yeri ve imparatorluk davasında harp sahası oldu. Hristiyanlığın hızla yayılmaya başladığı sırada Cladiopolis (Bolu) kilisenin piskoposluk merkezi haline geldi.²³ İmparator Hadriyanus'un sevgilisi Antinous Bolulu idi. O'nun adına birçok heykeller yaptırdığı gibi, Nil nehrinde boğularak ölmesi üzerine de hatırasına binaen nehir kenarında Cladiopolis adıyla bir de şehir kurdu. Böylece Bolu, imtiyazlı bir şehir halini aldı.

Fakat Roma'nın Bitinya'ya önem vermesi daha çok Pontus'la yapılan harplerden ileri geliyordu. Çünkü Pontus'a giden yollar İzmit, İzmit, Bolu, Gerede üzerinden Bitinya Bölgesi'nden geçmekte idi. Roma üç asır kadar sulh içinde yaşadıkdan sonra iç karışıklıklara ve sık sık isyanlara maruz kaldı. Nihayet İmparator Büyük Teodos ülkesini iki oğlu arasında taksim etti. (M.S. 395) Bu taksimde Bolu, merkezi Kontsan-tinapolis (İstanbul) olan Doğu Roma'nın hissesine düştü. Bu sırada Bolu Bitinya'nın başkenti, kilise teşkilatına göre de Metropolit'in merkezi oldu. Böylece Ereğli-Üskübü, Filyos, Gerede ve Viranşehir gibi diğer şehirler siyasi ve dini bakımdan Bolu'ya bağlı hale getirildi.²⁴ Gittikçe önemi artan Bolu, zamanla önemli bir ticaret merkezi olduğu gibi buzağı, sebze ve koyunları ile zengin bir bölge, Sinop-Ereğli gibi yerlerinde kereste deposu haline geldi.

Ancak, bölgede meydana gelen depremlerden birinde Bolu harap, ahalisi de yok oldu (M.S. 200). Bu felaketten sonra Bolu şehrini kimlerin kurduğu sakinlerinin de nereden geldiği bilinmemektedir. Bu bakımdan Cladiopolis denilen eski Bolu'nun bulunduğu yer ve harabeleri bugünkü bulunduğu yerde değil, halk arasında Hala Hisar adıyla bilinen Eski Hisar denilen yerde bulunmaktadır.

Doğu Roma (Bizans) Dönemi, Anadolu tarihinde yabancılar idaresinin son dönemini teşkil etmektedir. Bizans siyasi konumundan ve çeşitli sebeplerden dolayı Batı Roma'dan on asır daha fazla yaşadı.(395-1453)

İslam güneşi Arap Yarımadasında doğduğu zaman Bizans ile Sâsaniler uzun süren savaşırlardan dolayı²⁵ yorgun düşmüş bulunuyordu. Bu bakımdan birbirlerini düşünürken Arapları umursamadılar. Bir müddet sonra Sâsaniler, İslam ordularının istilâsına maruz kalırken, Bizans da doğuda birkaç şehrini Arapların eline düşmekten kurtaramadı.

23 W.M.Ramsay, Anadolu Tarihi Coğrafyası, (Çev.Mihri Pektaş), İstanbul, 1961, s.19, 46.

24 Firuzan Kınal, A.g.m, s.13 .

25 İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul, 1986. s.96.

Artık Bizans için Müslüman-Arap tehlikesi başlamıştı. Böylece, Bizans toprakları, Balkanlar da Suriye-Mısır ve Anadolu'da üç cepheden akınlara hedef oldu. Arkasından bunu Türk akınları takip etti ve bu akınlardan az da olsa Bolu bölgesi de hissesini almış oldu.

2-Türkler Döneminde Bolu

a) Selçuklular Dönemi

Selçukoğulları'nın tarih sahnesine çıkmaları ile başlayan Oğuz Türk akınları Bizans için Araplardan daha çok yüzlerini batıya çevirmeleri tehlikeli oldu. Daha Horasan'a inmeden önce Bizans'la temasa geçen Oğuzlar, 1015-1016 ve 1021 yıllarında Gazne topraklarından geçerek Anadolu'ya akınlarda bulunmuş ve bu tarihî ülkeyi keşfe çalışmışlar, bir müddet sonra da 1028, 1042-1043 ve 1045-1046 yıllarında Güney Kafkasya'ya inerek Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı idareleri altına almışlardı²⁶.

Dandenakan Zaferi, Selçuklular için bir dönüm noktası oldu. Onların büyümesini ve hızla batıya doğru yayılmasını sağladı. İran'ın fethiyle Tuğrul Bey tarafından Bizans'a karşı Başkomutanlık Makamı'na getirilen Kutalmış Bey, ilerde oğlu Süleyman Şah'a Anadolu'nun fethi için zemin hazırladı.

Tuğrul Bey'in ölümü üzerine duruma hakim olan Alparslan'ın Anadolu'da fithat hareketlerine başlaması, onu Bizans İmparatoru ile karşı karşıya getirdi. 1071 Ağustos'unda vuku bulan Malazgirt Savaşı ile elde edilen zafer Anadolu'nun fethi için bir başlangıç oldu²⁷. Çünkü Alparslan, Bizans'ta meydana gelen siyasi gelişmelerden dolayı İmparatorla yapmış olduğu andlaşmayı bozmak zorunda kalmış ve komutanlarına Anadolu'nun istilâsını emretmiştir. Onun yolunu takip eden oğlu Melikşah, benzer bir emirle Süleyman Şah'ı Anadolu'nun fethine memur ettiği gibi fethedilen yerlerde iskân ettirmek üzere yanına yüzbinden fazla Türk ailesi vermişti.

Malazgirt zaferinden sonra ikinci bir Malazgirt konumunda olan Kayseri yakınlarındaki Bizans bozgunu Türklerin Sakarya'dan öteye geçmesine sebep oldu. Bu ordunun aradaki dağ engellerini aşarak Bolu ve çevresine kadar sokulmamış olduğu söylemekte ise de²⁸, Emir Artuk Bey komutasındaki Türk kuvvetlerinin Anadolu'dan kalkarak Friky'a'ya geçip Bitinya bölgesine geldiği bilinmektedir. Burada bir Bizans ordusunu yenerek bazı Bitinya şehirlerini zaptetmiş, Cladiopolislerin telaşa düşmesine ve Bizans'la temaslarının kesilmesine sebep olmuştur.

Anadolu'nun büyük bir bölümünün Selçukluların eline geçmesi Bizans'ı acil tedbirler almaya zorlamıştı. Zira Bolu-Gerede, Bizans-Selçuklu sınırını teşkil ediyordu. Bu nedenle bölgedeki kaleler sağlam hale getirilirken, yeni kaleler inşa edildi. Bu arada ihtiyaca cevap veremeyen eski kalenin yanında yeni bir kale de Bolu'da inşa edildi. Bir müddet sonra Bolu Selçuklu orduları tarafından kuşatıldı (1177-1178). Bu durumu haber alan imparatorun Bolu önlerinde görülmesi Selçukluların kuşatmayı kaldırarak Gerede taraflarına çekilmesine sebep oldu²⁹.

26 Osman Turan, Selçuklular Tarihi, Ankara, 1965, s. 74.

27 Z. Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981, s. 168, 171.

28 Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul, 1985, c.1, s.419.

29 E. Konukçu, A.g.e,s.11.

Bolu'nun Türklerin eline ne zaman geçtiği kesin olarak bilinmediği gibi, bu uzak fethin maddi delilleri de elde edilememiştir. Ancak zayıf bir ihtimal de olsa halk arasında buraları Türkleştiren Horasan erlerinin adları verilmektedir³⁰.

Bu nedenledir ki; bölgenin Türkleşmesinden çok sonra türbesi yapılan (H. 977/1569-70) Horasan Erenlerinden Aslahaddin Hazretlerinin Bolu'ya harple giren ilk fatih olduğu söylenmektedir. Aslahaddin Tekkesi sahibi olarak bilinen, Aslahaddin Hazretlerinin asıl adı Hacı Hamza olup, Din-i Ahmetiye'ye olan hizmetlerinden dolayı bu adı almıştır. Tekkenin hitabesinde bu durumu ifade eden metin şöyle başlamaktadır;

Hicret-i Nebevi Aleyhi's-selâtü ve't-tahiyye'nin 322. senesini bilin
 Haliye Şehr-i Bolu'nun çoktur amma velisi
 Bu cemiyetden ruhuna takdir olındı
 Evlad-ı Fatımıyundan Seyit Mehmet İbn-i Ebü bekr
 Akrabası Hamza tahvil idüp eyledi ismimen zikr
 Çün Din-i Ahmetiye sa'yi beliğ eyledi
 Anın çün Aslahaddin nâmın söyledi
 Horasandan onsekizbin gâziyâne
 Serdâr olup oldılar revâne
 Zohum nâm-ı Kraın tahtıgâhı idi Bolu
 Zahirde batında budır sazlı veli
 İkinci hisâr durumunda şehid olan
 Bu marked-i şerifde medfundur elan

Anadolu'nun Türklerin eline geçmesiyle Türkleştirilme hareketleri de hız kazandı. Bu arada Bolu ve çevresinde de köy ve kasabalara Oğuz boyadları verilmeye başlandı. Kınık, Avşar, Karkın, Döver, Yapar, Yazır, Çepni gibi bazı köy adları bunlardan birkaçıdır. Bolu, adının da bu sırada kullanılır hale geldiği sanılmaktadır³¹.

Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışı ile Bolu Anadolu Selçuklu Devleti sınırları içinde yer aldı. Ancak I. Haçlı Seferleri sırasında (1097), Haçlı Seferlerini fırsat bilen Cenevizliler Karadeniz kıyılarındaki şehirleri ele geçirerek iç kısımlara doğru yayılmaya başladılar. Bu gün Bolu'nun ortasında bulunan hisarın da bu sıra da Cenevizliler tarafından yapılmış olduğu sanılmaktadır.

Anadolu Selçuklularının Haçlı Seferleri ile zayıf duruma düşmesi bölgenin tekrar Bizans'ın eline geçmesine sebep oldu. IV. Haçlı Seferlerinden sonra (1204) Bizans'ın eline geçen ve Bizans Bitinyası adını alan Bolu ve havalisi böylece yarım asır kadar Selçuklu idaresinde kaldıktan sonra tekrar Bizans hakimiyetine geçmiş oldu³².

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğollar karşısında perişan duruma düşmesi birçok beyliğin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu sırada Bolu'nun doğusunda ve güney batısında

30 E. Konukçu, "Bolu Bölgesinde İlk Fetihler", Bolu Halk Edebiyatı Sempozyumu, Bolu, 1986, s.93.

31 E.Konukcu, A.g.e. s.11.

32 Z.V.Togan, A.g.e., s.204.

ortaya çıkan beyliklerin en önemlileri Osmanlı ve Candaroğulları Beyliğidir. Zamanla bölgede Göynük, Bolu, Gerede Beylikleri de ortaya çıkmıştır³³.

b) Osmanlılar Dönemi

Bizanslı tarihçi Nikephoros Gregores'a göre Olimpos (Uludağ) civarını ve bütün Bitinya'yı At(a)man adında biri elde etti³⁴. Buradan Bizanslı tarihinin Ataman diye zikrettiği kimse Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey olup, Kayı kabilesine mensuptur. Moğol tehlikesi karşısında Erzurum taraflarından kalkarak önce Karacadağ yöresine gelip yerleşmiş, zamanla Söğüt taraflarını mekan tutarak Bizans'a karşı gaza hareketlerine girişmiştir. Başlarında Er-Tuğrul Gazi bulunuyordu.

Gerek Er-Tuğrul Gazi, gerekse yerine geçen oğlu Osman Gazi Tekfur denilen idareciler ile mücadele ettiler. Vergi ve dini taassuptan usanan yerli halk Osmanlı adaletinden istifade etmeyi daha uygun buluyordu.

Bolu ve çevresine ilk akınları Osman Gazi başlattı. Göynük, Taraklı ve Mudurnu kalelerine yapılan hücumlarda Tekfur ve halk barış yolunu tercih ettiler. Geyve ve aşağı Sakarya vadisindeki fetihleri Osman Gazi'nin emri ile oğlu Orhan Bey ve silah arkadaşları yürütürken Konuralp Akyazı'ya akın başlattı. Bunu Melen nehri kenarındaki Prusius (Üskübü)'ün fethi takip etti.

İlk Osmanlı tarihçileri Bolu fetihlerine münasebetle yer vermekte ve şöyle yazmaktadırlar³⁵.

Konur Alp kılıcı Bolu'ya saldı
Veli Akyazı da Düzbazarı aldı
Uzunca Belde kafire buluşdı
İki gün iki gece hoş dürüşdü
Oradan kafiri döndürdü kovdı
Konur Alp döndü Düzbazar'a geldi

Bolu'ya akınların Konur Alp ve gazileri tarafından düzenlenmiş olmasına rağmen kesin olarak fetihle ilgili hususlar karanlıktır. Evliya Çelebi kalenin Sungur Bey Şems tarafından feth edildiğini yazmaktadır³⁶ Evliya Çelebi'nin ve Aşıkpaşazade'nin kayıtlarını dikkatle alan tarihçiler Bolu'nun Göynük ve Mudurnu'dan sonra wbeylelik topraklarına katıldığını yazmaktadırlar.

Gerek Çeşme Vakıfları'ndan, gerekse İbn. Batuta'nın³⁷ Mudurnu Seyahatinden sonra Bolu'ya gelebilmesi sınırın Bolu-Mudurnu arasında olmadığını ve gerekse Evliya Çelebi'nin Bolu'ya ziyaretinde mahalli bir rivayete dayanarak Bolu'nun fatihinin Sungur

33 E.Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1972, c.I, s. 35-37.

34 E.Konukcu, A.g.e., s.12

35 Aşıkpaşazade, Tarih-i Al-i Osmani (Ali Bey Nşr.), İstanbul, 1332, s.13.

36 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul, 1966, c. I-II, s.519.

37 İbn.Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, Hazırlayan (Haz.). İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1986, s. 51, 53.

Bey Şems olduğuna dair naklinde: “Sungur Bay Şems nâm kahramanın eliyle fethedilmiş kendisine evlad-ı hayat şartı ile ocaklık ihsan olunmuştur. Hala nesli münkariz değildir. Şemsi Paşa evladları derler³⁸” diye yazmaktadır.

Bolu'nun fethi ile ilgili olarak Tacü't-Tevarih'te şu bilgiyi vermektedir. “Bu yıla (Osman Gazi'nin ölüm yılı) rastlayan başka bir olay ise Konur Alp'in Tanrı'nın rahmetine kavuşan Osman zamanında Bolu, Konrapa, Akyazı ve Mudurnu illerini İslâm Devleti'nin uğuruyla baştan başa açmış olmasıdır³⁹.”

Konur Alp ve Akçakoca'nın ölümünden sonra Orhan Gazi tekrar bölgeye gelerek Ereğli yakınlarına kadar Osmanlı hakimiyetini yaydı. Düzce ile Bolu'nun kuzetbatısındaki sahile yakın dağların “Orhan Dağları” diye anılması belki de bu devrin canlı hatırasını yaşatmaktadır. Ayrıca Düzce, Akçaşehir ve Ereğli de Orhan Gazi'ye ait camiler bulunmaktadır.

Diğer bir kayıta ise; “Orhan Gazi pederinin evâhir-i emâretin de ömürlerinde bir hayli muharebelerde bulunmuş, bu babda lazım gelen hareketi kesbeylemişti. Cülûs eder etmez umerâyı celb ve her birini bir yere memûriyetle taltif etti. Cümlesini hudut başına sevk ve ilzam eyledi” denildikten sonra “Gerede ili nahiyesine sevk edilen Konur Alp, Gerede ili kıtasını fethettikten sonra İzmit havalisini işgal eden Akçakoca ile birleşti⁴⁰” şeklinde kaydedilmektedir.

Bolu'nun Türklüğe kazandırılmasında Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa'nın da rolü büyük olmuştur. İzmit'in fethinden (1337) sonra babası onu Taraklı, Göyntük ve Mudurnu'nun beylik topraklarına katılması için görevlendirdi. Bu sırada yapılan ilhakları Aşıkpaşazade şu şekilde ifade etmektedir.

“Süleyman Paşa dahi o kadar adalet gösterdiği bütün o memleketlerin halkları derlerdi ki; Ne olur? Eski zamanlardan beri bunlar bize beğ olaydı. Çok köyler bu Türk kavmini gördüler, Müslüman oldular. O memlekette ne kadar mülkler vardı ki hepsi Süleyman Paşa'nın verdiği kararlar üzerine durur⁴¹”.

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Bolu'nun bize kazandırılmasında bir çok kahramanın emeği geçmiştir. Bunları kumandan, Alp, Erenler ve Ahi grupları altında toplamak mümkündür. İsmen bize kadar ulaşan kahramanlar, Konur Alp, Akçakoca, Abdurrahman Gazi, Hızır Bey, Süleyman Paşa, Samsa Çavuş, Sülemiş Kardeşler ve Sungur Bay Şems'dir.

Osman oğulları batıdan doğuya doğru ilerledikçe fethettikleri yerlerin isimlerini de değiştirdiler. Bu arada Bolu ve çevresindeki birçok yerleşim yerine Selçuklulardan sonra tekrar Kayı, Kınık, Avşar, Bayındır, İğdır, Salur, Çebni, Kızık, Peçenek, Bayat, Dodurga vb. gibi Oğuz kabilelerinin adları verildi. Bu hali ile Bolu M. Z. Konrapa'nın dediği gibi yosunsuz bir Türk belgesi konumuna gelmiş oldu.

38 Evliya Çelebi, A.g.e, s.519.

39 Hoca Sadettin Efendi, Tacü't Tevarih, İstanbul, 1979, c. I, s.53

40 Mehmet Murad, A.g.e, s.336, 337.

41 Aşıkpaşazade, A.g.e, s.13.

Konur Alp tarafından Osmanlı topraklarına katıldığı bilinen Bolu ve havalisinin ilk Valisi Konur Alp oldu. Ancak, kendisinin padişahın yanından ayrılma konumunda olmaması nedeniyle idareyi Sungur Bay Şems yürütmek zorunda kaldı. Konur Alp'in ölümü üzerine Bolu ve çevresi Şahzade Murad yönetimindeki Sultanönü Eyaleti'ne bağlandı.

Yıldırım Bayazid Dönemi (1389-1402) Bolu'nun imar faaliyetlerinin büyük ölçüde gerçekleştirildiği bir dönemdir. Daha şehzadeligi döneminden itibaren Bolu'nun imarı ile ilgilenen Bayazid birçok cami, mescid ve hamam yaptırarak⁴² vakıflar tesis etmiş ve Bolu'ya yeni bir görünüm kazandırmıştır.

Ayrıca, İsfendiyar Beyliği için hazırlanmış olduğu orduyu Bolu ve Taraklı yöresinden sevk ettiği gibi, İstanbul'da kurulacak olan Türk ve Müslüman mahallesine yerleştirilecek olan hane halkını da Bolu Sancağı dahilinden toplatmıştır⁴³.

Ankara Savaşı'ndan sonra Timur ordularının görülmediği yerlerden biri olan Bolu, Şehzadeler arasında geçen mücadelelerde birçok olaylara sahne olmuştur. İlk defa Bolu'dan geçen Mehmet Çelebi bu taraflarda savaşmak zorunda kalmıştı. Son olarak Tokat ve Amasya dağlarına çekilmişse de Timur askerlerinin kendisini rahatsız edeceğini düşünerek Bolu dağlarına sığınıp Kızık Yaylası'nda çadır kurmuştur. Timur askerlerinin Anadolu'dan çekilmesine kadar da Bolu ve Seben dağlarında kalmıştır.

Bolu, Mehmet Çelebi Dönemi'nde (1413-1421) olduğu gibi, II. Murad döneminde de (1421-1451) Şehzade Ayaklanmaları'ndan dolayı İsfendiyaroğlu ile yapılan savaşlara şahit oldu. İsfendiyoroğlu'nun Sinop Kalesi'ne sığınmasıyla Bolu sınır sancağı olmaktan çıkarak müstahkem mevki konumu sona ermiştir.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesi (1453) Bolu'da sevinçle karşılandı. Bolu'nun konumu değişti. Bursa-Sinop ticareti, İstanbul, İzmit- Bolu, Sinop veya Ankara güzergahını takip etmeye başladı. Amasra'nın fethine çıkan genç padişah bu güzergahı takip ederek Amasra'yı teslim aldı ve Bolu Sancağı'na dahil eyledi. Böylece Bolu son idarî şeklini almış oldu.

Bundan sonra Bolu Kızıl Ahmetler meselesi ile hareketli günler yaşadı. Kızıl Ahmet Bolu'ya geldikten sonra ani bir kararla Fatih'e başkaldırdı. Önce Karamanoğlu'na daha sonra da Uzun Hasan'a sığındı. Otlukbeli Savaşı'nda Uzun Hasan'la birlikte büyük bir yenilgiye uğradı (1473).

II. Bayazid Kızıl Ahmet'i bağışlayarak Osmanlı ülkesine dönmesine izin verdi. Oğulları devlet görevlerinde önemli yerlere getirildi. Şahzade Ahmet'in oğlu Sancak Bey'i olarak Bolu'ya geldi. II. Beyazid Dönemi'nin sonlarına doğru kardeşler arasındaki rekabetin artması üzerine bu sefer Şahzade Selim Oğlu Süleyman'ı Sancak Bey'i olarak Bolu'ya getirtti. Fakat fazla kalmadı. Bu dönemde İstanbul-Bağdat Yolu'nun Bolu'dan geçtiği söylenmektedir⁴⁴.

42 Haki Aydın, "Bolu'da Yıldırım Bayazid Camii Vakfına Dair", ÇD, S.27 (Ankara,1965), s.33.

43 Mustakil Bolu Sancağı Salnamesi, İstanbul,1332, s.258.

44 C.Textier, A.g.e, s.266.

Yavuz Selim Dönemi'nde (1512-1520) Bolu'da bazı olaylar meydana geldi. Selim, hukuk dışı olayları soruşturdu. Suçluları cezalandırdı. Şah İsmail'le haberleştiği öğrenilen Kadı Hüsam Merzifon'da yakalanılarak asıldı. Yine bu dönemde Bolu sipahileri kahramanlıklarıyla ün saldı. Yavuz Selim'in Çaldıran Seferi'ndeki öncü kuvvetleri Bolu ve Kastamonu sipahilerinden teşekkül ettirilmiş olup, savaşta büyük yararlıklar göstermişlerdi⁴⁵.

Bu sırada Bolu Sancağı, şu merkezlerden meydana gelmekte idi. Bolu, Çağa, Kıbrıs, Mengen, Gerece, Viranşehir, Taraklı, Borlu, Yenice, Yedi Divan, Ulus (Amasra), On İki Divan, HızırBey İli, Konurapa, Doturga ve Mudurnu. Bu arada Yavuz Sultan Selim Han'ın adı da Karaköy Camii Kitabesinde "Vezir-i Azâm-ı Sultan Selim Han" diye abideleştirilmiştir⁴⁶.

Kanuni Dönemi'nin uzun sürmüş olması (1520-1566) nedeniyle Bolu Sancağı, yolların açılması, imar ve ticaretin canlanması ile gelişme göstermiştir. Bolu Sancağı ile ilgili en sıhhatli bilgiler de bu dönemde ortaya konulmuştur. II. Selim ve III. Murad Dönemleri Bolu'da vakıf ve imar bakımından önem kazanır. Birçok cami, han, hamam, kervansaray ve çeşme bu dönemde yapılmıştır.

XVI. yüzyıldan sonra bütün Anadolu'da olduğu gibi Bolu'da da idare bozulmuş, Beylerbeyi, Mirlivalar zulümleri ile ün salmaya başlamışlardır. Anadolu'da çıkan olaylar Bolu yöresini de etkilemiş, toplumsal düzen kökünden bozulmuştur. İlk ayaklanmalar medrese öğrencileriyle başlatılmış, bunu Celali İsyanları takip etmiştir. Bu dönemin Anadolu'daki en büyük medrese isyanları, Kastamonu ve Bolu isyanlarıdır⁴⁷.

Destan Kahramanı Koroğlu bu dönemde ortaya çıkmıştır. Önce medrese isyanlarına karşı halkı korumak üzere işe başlamış, sonra Celali olmuştur. Bolu Beyi'ne isyan edışı ile halkın teveccühünü kazanınca Bolu ve çevresinde tutunması kolaylaşmıştır⁴⁸.

Bu dönem Bolu ve havalisinde bazı çetelerin türediği bir dönemdir. Bunlardan; Abdül Nemi, Bolulu Koroğlu ve Abhaza Hasan Paşa Çetesi hükümeti bir hayli uğraştırmıştır. Atanan Sancak Beyleri Bolu'yu adamları vasıtasıyla idare etmeye kalkınca haksızlık, zulüm ve yolsuzluk Bolu'yu harap hale getirmiştir. Bu durum karşısında 500 kişilik bir heyet İstanbul'a giderek şikayette bulundular. Sancak Bey görevinden alındı. Sıkı takip sonunda eşkıya dağlara çekildi. Neticede Sancak Beyliği'ne son verilerek Voyvodalık kuruldu.

Voyvodalık idaresi, durumu düzeltmekte başarılı olamadığı gibi, Sancak Beyliği'ni aratır hale gelmiş ve sefalet bin kat daha artmıştı. Bu durum karşısında hükümet Voyvodaları sert emirler ve hükümlerle uyarmak zorunda kalmıştır⁴⁹.

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için yenilik ve yıkılış dönemi oldu. III. Selim'in tahta çıkması ile başlayan yenilik hareketleri kısa zamanda Bolu'da da görülmeye başlamıştır.

45 M.Z.Konrpa, Bolu Tarihi, Bolu, 1960, s.189.

46 E.Konukcu, A.g.e, s.14.

47 Mustafa Akdağ, "Bolu da Suhte İsyanları" ÇD.,S.4(Ankara,1963), s.8, 16.

48 Yücel Özkaya, "Koroğlu'nun Ortaya Çıkışı", ÇD., S.10 (Ankara, 1964), s.8.

49 Y.Özkaya, "Bolu Ayanları ile İlgili Bir Belge", ÇD., S.18 (Ankara, 1965), s.29.

Avrupa usulü yetiştirilmesi kararlaştırılan talimli askere Bolu Voyvodası İbrahim Ağa iki bölük Nizam-ı Cedit Birliği kurmakla katılmıştır. Ne var ki Kabakçı İsyanı Bolu için de zararlı oldu. III. Selim'in halli Bolu'da başlatılan bu güzel hareketleri tehlikeye düşürdü. Bu sırada bir hesap hatasını düzeltmek için İstanbul'a giden İbrahim Ağa'nın Kahyası isyancılar tarafından öldürüldü⁵⁰.

İstanbul'da meydana gelen hadiseler Bolu'ya kadar ulaşmış ve İbrahim Ağa'yı müşkül duruma düşürmüştür. II. Mahmud'un tahta çıkması İbrahim Ağa'nın durumunun düzelmesi ve tekrar parlamasına sebep oldu. Ne yazık ki durmak bilmeyen isyanlar Alemdar Mustafa Paşa gibi İbrahim Ağa'yı da yeniliklerin kurbanı yaptı.

İbrahim Ağa'dan sonra Bolu kısa bir müddet devlet otoritesi sağlanıncaya kadar Ayanların hükmü altına girdi. Asayiş gittikçe bozularak Voyvodalık acınacak hale geldi.

Bu durum karşısında II. Mahmud'un bir fermanıyla Voyvodalık kaldırılarak, Bolu Mutasarrıflık haline getirildi. İlk Mutasarrıf olan Hüsrev Paşa güvenliği sağladığı gibi Bolu'da ilk hükümet konağını da yaptırdı.

II. Mahmud'un ölümünden sonra tahta Abdülmecid geçti. Bu dönemde Tanzimat Devri başladı. 1840'da Kastamonu ve Viranşehir Sancakları Ankara Eyaleti'nden Kocaeli ve Bolu Sancakları da Hüdavendigâr Eyaleti'nden alınarak Bolu Eyaleti oluşturuldu. Bolu, merkezi Kastamonu olmak üzere bağlı Mülhak Mutasarrıflık haline getirildi. Ankara Defterdarı Mehmet Efendi'ye Vezirlik payesi verilerek Bolu Mutasarrıflığına atandı. Fakat yeni görevine başlayamadan yerine Ali Şefik Paşa getirildi⁵¹.

C-BOLU SANCAĞI COĞRAFYASI

1-Bölgedeki Konumu ve Önemi

Bolu Sancağı bulunduğu yer itibarıyla Osmanlı Devleti'nin Anadolu toprakları üzerinde ve Batı Karadeniz bölümünde, Hüdavendigâr Eyaleti ile Kastamonu Eyaleti arasında yer alan bir sancak merkezidir. Bu gün de aynı şekilde yeni Türk Devleti'nin Batı Karadeniz Bölgesi'nin en batı ucunda⁵² yeşil ile mavinin birleştiği şirin bir il merkezidir. Kastamonu ve Zonguldak illeriyle bölge topraklarını oluşturmaktadır. Batıda Sakarya nehrinden itibaren Adapazarı ve güney yönünde de Bilecik, Eskişehir, Ankara, Çankırı ve Zonguldak illeriyle komşu durumundadır.

Sakarya ve Kocaeli illeriyle yaklaşık olarak aynı konumda bulunmakta ve bir dikdörtgen şeklini andırmaktadır. Bölgedeki yeri itibarıyla dün Osmanlı Devleti Dönemi'nde, İstanbul-Bağdat ve İstanbul-Karadeniz kuzey yolu üzerinde mühim bir ulaşım ve konaklama merkezi idi. Bugünkü Türkiye'nin de iki büyük şehrini birbirine ve İstanbul'u doğuya bağlayan önemli bir karayolu (E-5) üzerinde bulunmaktadır. Akçakoca sahil şeridi ile Karadeniz'le olan irtibatını sağlarken Düzce üzerinden Nüfren Boğazı ile Mudurnu üzerinden de Akyazı Boğazı ile Marmara Bölgesi'ne açılmaktadır⁵³.

50 A.Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, İstanbul, 1966, c.I, s.169

51 A.Lütfi Efendi, Tarih-i Lütüf, İstanbul, 1302, c.VII, s.40.

52 Mecdi Emiroğlu, "Bolu'nun Coğrafi Özellikleri", ÇD., S.I (Ankara, 1964), s.4.

53 T.Ziya İşıntan, Bolu Coğrafyası, İstanbul, 1938, s.18.

2-Fiziki Yapısı ve İklimi

Bolu fiziki yapısı ve doğal görünümü ile Anadolu'nun ender köşelerinden biridir. Topraklarının %60'ını dağlar %30'unu platolar ve %10'luk bir kısmını da ovalar kaplamaktadır.

Bölgeyi kuşatan dağlar, Kuzey Anadolu dağlarının bir uzantısıdır. Doğudan batıya orta kısımlarda alçalarak devam eden dağ sıraları, bu bölümde yeniden yükselerek uzanırlar. Dağ sıraları Bolu ilinde birbirine paralel olarak kıyı ve iç kısımlardaki vadi oyuklarına oturmuş durumda ve %55'den fazlası ormanla kaplıdır.

Kuzeyden güneye üç sıra halinde uzanan dağ silsileleri Karadeniz kıyı dağları, Bolu Dağları ve Köroğlu Dağları adları ile anılmaktadırlar⁵⁴.

Bu dağ sıralarının genel uzanımlarına uygun olarak uzanan ovalar nüfusun en çok toplandığı, alüvyonlarla örtülü tarım alanlarıdır. Dağ eşikleriyle birbirinden ayrılan ovaların en önemlileri Düzce ve Bolu ovalarıdır. Diğer ovalar ise Mudurnu ve Hikmetoğlu Ovaları'dır.

Bolu coğrafyasının diğer bir özelliği de platoları ve ormanlarla kaplı dağlar üzerindeki yaylalardır. Yemyeşil çimenlerin, rengarenk çiçeklerin ve buz gibi akarsuların süslediği bu yaylalar iskân edilmeye müsait sekiz-dokuz ayda terk edilen değil, sık sık gidilebilen yerlerdir.

Çoğu ormanlarla kaplı olan bölge coğrafyası akarsu ve göller bakımından da zengindir. Fakat hiçbir akarsuyu kendi başına nehir görünümünde değildir. Filyos, Sakarya ve Efteni havzaları ile denize ulaşırlar. Büyüksu, Ulusu, Mudurnu Çayı, Göynük ve Çatak suyu, Büyük ve Küçük Melen başlıca akarsularıdır. Abant, Reşadiye, Efteni gibi büyük göllerin yanında kendilerine has güzellikleri ile görenleri büyüleyen Çubuk, Karagöl, Sünnet Gölü, Gölcük ve bir dünya cenneti sayılan Yedigöller Bolu coğrafyasına has özellikleridir⁵⁵.

Bolu diğer bir yönü ile jeolojik bakımdan yerleşmemiş topraklar üzerinde ve Anadolu'nun en önemli deprem kuşağı hattında bulunmaktadır. Saros Körfezi'nden başlayarak kuzey Marmara çukurlarını, Bolu-Gerede yükseltelerini, Kelkit Vadisini, Erzincan-Erzurum ovalarını içine alan ve Aras Çukurluğu ile Türkiye'nin dışına çıkan fay hattı Bolu üzerinden geçmektedir⁵⁶.

Tektonik bakımdan henüz yerleşmemiş olan bu bölge aynı zamanda Anadolu yarımadasının en büyük depremlerine sahne olan kuşak olarak dikkat çekmektedir. Bu bakımdan Bolu zaman zaman acı sonuçlar veren depremlere maruz kalmıştır.

Bolu coğrafyasına tesir eden etkenlerden biri de iklim faktörüdür. Atmosferde meydana gelen olayların yıllarca izlenmesi sonucu elde edilen ortalamaların tesbiti ile

54 Besim Darkot, Atlaslı Coğrafya, İstanbul, 1964,s.21.

55 Zuhri Danişman, Çamlar ve Göller Ülkesi Bolu, İstanbul, 1935, s.21.

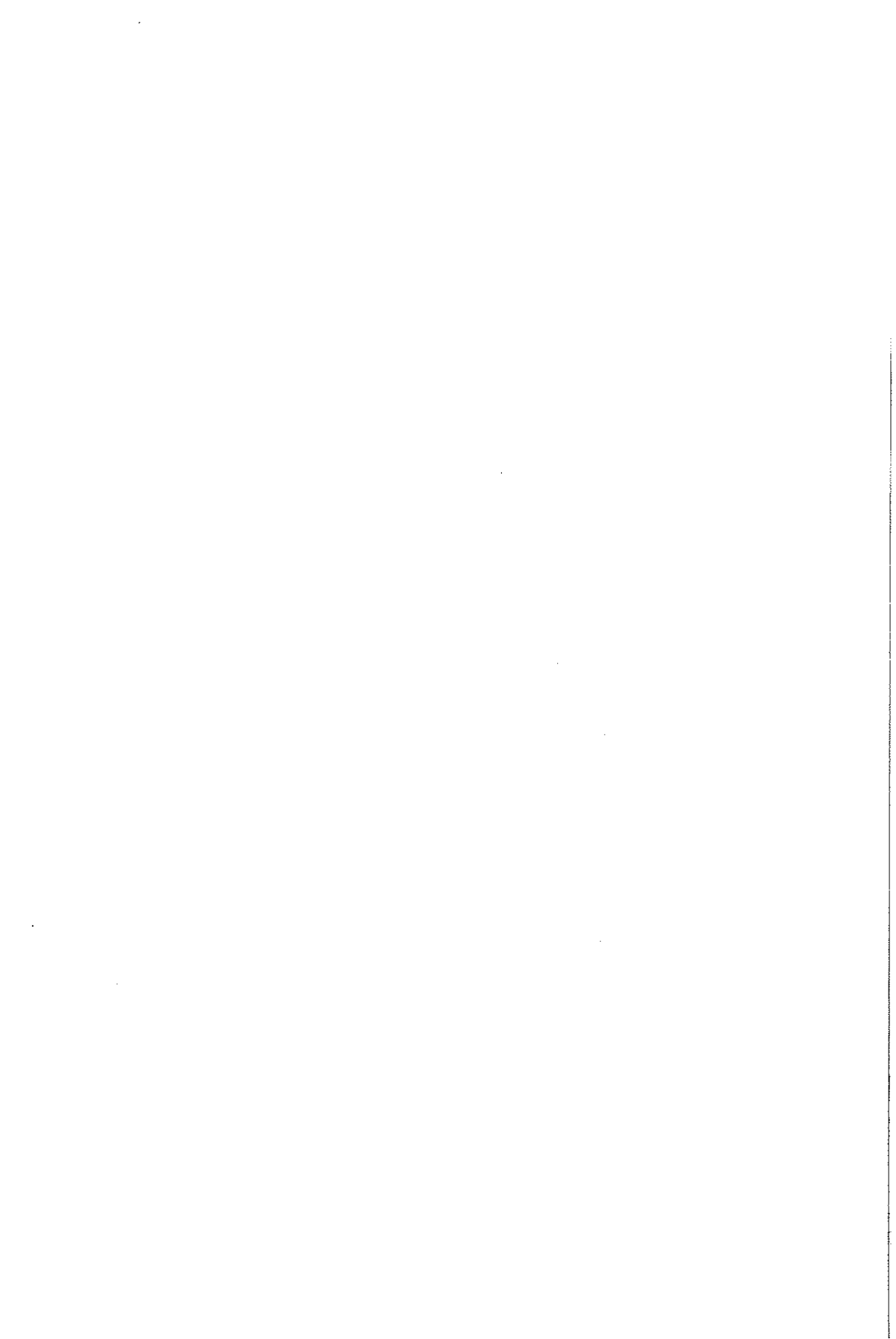
56 T.Z. Işıtman, A.g.e., s.10.

belirlenen iklim elemanlarının etkileri ve dağılımları birbirine çok yakın yerlerde bile ayrılıklar gösterebilmektedir.

Bu nedenle Bolu'nun bulunduğu Batı Karadeniz bölümünde bu tür değişiklikler daha çok görülür. Onun için Bolu ve çevresi Batı Karadeniz, Karadeniz ardı iklim alanlarının içinde bulunduğu gibi Marmara ve İç Anadolu iklim tipleri içine giren bölümleri de bulunmaktadır. Bu hali ile Bolu, değişik iklim tiplerinin intikal sahası ve geçiş iklimi özelliği taşımaktadır, denilebilir⁵⁷. Buna rağmen bol bitki örtüsüne sahip oluşu Bolu'nun Karadeniz ikliminin tesiri altında olduğunu açıkça göstermektedir.

Sonuç itibariyle Osmanlı Devleti'nin Anadolu toprakları üzerinde ve Batı Karadeniz bölümünde önemli bir kenti olan Bolu, İstanbul'un odun, kereste, yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılayan deposu konumundadır.

57 Ü.Emin Çölaşan, Türkiye İklimi, Ankara, 1960, s.110.

I.BÖLÜM

İDARİ YAPI

A-İdari Taksimat

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti geniş topraklara ve bu topraklar üzerinde yaşayan birden çok ulusa sahipti. Bu geniş coğrafya, yönetim bakımından her biri birkaç sancaktan oluşan eyaletlere bölünmüştür. Eyalet-sancak şeklindeki bu birimlerin yönetimi başlangıçta Beyler Beyi ve Sancak Beyleri denilen idarecilerin yönetimine verilmiştir.

Beyler Beyi, önceleri Sancak Beyleri üzerinde geniş yetkilere sahip iken, merkezi otoritenin bozulması, tımar sisteminin yerini iltizamla idareye bırakması ve sancakların “Vezir” rütbeli bazı kişilere “arpalık” olarak verilmesi⁵⁸ gibi hususlarla gittikçe yetkilerini kaybetmiştir.

Genel olarak Eyalet-Sancak şeklindeki bu idari bölünme XIX. yüzyılda Tanzimat yönetimiyle; Eyalet, Sancak ve Kaza şeklinde üç ana birime ayrılarak Eyaletlerin yönetimi Valiler’e, sancakların yönetimi Kaymakamlara, Kazaların yönetimi de yeni ihdas edilen “Kaza Müdürleri”ne verildi⁵⁹.

Bu dönemde yapılan yeni düzenlemelerle sancaklar birleştirilerek Müşirlikle yönetilmesi⁶⁰, Ferik ve ya Mir-liva rütbesindeki yöneticilerin Müşirlerce atanmaları, mali işlerin de merkezden gönderilecek olan Muhassıllarca⁶¹ yürütülmesi hususu kabul edildi.

Ele aldığımız bu dönemde Osmanlı Devleti idarî teşkilât ve yönetim bakımından yukarıdan aşağıya; Eyalet, sancak, kaza, nahiye, mahalle, karye (köy) şeklinde yerleşim birimlerinden oluşmaktadır. Bu sırada Hüdavendigâr Eyaleti’ne bağlı olan Bolu sancağı ayrılarak müstakil eyalet haline getirildi.(1841)

1-İskân Politikası ve Bolu Sancağı’nın Yerleşim Yerleri:

Bolu Sancağı geniş çapta Oğuz-Türkmen boylarının yerleşme alanıdır. Anadolu’nun fethiyle Selçuklular Devri’nde başlayan bu iskân faaliyetleri aynı hızla olmasa bile Osmanlı devrinde de devam etmiştir.

Gerek Selçuklular döneminde gerekse Osmanlı Devleti döneminde bu yerleşme hareketi geliş güzel yapılmamıştır. Güçlü devlet nizamı gereği devletin takip ettiği belli bir iskân metodu gereği nizam ve kaidelere uyularak yapılmıştır.⁶²

58 M.Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara 1991, s.23

59 M.Çadırcı, Tanzimat Döneminde Türkiye’de Yönetim, Belleten c.LII, S.203 (Ankara, 1988), s.612

60 Bolu Şer’iye Sicili (BŞS), Defter No.42/875, s.87; Mudurnu Şer’iye Sicili (MŞS), Defter No.1469, s.1.

61 BŞS, Defter No.875, s.82.

62 Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı, İstanbul,1987, s.29; Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi (Fetih, Selçuklular ve Beylikler Dönemi), Ankara, 1989, s.81.

Malazgirt Zaferi ile açılan Anadolu kapısından bilhassa Melikşah'ın tahta çıkışını müteakip yoğun Türk kitlelerinin girişi böyle bir iskân zorunlu kılmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu sayılan Süleyman Şah, onun emri ile, Orta Anadolu steplerine Türk kabilelerini yerleştirdi. Onun kuzey ve güney batı sahillerinde yaptığı fetihler neticesi doğudan gelen yoğun muhaceret şekline düzenli bir istikamet tayin edilebildi. Böylece Anadolu'nun fethi, geçici bir akın ve askeri hareket olmaktan çıkarak sistemli bir iskân mahiyetini aldı. Orta Asya'dan başlayan yoğun ve devamlı göçler Anadolu'nun Türkleşmesinde başlıca amil oldu.

Ancak, Anadolu'nun iskânında devletin menfaatına uygun bir metod uygulandı. Büyük ve kuvvetli aşiretler parçalanarak birbirlerinden uzak yerlere sevk edildi. Böylece etnik grupların oluşarak isyan ihtimalinin önüne geçilmesi ve aşiret dayanışmasının baştan kırılarak milli bir teşekkülün oluşması ve netice itibarıyla Selçuklu sülalesinin menfaati korunmak istenmiştir⁶³.

Bugün Anadolu'nun birçok yerinde birbirinden uzak mekanlarda güçlü Oğuz Boyları'nın adını taşıyan köylerin bulunması bu parçalayarak iskân etme metodunun bir neticesi olsa gerektir. Diğer yörelerimizde olduğu gibi, bu durumu Bolu'da da görmek mümkündür. Zira sicillerde birçok yerleşim yeri güçlü Oğuz boylarından Kınık, Afşar, Bayat, Çepni, Salur, Bayındır adlarını taşımaktadır⁶⁴.

Anadolu'nun Türkleştirilmesi sadece Türk unsurunun yerleştirilmesiyle münhasır kalmamış, aynı zamanda coğrafyası da Türkleştirilmiştir. Ecdadımız benzer yönleri ile Orta Asya coğrafyasından birçok köy, dağ, tepe, ırmak, nehir adlarını⁶⁵ birer kültür normu halinde Anadolu coğrafyasına taşıırken iskân ettikleri birçok yeri, ya fetheden gazinin adıyla yahutta bağlı bulunduğu Oğuz Boyları'ndan herhangi birinin adıyla süslemiştir⁶⁶.

Bu durumu erken dönemlerde Osmanlı beyliği sınırları içine girmiş olan (1324) Bolu Sancağı ve çevresinde de görüyoruz. Bolu tarihi yazarı merhum M. Z. Konrapa Hoca'nın; "Yosunsuz Türk beldesidir" diye takdim ettiği Bolu Sancağı'nda yirmiden fazla köy 24 Oğuz Boyu'ndan herhangi birinin adını taşımakta ve bâkir Oğuz kültürüyle bizi geçen asırlara götürmektedir.

Günümüzde birçok iskan mahallinin ve yer adlarının değiştirilmiş olmasına rağmen Tahrir Defterleri ile Şer'îye Sicilleri'nde görülen 24 Oğuz Boyu'na mensup (Kayı, Afşar, Kınık, Eynür, Karkın, Bayındır, Salur, Yüreğir, Çepni, İğdır, Bayat, Alayurtlu, Kızık, Yazır, Dodurga, Beğdili, Büğdüzü, Çavuldur, Yıva, Döğer, Karaevli, Peçenek, Alka Bölük Yaparlı) ⁶⁷ gibi oymak adlarından halen mevcut olanların sayısı çoğunluktadır.

63 M.Fuat Köprülü, A.g.e, Ankara, 1959, s.41.

64 BŞS, 871, s.13, 14, 15; 875, s.62, 63.

65 Yücel Özkaya, "XVIII.Yüzyılda Orta Anadolu'daki Kaza ve Mahalle Adlarının Zamanımızda Uğradığı Değişiklikler", Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Eylül 1984, (Ayrıbasım) Ankara, 1984, s. 234-238.

66 BŞS. 42/871, s.14.

67 Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları, Ankara,1967, s.450; Y.Özkaya, A.g.e.b., s.235; BŞS, 875, s.62.

Buna rağmen XIV. yüzyıl başlarında İbn. Batuta'nın, XVII. Yüzyıl ortalarında Evliya Çelebi'nin XIX. yüzyılda C. Texier'in naklettiği Bolu'nun değişikliğe uğramadığını söylemek mümkün değildir.⁶⁸

Bu dönemde Bolu Sancağı Osmanlı Devleti idarî sistemi içinde Kastamonu Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezidir. Sultan Mahmud II'nin 1811 yılında Voyvodalık sistemi'ni kaldırmasıyla, Bolu Sancağı Viranşehir Sancağı ile birleştirilerek, Kastamonu Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bu hali ile Bolu Sancağı kendisine bağlı on yedi kaza, dört nahiye (ikisi itibari) ve irili ufaklı iki yüz dokuz parça karye (köyler)'den oluşmaktadır.⁶⁹

a) Sancağa Bağlı Kazalar

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren, başlangıçta idarî taksimatı içinde adlî ve idarî bir nitelik taşıyan kazalar daha sonraları sadece adlî bir statüye bağlı duruma geldiler, sonra da eski niteliklerini tamamen kaybettiler. Onyedinci yüzyıl ortalarında Bolu'da bu tür kazaların sayısı yirmi sekizdir. Bu tarihlerde Bolu Sancağı'na tabii otuz altı kaza görülmekte ise de aslında bunların bir kısmı kaza değil kasaba hüviyetindedir.⁷⁰

Tanzimat'ın ilanından sonra yönetimde yapılan yeni değişikliklerden sonra idari bir birim olarak kazalar tekrar ortaya çıkmıştır. Bu kazaların yönetimi ise yeni kurulan Kaza Müdürleri'ne aitti.

Bu dönemde Bolu Sancağına tabi kazaların sayısını sicil defterlerinde on yedi olarak tespit ettik. Bu kazalar:

- 1-Nefs-i Bolu
- 2- Mudurnu
- 3-Dodurga
- 4-Pavli
- 5-Kıbrıs
- 6-Gerede
- 7-Dörtdivan
- 8-Çağa
- 9-Mengen
- 10-Olak (Uğlak)
- 11-Devrek
- 12-Dirgine
- 13-Yılanlıca
- 14 Düzce ⁷¹

68 İbn.Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler, s.35; Evliya Çelebi Sayahatnamesi, c.I-II, s.579; C.Texier, A.g.e, s.264.

69 BŞS, 875, s.16, 17,18.

70 Y.Özkaya, Bolu Sancağı'nın bu otuzaltı kazasının 2424 avarız hanesi olduğunu, her hanaya 400 akçe düştüğünü ve buna dayanarak XVIII.yüzyıl sonlarında Bolu'nun kazalarıyla birlikte nüfusunun 252, 550 olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Y.Özkaya "17 ve 18. Yüzyıllarda Bolu" Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, 1990, s.118.

71 BŞS. 871, s.10.

- 15-Üskübü
- 16-Alaplı
- 17-Akçaşehir⁷²

b) Sancağa Bağlı Nahiyeler

Bu dönem Şer'îye Sicileri kayıtlarında⁷³ gerek asker alımları gerek kereste imali hisselerinde gerekse vergi alımları ile ilgili kayıtlarda sancağa bağlı nahiyeler, ikisi itibarı, tücü resmî olmak üzere beş adettir. Bunlar:

- 1-Nahiye-i Çarşamba
- 2-Nahiye-i Kıbrıs
- 3-Nahiye-i Yılanlıca
- 4-Nahiye-i Gökçesu (itibarı)
- 5-Nahiye-i Sazak (itibarı)

Bunlardan Sazak ve Gökçesu köyleri ile birlikte zikredilmektedir⁷⁴.

2-Merkez Kazaya Bağlı Mahalleler

XVIII. yüzyıl başlarından itibaren sayıları on dördü bulan Bolu merkez kazası mahalleleri hiç isim değişikliğine uğramadan günümüze kadar aşağı yukarı aynı adlar ile anıla gelmiştir. Ancak şimdi Gölyüzü Senti⁷⁵ olarak anılmakta olan mahal XIX. yüzyıl ortalarında mahalle olarak zikredilmektedir⁷⁶.

İncelediğimiz dönemde Şerî'ye Sicilleri'nde kayıtlı mahalleler⁷⁷ ise şunlardır.

- 1-Mahalle-i Akpınar
- 2-Mahalle-i Gölyüzü
- 3-Mahalle-i Semerkant
- 4-Mahalle-i Yenicamii
- 5-Mahalle-i Karaçayır
- 6-Mahalle-i Hocabey
- 7-Mahalle-i Akmescid
- 8-Mahalle-i Karamanlar
- 9-Mahalle-i Çıkınlar⁷⁸
- 10- Mahalle-i Debbaglar
- 11-Mahalle-i Aslahaddin
- 12-Mahalle-i Eskicamii
- 13-Mahalle-i Çukur

72 BŞS. 871, s.12.

73 BŞS. 871, s.12.

74 BŞS. 871, s.14,15.

75 Pars Tuğlacı, Osmanlı Şehirleri, İstanbul, 1985. s.63, 64.

76 BŞS. 875, s.62.

77 BŞS..875, s.62.

78 Tanzimattan önce köy (Karye) olarak zikredilmektedir. Bkz. BŞS, 871, s.17.

14-Mahalle-i Ermeniyân
3- Bolu Merkez Kazaya Bağlı Köyler

Bolu Sancağı geniş ormanları ile İstanbul için kereste ve yakacak temininde önemli yer tutmaktadır. Bu nedenle kereste imali için yapılan hisse dağılımı kayıtlarından tespit ettiğimiz⁷⁹ merkez kazaya bağlı köyler şunlardır:

- 1- Ösenek
- 2- Paşaköy
- 3- Sandallar
- 4- Yukarı, Aşağı Kasaplar
- 5- Aşağı Soku
- 6- Yukarı Soku
- 7- Karaköy
- 8- Bakırlı Çansa
- 9- Fakı
- 10- Kozlu
- 11- Kırhalar
- 12- Ağaçcılar
- 13- Pirahmetler
- 14- Alpaut
- 15- Sahbeyler
- 16- Çakmaklar
- 17- Sarıcalar
- 18- Dodurga
- 19- Çömlekçiler
- 20- Kızılağıl
- 21- Çivril
- 22- Rumsalar⁸⁰
- 23- Vakıf Geçitviran
- 24- Harıç Geçitviran
- 25- Berk Gökpınar
- 26- Susuz Kınık⁸¹
- 27- Çay Gökpınar
- 28- Çansa Za'meddin
- 29- Vakıf Akçakavak
- 30- Yenice Za'meddin
- 31- Saraycık
- 32- Kuzfindık
- 33- Sacçılar
- 34- Güney Felakeddin
- 35- Bel Karaağaç

79 BŞS. 871, s.18, 19.

80 Sicil ve nüfus kayıtlarında Bolu ve köylerinde Rum nüfusun varlığına rastlanmamıştır. Bolu'nun Selçuklu Ordusu tarafından kuşatılması esnasında Cladiopolis'in imdadına gelen Bizans Ordusu'nun burada karargah kurmuş olmasından bu adı almış olabilir.

81 Oğuzların Üç-oklar kolundandır. Bkz. Faruk Sümer, A.g.e, s.369, 372.

- 36- Pelidcık
- 37- Kındıra
- 38- Çepni⁸²
- 39- Doğancılar
- 40- Sultanköy
- 41- Sultanbey
- 42- Hıdırşihlar
- 43- Karacasu
- 44- Dadiç
- 45- İlicakımık
- 46- Okçular
- 47- Okçular
- 48- Ortaca
- 49- Yozgad
- 50- Mesciler
- 51- Haşfin
- 52- Berk Kebir
- 53- Çansaberk
- 54- Demirciler
- 55- Çayır
- 56- Seyid
- 57- Köprücüler
- 58- Kındıra Mahmudlar
- 59- Çukurviran
- 60- Hamzabey
- 61- Ya'kublar
- 62- Kuşcular, değirmenözü Çaypınar
- 63- Emen
- 64- Büyük Alpağut
- 65- Kürkçüler
- 66- Karacaagaç
- 67- Hariç Akçakavak
- 68- Merkeşler
- 69- Musluklar
- 70- Gölcük
- 71- Kandamış
- 72- Dadani
- 73- Kogüm
- 74- Mustakımlar
- 75- Tarakçı
- 76- Tatlar Maa Oğuldırık
- 77- Tetemeçecele
- 78- Banaz
- 79- Çanak Za'meddin
- 80- Fillüs Ulvi

82 Oğuzların Üç-oklar kolundan, Sümer A.g.e., s. 327, 335.

- 81- Filüs Süffi
- 82- Bolu Mushi Çele
- 83- Karamanlar⁸³
- 84- Yayladınlar
- 85- Vayısler
- 86- Taşçılar
- 87- Değirmendere
- 88- Yağışlar
- 89- Bağçe Köy
- 90- Semerciler
- 91- Bayat⁸⁴
- 92- Yıva
- 93- Elmalık
- 94- Bakırlı Boğazı
- 95- Avdan Peykari
- 96- Ömerler
- 97- Akçaalan
- 98- Dereceviran
- 99- Güğem
- 100- Piroğlu
- 101- Yenice Felakeddin
- 102- Avdan
- 103- Göl
- 104- Hamidiye
- 105- Yumrukaya
- 106- Tatuva
- 107- Çakırlar
- 108- Ağaçalar
- 109- Çukurca
- 110- Ağalar
- 111- Kuzsağır
- 112- Hamzalar
- 113- Kuzbekir Kaşlılar
- 114- Mamadlar
- 115- Emirler
- 116- Kadılar
- 117- Afşar Gökçesu
- 118- Hayranlar
- 119- Kayabaşı
- 120- Eylemen
- 121- Şahbazlar
- 122- Güney
- 123- Karakaya
- 124- Bölükviran

83 Oğuzlardan Salur Boyu'nun bir koludur. Bkz. E. Behnan Şapolyan, Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Ankara, 1972, s.21.

84 Oğuzların Boz-ok Koluna mensuptur. Sümer, A.g.e, s.295.

- 125- Kayabükü
- 126- Bolu Köprübaşı
- 127- Çorak Matarlar
- 128- Baba Hıdır
- 129- Turna
- 130- Küblüce
- 131- Kozviran Emirler
- 132- Aşağı Kozviran
- 133- Kozviran Dağı
- 134- Afşar Gideriç
- 135- Baltalı
- 136- Hacı Hasanlar
- 137- Bürnük
- 138- Zahmanlar
- 139- Kırha
- 140- Güney Gideriç
- 141- Şihlar
- 142- Çanakçılar
- 143- Muradlar
- 144- Bünüş
- 145- Ulu Mescid
- 146- Ericek
- 147- Tekke-i Ümmi Kemal
- 148- Tekke Dere
- 149- Tekke Pelidcık
- 150- Tekke Bozarmut
- 151- Tekke Susuz
- 152- Kızık⁸⁵
- 153- Kızgölcük
- 154- Kabak
- 155- Karca
- 156- Sığır Kuyruğu
- 157- Çarşamba Nahiyesi
- 158- Bozyer
- 159- Solaklar
- 160- Kıvırcık
- 161- Şihlar
- 162- Çavuşlar
- 163- Çarşamba
- 164- Ayvarlı
- 165- Temurciler
- 166- Meşarlar
- 167- Dere Boynu
- 168- Mandır
- 169- Yağma⁸⁶

85 Oğuzların Boz-ok Koluna mensuptur. Sümer, A.g.e, s.295.

86 Karlukların bir koludur. H.Dursun Yıldız, Büyük İslam Tarihi VI., İstanbul, 1987, s.141-144.

- 170- Niğmetli
- 171- Bekirfıkıhlar
- 172- Güneyce
- 173- Karaca ağaç
- 174- Musa Sofular
- 175- Küreközü
- 176- Küsenözü
- 177- Susuz
- 178- Bakırlı
- 179- Tepe
- 180- Gök Halil
- 181- Çelik Dere
- 182- Hoçaş
- 183- Bıyıklar
- 184- Alpagut
- 185- Keskenli
- 186- Kıbrıscık Yıva
- 187- Tazılar
- 188- Çukur Maa Hasanlar
- 189- Pulâk
- 190- Kıbrıscık Bedastan
- 191- Kılkara
- 192- Çökeler
- 193- Karaköy Saraycık
- 194- Bölücek Kaya
- 195- Kökez maa Bahışlar
- 196- Kara Doğan
- 197- Nedas
- 198- Kızılcaviran
- 199- Karacaviran
- 200- Dereviran
- 201- Alemdar
- 202- Yazıca
- 203- Bolu Köselers
- 204- Deveci
- 205- Kızıkçarıkkaya Mandı
- 206- Kiriş Kenar Alpagut
- 207- Bolıcık Çalkara
- 208- Alan
- 209- Kuzca Maa Belı

4-Gökçesu Nahiyesine Bağlı Köyler

1840 tarihli "Sefine-i Hümayün" yapımı için ihtiyaç duyulan kereste ile ilgili olarak Gökçesu nahiyesine bağlı köyler⁸⁷ şöyle sıralanmaktadır.

87 BŞS, 871, s.14.

- 1- Çukurviran
- 2- Hamza Bey
- 3- Yakuplar
- 4- Musluklar
- 5- Bayat⁸⁸
- 6- Candar
- 7- Mesciler
- 8- Kısırlar
- 9- Veyisler
- 10- Tetemeçele
- 11- Değirmendere
- 12- Bahışlar
- 13- Mustakimler
- 14- Kuğam
- 15- Arap
- 16- Kuzkebir
- 17- Küplice
- 18- Bükkebir
- 19- Merkeşler
- 20- Afşar Gökçesi
- 21- Çorak
- 22- Kuzsığır
- 23- Ağalar
- 24- Eylemen
- 25- Bölükviran
- 26- Göney Gökçesi
- 27- Sarıçam
- 28- Çakırlar

5-Sazak Nahiyesine Bağlı Köyler

Bolu merkez kazasına bağlı Sazak Nahiyesi hissesine düşen kereste temini ile ilgili defter kayıtlarına⁸⁹ göre Sazak nahiyesi köyleri şunlardır:

- 1- Karaca ağaç
- 2- Vakıf Akçakavak
- 3- Karaca Akçakavak
- 4- Hariç Gecidviran
- 5- Tatlar
- 6- Çansa
- 7- Balca
- 8- Ocaklar
- 9- Oğulduruk
- 10- Ahmetler
- 11- Saraycık

88 Sümer, A.g.e. s.222-237.

89 BŞS, 871, s.15.

- 12- Susuz Kınık⁹⁰
- 13- Çay Gökpınar
- 14- Berk Gökpınar
- 15- Zahmanlar
- 16- Hacılar
- 17- Yenice
- 18- Kındıra
- 19- Kul
- 20- Bûrnuk
- 21- Yıva
- 22- Çanakcılar
- 23- Kırha
- 24- Baltalı
- 25- Bahış
- 26- Ericik
- 27- Kınık Sazak
- 28- Şıhlar
- 29- Yayladanlar
- 30- Kandamış
- 31- Kuz Fülüs
- 32- Karamanlar
- 33- Fulus Ulvi
- 34- Tarakçı
- 35- Fulus Suffi
- 36- Kabak Zameddin
- 37- Vakıf Gecidviran
- 38- Vakıf Tekke ümmi Kemal
- 39- Bölük Viran
- 40- Sarıçam
- 41- Çakırlar
- 42- Karakaya
- 43- Kilise Bükü
- 44- Ağaçcılar

6-Çarşamba Nahiyesine Bağlı Köyler

- 1- Ortatepe
- 2- Ayvazlar Maa Çavuşlar
- 3- Bakırlı
- 4- Bekri Fakihler Maa Denizler
- 5- Bozyer
- 6- Bıyıklar Maa Kaş
- 7- Çeltik Deresi
- 8- Hacıoğlan Maa Keskinli
- 9- Hoçaş
- 10- Dereboyu

90 Sümer, A.g.e., S. 369-372.

- 11- Dereler maa Güneşler ve İlya
- 12- Susuz Maa Çıtak
- 13- Solaklar
- 14- Kıbtı Müslem
- 15- Karaağaç
- 16- Kozcuk
- 17- Kozyaka
- 18- Gerenyüzü
- 19- Küsekyüzü
- 20- Gök Haliller
- 21- Köyce
- 22- Mandebir
- 23- Müşir
- 24- Musa Sofular
- 25- Niğmetli
- 26- Yağma

7-Kıbrıscık Nahiyesine Bağlı Köyler

- 1- Alan Himmetler
- 2- Bedastan
- 3- Bulak
- 4- Belücek Kaya
- 5- Borucak Maa Çalkara
- 6- Çukur Maa Çarıklar
- 7- Çökeler
- 8- Deveci
- 9- Deveören
- 10- Tazılar Maa Hasanlar
- 11- Alemdar
- 12- Karacaviran
- 13- Karadoğan
- 14- Karaköy Maa Saraycık
- 15- Kızılcviran
- 16- Kızık Maa Sarıkaya ve Mondu
- 17- Kozca Maa Bali
- 18- Kılkara
- 19- Gidişmar ve Alpagut
- 20- Köşeler
- 21- Kökez maa Bağışlar
- 22- Nadas maa Peçenek
- 23- Yazıca
- 24- Yuva

B- İDARİ GELİŞMELER

XIV. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi ve ilk padişah Osman Bey'in son zamanlarında Osmanlı toprakları içine giren Bolu, fetihle (1324) birlikte mukadderatını Osmanlı Anadolu'sunun alın yazısına bağladı. Böylece Osmanlı Devleti idarî teşkilâtı içinde Konuralp'ın Sancak Beyliği ile yerini almış oldu.

Bolu, Osmanlı hakimiyetine girdiği 1324 tarihinden Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar beş idarî dönem geçirdi. Konuralp'ın Sancak Beyliği ile başlayan ilk idarî dönemini sıra ile Voyvodalık, Mutasarrıflık, Kastamonu'ya bağlı ikinci Mutasarrıflık ve Müstakil Mutasarrıflık Dönemleri takip etti⁹¹.

Bolu'nun fetihden itibaren Tanzimat Dönemi'ne kadar geçen 515 yıllık tarihinin 368 yılı sancak beyliği, 119 yılı Voyvodalık ve 28 yıllık dönemi de Bolu-Viranşehir Sancakları Mutasarrıflığı şeklinde geçmiştir. İncelediğimiz dönemde Bolu, idarî bakımdan Bolu-Viranşehir Sancakları Mutasarrıflık Dönemini yaşamaktadır.

Gerek coğrafi konumundan, gerekse siyasî ehemmiyetinden dolayı Osmanlı idarî yapısı içinde bütün idarî değişmelere ve gelişmelere tabi olan Bolu'nun ele aldığımız dönemdeki idari yapısını tahlile geçmeden önce yukarıda belirttiğimiz bu üç uzun dönem değinmek gerektiği kanaatindeyiz. Böylece Tanzimat'la başlayan yeni yapılaşma daha iyi anlaşılabilir.

1-Sancak Beyliği Dönemi

Bolu'nun Osmanlı Devleti idaresindeki birinci siyasî devri Sancak Beyliği şeklinde başlayan ilk Mutasarrıflık Dönemi'dir. 1324 tarihinden 1692 yılına kadar 368 yıl süren bu dönem Konuralp Gazi'nin Sancak Beyliği ile açılmıştır. Bu dönemde Bolu mutasarrıflığı "Sancak Bey"i veya "Alay Bey"i adı verilen "Mirliva"lar⁹² ile genel olarak vezir rütbesine sahip paşalar arasından seçilen ve "Beyler Beyi"denilen "Mir-i Miran"⁹³ lar tarafından idare etmiştir.

Bolu'nun fethi müteakip ilk Sancak Beyi Konuralp'tır. Ancak Konuralp'ın padişahın yanındaki özel konumundan dolayı Bolu Sancak Beyliği'ni onun adına vekaleten silah arkadaşlarından Sungur Bay Şems yürütmüştür⁹⁴.

1692 yılına kadar Sancak beyliği şeklinde idare edilen Bolu, devlete bağlı eyaletlerden biri ve Anadolu Beyler Beyliği'ne tabii idi. Uzun süren Sancak Beyliği döneminde nisbeten iyi yönetilmişti. Gerek asker temininde⁹⁵ gerekse hububat ve kereste temininde⁹⁶ padişahlar çoğu zaman Bolu Sancağı'ndan faydalanmıştır.

91 M.Zekai Konrapa, Bolu Tarihi, Bolu, 1960, s.124; Mitat Kemal, Ayanlar Devrinde Bolu, Bolu, 1334, s.17.

92 Bolu Sancağı Salnamesi, Bolu, 1337, s.247.

93 Rıfat Özdemir, XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara, 1986, s.143

94 M.Z.Konrapa, A.g.e, s.124.

95 BŞS,871, s.3-4-5; 870 s.95; 866, s.23.

96 BŞS 868, s.18; 871, s.17; 875, s.86.

Sancak Beyleri'nin çoğu sefere çıktıkları zaman mansıplarını Mütessellimler (Voyvodalar) ile idare ederlerdi. Sancağın varidatı Mütessellimler tarafından toplanır ve kendilerine gönderilirdi. Bu durum gittikçe istismar edilerek II. Mahmud döneminde merkezîyet usulü⁹⁷ tesis edilinceye kadar devam etmiştir.

Ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün Anadolu'da olduğu gibi Bolu'da da idare bozulmuştu. Devlet idaresinin otorite ve merkezî gücün gittikçe zayıflaması sonucu getirilen ağır vergileri halk çekemez hale gelmişti. Yapılan zulüm ve haksızlıklar birçok şikâyet ve isyana sebep oldu.

Bu isyanlardan biri de Bolu'da Yusuf Ağa'ya karşı yapılan isyandır. Yusuf Ağa'nın halka yüklediği ağır vergiler, zulüm, haksızlıklar halkı gelayana getirdi. Şikâyetlerin artması ve isyan haberinin İstanbul'a ulaşması üzerine Bolu'dan Sancak Beyliği kaldırılarak yerine "Voyvodalık"⁹⁸ ihdas edildi.(1695)

2-Voyvodalık ve Mütessellimlik Dönemi

Bolu Sancağı mütessellim ve mutasarrıflarının halktan "devr", "Selâmiye", "gel-geç" akçesi gibi adlarla "tekâlifî şâkke" diye tanımlanan fazla vergi almaları⁹⁹ halkın perişanlığına sebep olmuştu. Bu gibi sebeplerden dolayı sancaklıktan çıkarılan Bolu 1695'de bir Hatt-ı Hümayûn'la¹⁰⁰ her sene bir kişiye iltizam ile Voyvodalık'la idare edilmeye başladı.

Voyvodalar atanmaları ve görevleri bakımından iki grupta toplanabilir. Birinci grubu Eyalet Valileri ve Mutasarrıflar'ın kendi adlarına görevlendirdikleri Mütessellimler, ikinci grubu ise hazine görevlilerince gelirleri doğrudan doğruya hazineye bağlı olan yerlere atanan Voyvodalar¹⁰¹ teşkil etmektedir. Voyvodalar, Valiler tarafından kendilerine ait sancaklara ve sancaklara bağlı kazalara ya kendi dairelerinden veya halkın arzusuyla yerli aileler arasından ve kendisine güvenilir kimselerden atanırlardı.

Bolu'nun Sancak Beyliği dönemi son Mutasarrıf Mustafa Paşa ile sona erdi. Böylece Voyvodalık dönemi başlamış oldu. İlk Voyvodalık görevi de Sarı Osman adında birine verildi. Fakat Sarı Osman, daha başlangıçta Bolu'ya gelmedi. Ancak, Sancak tahsilatını kendisine gönderecek Yârân Mehmet adında birini yerine vekil tayin etti. Bu hali ile görünüş Sancağı yönetmek değil servet elde etmektir.

Voyvodalık beklenenin aksine düşük doğdu. Esasen bu asır devletin çöküş aşırısıdır. Otoritenin bozulduğu, çözülmenin başladığı bir dönemdir. Bu durumda istenen güven ve huzur ortamı da beklenemezdi. Huzur ve güven şöyle dursun, zulüm ve haksızlıklar gittikçe daha da çoğaldı ve zamanla Voyvodalık müzayede ile satılır hale geldi.

97 M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1971, c.III, s.598.

98 Y.Özkaya, A.g.m, Tarih Boyunca Karadeniz Konferansı Bildirileri, s.116.

99 Y.Özkaya, A.g.m, s.115.

100 Y.Özkaya, A.g.m, s.116.

101 M.Çadırcı, A.g.e, s.29.

Şüphesiz ihale ile elde edilen makamın bedeli de çoktur. Ne yazık ki bu bedeli halk ödeyecekti. Böylece vergiler gittikçe arttı. Halk fakirleşti. Öyle ki: "Ayânlar Devrinde Bolu" adlı eserini yazan Mitat Kemâl bu durumu, müzayedelerin netice-i tabiiyesi olan irtikâbat Anadolu'nun feyiz ve saadetini kurutarak akim bir çöle çevirmiş idi."¹⁰² şeklinde tavsif etmektedir.

Bu nedenle Bolu'nun birçok köyü fakirlikten perişan hale düştü. Durumun bu derece fenalaşması merkezin gözünden kaçmıyordu. Zira Bolu, İstanbul-Anadolu güzergahında orta kolu teşkil eden¹⁰³ vilayetlerin ilk merhalesinde bulunuyordu. İstanbul'a üç-beş günlük mesafede bulunan Bolu'nun bu hale gelmesi Doğu Karadeniz taraflarının ne duruma gelebileceğini düşündürüyordu.

Voyvodalık bu haliyle halkın sosyal felâketinin bir kat daha artmasına sebep oldu. Birçok eşkıya grupları türedi. Hükümetle halk arasında vasıta olan "Ayanlar" da bu dönemde ortaya çıktı.¹⁰⁴ Bunlardan Valilik Makamı'na yükselenler olduğu gibi servet ve kudret peşinde koşanlar da oldu. Bu yüzdendir ki çoğu kere birbirleriyle savaş halindedirler.¹⁰⁵

Bolu'nun içinde bulunduğu bu durum İbrahim Paşa'ya gönderilen bir fermenda itiraf olunarak "Bolu ve Viranşehir Sancakları varidât-ı cesîme-i mîrfiyeden olmakdan nâşi livâayn-i merkuminin ve Voyvadalığı bir müddetten beri bazı derebeyi ve o ma'kule kesâne ihale olunmuş ise de livâayn-i merkûmeynin Voyvodalık idaresi, tazyik ve perişâne-i fukarâya mucib olduğuna binaen fima-ba'de derebeyi o makûlelere ihale olunmayub vulât-ı zâme tevcih olunması şurutının bu defa iktiza eden mahalle kayd-ı sebt olundığı"¹⁰⁶ buyuruluyordu.

Halkın refahını değil hayatını bile ihaleye koymuş bulunan "Voyvodalık" idaresi II.Sultan Mahmut'un bir iradesiyle Bolu'dan kaldırılarak (1811-1226) Mutasarrıflığa çevrildi. İlk Mutasarrıf olarak da Hüsrev Paşa tayin edildi. Böylece Bolu'nun idarî hayatında Vilayetlerin Teşkili Nizamnamesi'nin ilânına kadar yarım asırdan fazla süren ikinci Mutasarrıflık Devri başlamış oldu.

3-Mutasarrıflık Dönemi

Bolu Sancağı yüz yirmi sene "Voyvodalık" idaresinde kaldıktan sonra, yeniden Mutasarrıflığa tahvil edildi. Memleketin sosyal felâketine sebep olan Voyvodalık 1841 yılında II. Sultan Mahmut'un bir fermanı ile kaldırılarak yerine Bolu-Viranşehir Sancakları adıyla yeni bir Mutasarrıflık kuruldu ve Kastamonu Vilâyetine bağlanarak idaresi "Vûlat-ı İzam"¹⁰⁷ denilen büyük Valilere bırakıldı.

Bolu'nun idarî hayatında üçüncü dönemi teşkil eden Mutasarrıflık Dönemi 1864

102 M.Kemal, A.g.e s.38.

103 Yusuf Halaçoğlu, XIV ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara, 1991, s.147.

104 BŞS.842, s.2.

105 Özkaya, "Bolu'da İç İsyenlar", Ç.D.I, c.I, S.I (Ankara, 1963), s.10 Bkz.Y.Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara, 1985, s.205.

106 M.Kemal, A.g.e., s.38; Y.Özkaya, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, Ankara, 1977, s.273.

107 M.Kemal, A.g.e., s.39-40.

“Vilayetlerin Teşkili Nizamnamesi”ne kadar elli üç yıl sürdü. Bu süre içinde Bolu’da yirmi yedi Mutasarrıf görev yaptı. İlk Mutasarrıf Hüsrev Mehmet Paşa idi. Geniş yetkilere sahip olduğu gibi Kocaali Sancağı da uhdesine verilmişti¹⁰⁸. Sert ve katı yönetimi ile bilinen Hüsrev Paşa’dan önce Bolu’ya şöhrati ve şiddet haberi ulaşmış, zulüm ve acı içinde kıvranan Bolu halkı şimdi sonu meçhul bir kaderin bekleyişi içine girmişti.

İstanbul’dan yeni görev yerine hareket eden Hüsrev Paşa, eski vezirlere has bir tavır takınarak, yollarda konakladığı her yerde birkaç gün kalıyor, buralardan etrafa sert emirler gönderiyordu. Mudurnu’dan Bolu’ya gelişi son derece tantanalıydı. Kendisini karşılayan Bolu eşrafına gayet süslü süvarileriyle muhteşem bir alay gönderdi.

Bolu Sancağı o zamanlar on dokuz kazaya ayrılıyordu. Bunlar; Bolu, Mudurnu, Dodurga, Pavli, Kıbrıs, Dörtdivan, Gerece, Çağa, Mengen, Olak¹⁰⁹, Dirgine, Devrek, Yılanlıca (Devrekte), Gölpazarı, Hisarönü, Alaplı, Akçaşehir, Üskübü, Düzce kazalarıdır.¹¹⁰

Bu kazalar birbirine teması ve münasebeti kolay olan ya bir vadinin iki tarafında veya bir ova dahilinde bulunan kırk-elli parça köyün birleştirilmesiyle teşekkül ettirilmiş ve yönetimleri “Ayân” denilen mahalli yöneticilere verilmişti.

4- Ayânlar Yönetimi

Ayanlar bir bakıma bugün kaymakamların yerini işgal etmiş bulunan halk temsilcileriydi. Kazanın bütün işleri ellerinde olduğu gibi yetkileri de çok genişti. Başlangıçta vazifeleri vergi toplamada halk ile hükümet arasında vasıta olmaktan ibaretti.¹¹¹ ve devlet işlerinde Valiler’e ve Kadılar’a karşı sorumlu idi. Ayânlar önceleri memleketin ileri gelenleri ve zenginlerinden olurken, sonraları hükümet teşkilâtının bozulmasıyla Ayânlık’ta adı ve ehil olmayan kimselerin eline geçti.¹¹² Öyle hal aldı ki Ayânlar yaptıkları rezaletliklerle ve işledikleri cinayetlerle şöhrat olmaya başladılar. Topladıkları haksız vergilerle temsil ettikleri Vali ve Mutasarrıflara büyük menfaat sağladılar. Karşılığında Mütesellimlik ve Voyvodalık elde ederek buldukları yerlerde müstakil hareket eder hale geldiler. Böylece hükümet gücünü saymamaya başladılar. Neticede vaziyet o hale geldi ki, kazalarda fazla mal toplayabilmek için korkunç zulümler yapmaktan çekinmediler. Ev basarak, yol keserek, eşya yağma ederek kadın ve kızlara zorla nikah ederek büyük servet sahibi oldular.¹¹³

Ayânlar muhtelif adlar altında çeşitli vergiler ihdas ettiler. Meselâ, geçen bir sürüden evvela “Toprak bastı parası” bir yerde gecelediği vakit “Derbent parası” ertesi sabah sürü hareket edeceği zaman “Geçit akçesi” gibi birçok paralar alırlardı.¹¹⁴

108 M.Z.Konrapa, A.g.e., s.125.

109 Gerece ve Viranşehir arasındaki köylerden oluşuyordu.

110 Bu kazalardan bazıları Zonguldak kazasının Bolu’dan ayrılmasıyla ona bağlanmıştır. (Filyos, Ereğli v.b.).

111 M.Kemal, A.g.e., s.43.

112 M.Z.Pakalın, A.g.e., c.I, s.120-121; Y.Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık, s.273; M.Çadırcı, Tanzimatın İlanı Sırasında Türkiye’de Yönetim (1826-1839), Belleten c.LI, S.201 (Ankara, 1987), s.287.

113 Y.Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Ayanlık İddiaları”, DTCFD, S.XXIV, Ankara, 1966, s.195.

114 M.Kemal, A.g.e., s.44.

Ayânlar idaresinde Anadolu sefaletin son noktasına ulaşmıştı. Bu yüzden harap olan nâmı ve ismi kaybolan köyler pek çoktu. Yalnız Bolu Sancağı'nda bu durumdaki köylerin sayısı yüzden fazlaydı.¹¹⁵

Sancağın mali işleri o zamana göre oldukça sağlam esaslara bağlanmasına rağmen mütemadî su'istimaller maliyenin de tutulur tarafını bırakmamıştı. Muhassılık bedelleri her sene muntazaman İstanbul'a gönderilir, fazlası ne kadar tutturulabilirse Mutasarrıflar'da kalırdı. Bu kısım artık insafa bağlı idi. Sancağın mahallî masrafları senede iki defa toplanan Ayânlar ve İhtiyarlar Meclisi'nde takdir edilirdi. Kasım mevsimi ile Hızır mevsiminin ilk günlerinde toplanan Ayanlar Meclisi, Bolu Sancağı'nın bütün masraflarını kazalara ayırır, dağılımı gösteren pusulalarda tahsil için meclisteki Ayânlar'a verilirdi. Yapılacak masrafların bir kısmı önceden bilirse de bir kısmı meçhul kalırdı.

Bolu'dan geçen bir Vali veya memurun kendisi veya mahiyetindekilerin konakladıkları konak sahiplerinin ve esnafın yaptıkları masraf pusulaları Serdar Ağa tarafından toplanır, meclisin toplanma zamanı dağıtım bütçesinde alınırdı. Sarfiyat işlerinde bir de "Paşa Sarrafı" denilen Ermeni Sarraflar olurdu. İcabında bunlardan para alınır ve daha sonra ödenirdi. Bu yolla birçok Ermeni, zengin olduğu gibi, bazen de bedelini hayatı ile öderdi. Çünkü sarraflara fazla borcu olan Ayânlar bir bahane ile onu ortadan kaldırırdı. Ayânlar da yaptıkları zulüm ile kalır, şikayetler ispatlanamazdı.

Meselâ; Bolu sancak idaresinin Voyvodalık'tan Mutasarrıflığa çevrilmesinden sonra Dörtdivanlı, Kalınbacakoğlu Süleyman Ağa ile Alaplı Ayânı Tölemenöğlu hakkındaki davalar ispatlanamadığı için düşmüştü.¹¹⁶ Çünkü halk korkudan şahitlik yapamazdı.

Bolu Ayânlar'ı içinde Akçavaşir Ayânı Osman Ağa, Göynüklü Süleyman Ağa, Mudurnu Çarşamba taraflarında Paşa Beyzade Abdullah Bey, Kolçakpaşazade Hacı Bey, Çorazoğlu Halil Ağa¹¹⁷ vahşetleriyle meşhur olmuş Ayânlar'dandı.

Esasen II. Mahmud dönemi Osmanlı Tarihi'nin içte ve dışta en karışık olan dönemlerinden biridir. Padişah'ın en önemli hizmeti ise ülkenin her yanında türemiş olan Ayânlarla mütegalibe guruhunu temizlemiş olmasıdır. Ancak Bolu Sancağı'nın en müthiş derebeyi olan Hacı Bey, Hüsrev Paşa'nın himayesi sayesinde Sultan Mahmud'un pençesinden yakasını kurtarmış, hattâ Bolu'ya Mütessellim olmuştur. Öldürdükleri adamları top sesiyle ilân ettiren, din ve mukaddesata saıdıran Hacı Bey ve adamları halka yapmadık zulüm bırakmamıştır.

Bolu Sancağı Mütessellimi İsmail Ağa¹¹⁸ zamanında adamlarından Mehmet Ali adında birinin ehemmiyetsiz bir meseleden dolayı bir adamı dövmesi ve adamın "Peygamber Muhammed hakkı için af dilemesi" üzerine Peygambere hakaret etmesi halkı galeyana getirmiş ve olay hemen İstanbul'a bildirilmiştir¹¹⁹.

115 M.Z.Konrapa, A.g.e., s.355.

116 M.Kemal, A.g.e., 47, 48.

117 BŞS, 866, s.93.

118 BŞS, 871, s.3.

119 Bolu'nun bu özelliği İstanbul'a çok yakın olması Mutasarrıf, Mütessellim, Voyvoda, Vali ve Ayan olarak atanan kimselerin Padişah'a bağlı ve yakın kimselerden atanmış olmasından kaynaklandığı şeklinde bir yorum yapılabilir.

Meclis'i Ahkamı-Adliye'de yapılan tahkikat üzerine Mehmet Ali Bolu Çarşısı'nda idam edilmiş, Mütessellim İsmail Ağa Gelibolu'ya Hacı Mustafa Bey, Limni Adası'na, Hakim Nafi Efendi'nin meslekten çıkarılmasına Padişah iradesi çıkmış ise de Sultan Mahmud'un ölümü üzerine tahta çıkan Sultan Abdülmecid'in umumi affi ile Hacı Bey Bolu'ya iade edilmiş, ancak memleket işlerine karışmaması ve evinden çıkmaması için tebliğat yapılmıştır.¹²⁰

Ayanlık kurumu Tanzimat'ın ilânından önce II. Mahmud'un hizmetleriyle bazı bölgelerde kaldırılmışsa da Tanzimat'ın ilânından sonra, yeni düzenlemelerle tamamıyla ortadan silinmiştir. Yeni yönetim görevlileri içinde halk-hükümet ilişkilerinin düzenlenmesinde Ayânlar'a yer yoktur. Ancak, başka ünvanlarla etkinliklerini sürdürmüşlerdir.¹²¹

II. Mahmud devrinde yaptıkları zulüm ve haksızlıklarıyla tarihe geçmiş olan Ayân ve Derebeyler'in sülâleleri Tanzimat'ın ilânıyla yeni dönemde memleketin eşrafi arasına girerek hizmetleriyle ecdatlarının yapmış olduklarını temizlemiş oldular.

C-YENİLEŞME HAREKETLERİ

Tanzimat Devri, genel anlamıyla tarihimizde "Gülhane Hatt-ı Hümayun'u" ilânı ile (3 Kasım 1839) başlatılıp, İslahat Fermanı'yla devam edip gelişen döneme denilir.¹²² Aslında II. Mahmud'un başlatmış olduğu yenileşme hareketlerinin devamı şeklinde tezahür eden Tanzimat hareketi onun araladığı, batıya açılan bir kapıdır. Genellikle Meşrutiyet'in ilânına kadar (1876) sürdüğü kabul edilmektedir.¹²³

Tanzimat hareketi, biri diğerine ters muhtelif cereyanların temelinden sarstığı devlet bünyesine güç kazandırma, siyasi birliğin dayandığı unsurları yenileme ve kuvvetlendirme ihtiyacından doğmuştur, denilebilir.

XIX. asrın ilk yarısında Osmanlı Devleti, siyasî bünyesinde son safhası görülen çöküş manzarası yaşamaktadır. Devletin dayandığı askeri-teokratik yapı sarsılmıştır. Ordu nizamsız-intizamsız ve sayısız mağlubiyetler neticesinde nüfuz ve itibarını kaybetmiş, devlet otoritesinin muhafazasına yarar bir kuvvet olmaktan çıkmıştı. Bu nedenle Tanzimatı Hayriye'nin tesisi ülkenin tümünde istenmektedir.¹²⁴

II. Mahmut saltanatının son on iki yılında sistemli bir şekilde olmasa bile, yenileşme sahasında önemli işler yapmıştı. Ne var ki Mora Yarım Adası'nda başlatılan Yunan İsyanı, Yunanlıların bağımsızlık kazanmasıyla sonuçlanmış (1830), arkasından Mehmet Ali Paşa'nın başlatmış olduğu isyan hareketi (1831) devleti daha ciddi bir tehlike karşısında bırakmış ve Padişah, asi Vali ile Kütahya Antlaşması'nı yapmak zorunda kalmıştır.

120 M.Kemal A.g.e, s.57.

121 M.Çadırcı A.g.e, s.37.

122 Mustafa Özdağ, "Tanzimatı Hazırlayan Zorunlu Kılan Şartlar, Başarılı Olmasını Engelleyen Sebepler", TYDUS., Ankara, 1991, s.29-60.

123 Howard Reed, Tanzimat'ın 1839'da başlayıp, 1876'da bitmediğini söyler. Bkz. "Tanzimat Ne Zaman Başladı, Ne Zaman Bitti" (Milli Kütüphane Sempozyumu), s.22.

124 BŞS, 875, s.61.

Mehmet Ali Paşa'nın 1839 yılı başlarında yeniden isyan etmesi üzerine başlayan savaşı, Osmanlı Ordusu'nun kaybetmiş olması yapılan ıslahat hareketlerinin başarısızlığını ispat etmekteydi. Ancak II. Mahmud'un ömrü savaşın neticesinin görmeye yetmemiş ve 1 Temmuz 1839'da vefat etmişti.

Bu durumda devlet içinde bulunduğu ortamdan ancak yeni bir ıslahat hareketi kurtarabilirdi. Nitekim Londra Elçiliği'nden yurda dönen Mustafa Reşid Paşa'nın geniş çapta bir ıslahat hareketi için çocuk denebilecek bir yaştaki yeni Padişah Abdülmecid Han'ı ikna etmesi zor olmadı. Böylece Osmanlı Devleti'nde din, ırk ve dil ayırımı gözetilmeksizin bütün tebanın can, mal ve ırzının korunması kanunla sağlanacağı hususu Mustafa Reşid Paşa'nın 3 Kasım 1839'da "Gülhane Hatt-ı Hümayunu" nu okumasıyla resmen ilân edildi.

Tanzimat Devri batı müesseselerinin yanında batı fikirlerinin de memlekete girdiği dönemdir. Batı hukuk anlayışının nüfuzu ile başlayan bu cereyan, adliye sahası dışında malî, askerî ve idarî ıslahatlarla devam etti. Vergilerin iltizama verilmesi yerine, Muhassıllar eliyle doğrudan toplanılmasına başlandı. Fakat vergi hasılatında azalma olunca iki senelik yeni uygulamadan sonra tekrar eski usule dönüldü. Askerlik beş yıl bilfiil, terhisten sonra da yedi yıl redif olarak talim görmek üzere on iki yıl oldu.¹²⁵

Ancak, "Gülhane Hatt-ı Humayunu" nun eşitlik ilkesine rağmen askerlik sadece Müslümanlara münhasır kaldı. Gayri Müslimler bundan muaf tutuldu.

Tanzimat'ın ilânını müteakip 1840 yılı yeniliklerin uygulandığı yıl oldu. Ancak, uygulamanın şekli ile ilgili olarak önceden hazırlanmış herhangi bir program yoktu. Onun için çeşitli sebeplerle Tanzimat'ın öngördüğü idarî, malî ve askerî yenilikler ülkenin bütününde uygulanmaya konulamadı. Öncelikle hükümetin kesin denetiminde olan ve merkeze yakın yerlerde uygulamaya geçildi.¹²⁶

I-Tanzimatın Uygulanışı ve Bolu Sancağının Durumu

Tanzimat ilân edildiği sırada Bolu Sancağı İkinci Muatasarrıflık Dönemi'ni yaşıyordu ve Mütesellim İsmail Ağa'nın yönetimi altındaydı. Bolu'nun bu durumu 1864 "Vilâyetler Teşkilî Nizamnamesi"nin uygulanmasına kadar sürdü. Mütesellim İsmail Ağa'nın yönetimi ile açılan bu onbeş yıllık süre içinde Vali Ali Şefik Paşa, Vali İzzet Ahmet Paşa (Kaymakam) ve Nebil Paşa (kaymakam)¹²⁷ Bolu'da görev yaptılar.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlayan bu yeni dönemde yapılması öngörülen ıslahat hareketlerini ülkenin bütününde uygulamaya koymak mümkün değildi. Buna hem program açısından, hem yetişmiş yeterli eleman olmayışından hem de denetim bakımından imkân yoktu. O nedenle başta Edirne olmak üzere, Bursa, Ankara, Aydın, İzmir, Konya ve Sivas Eyaletleri uygulama alanı olarak seçildi.¹²⁸

125 Ercümen Kuran, "Osmanlı Yenileşme Hareketleri", Türk Dünyası El Kitabı (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları), Ankara, 1976, s.1008.

126 Halil İnalçık, Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler, Belleten, c. XXVIII, S.132 (Ankara,1964), s.660-671.

127 Bkz. M.Kemal, A.g.e, s.65; M.Z.Konrapa, A.g.e., s.395.

128 M.Çadircı, "Tanzimatın Uygulanması", Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi (Bildiriler 13-14 Mart 1985), Ankara, 1987, s.99.

İşe uygulama bölgelerindeki eyaletlerin sınırlarında değişiklik yapılarak başlandı. Kastamonu, Çankırı ve Ankara Eyaletleri'nden oluşan Ankara Eyaleti'ne Bozok ve Kayseri eyaletleri de bağlandı. Bu sırada, Ankara Eyaleti Müşiri bulunan Davud Paşa'ya gönderilen bir fermanda; Tanzimatın uygulanmaya alındığı bölgelerde gerekli bazı düzenlemeler yapılarak sancakların birleştirilip Müşirlikle yönetileceği ve bazı yöneticilerin Müşirlerce atanacağı gibi hususu belirtiliyordu.¹²⁹

Ancak Tanzimatın bu ilk yıllarında yapılan uygulamalarda birçok hatalar yapıldı. Belki alışkanlığın gereği birçok müşir, rüşvet aldı gerekçesiyle dava edilerek görevinden alındı ya da başka yerlere gönderildi. Neticede eyalet yönetimi eskisinden daha sık el değiştirmeye başladı. Uygulamalardaki başarısızlığın faturası Valilere kesilerek bazı değişiklikler yapıldığı gibi vergilerin toplanmasında tekrar iltizam usulüne dönüldü (1842).

Bu sırada Bolu sancağı Hüdavendigar Eyaletine bağlıydı. Yapılan değişikliklerden Bolu da etkilendi. Kastamonu ve Viranşehir sancakları Ankara, Kocaeli ve Bolu sancakları da Hüda-vendigar eyaletinden alınarak Bolu eyaleti oluşturuldu. Müşir olarak Ankara Defterdarı Mehmet Bey atandı ise de kısa bir süre sonra Trablusgarp müşirliğine gönderildi. Bolu müşirliğine de Kastamonu'da sürgünde bulunan Ali Şefik Paşa¹³⁰ atandı.

Görüldüğü gibi Bolu Mütessilimi İsmail Ağa'dan sonra (1842) Müşir ünvanlı Mutasarrıflar tarafından idare edilmiştir. Bu dönem Tanzimatla getirilmek istenen yeni yönetim kurumlarının uygulamaya konulduğu dönemdir. Bu bakımdan muhassıllık, Muhassıl Meclisleri, Eyalet Meclisleri, her eyaletin maliye işlerini görecek defterdar gönderilmesi, yeni şekliyle Eyalet-Sancak ve Kaza yönetimlerinin düzenlenmesi gibi hususlar¹³¹ bu dönemin en önemli icraatları içinde yer almaktadır.

2-Muhassıllık

Muhassıl devlete ait vergileri ve resimleri toplamakta görevli memurlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Tanzimat'a gelinceye kadar zaman zaman muhassıl ünvanı ve yetkileri değişikliğe uğramışsa da geniş ülke topraklarına sahip olan Osmanlı Devletinde bazı eyaletlere gönderilen vergi tahsil memurları birçok vergi türünü bu ad altında tahsil etmektedirler.¹³² Karasi, Halep, Musul, Mora, Sakız (v.b.) Sancaklar'ın gelirlerini tahsil etmekle mükellef olan muhassılların aynı zamanda sancakların yönetiminden de sorumlu oldukları görülür. Bazen de Sadrazam, Vezirlerin, bu unvan ve yetkilerle görev yapmış olmaları neticesi Valilikle eş anlamda kullanılmıştır.

Tanzimattan sonra ivedilikle uygulamaya konulan yeni yönetim kurumlarından ilki muhassıllıktır.¹³³ Bu bir vergi reformudur. Buna göre vergiye esas olacak nüfus ve emlak

129 M.Çadırcı, Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim, Belleten, c.LII, S.203 (Ankara,1988), s.661.

130 BŞS 875 s.81,87; Bkz. Lütfi, A.g.e, s.40.

131 E.Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.VI, s.129-130.

132 M.Z Apaydın, A.g.e., s.69.

133 İlber Ortaylı, Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği Ankara, 1985, s.33.

belirlenecek herkes gücüne göre tek bir vergi ödeyecekti.¹³⁴ Bu maksatla uygulama yakın eyaletlerde başlatıldı. “Muhassıl-ı Emvâl” adı ile sancaklara hükümetçe doğrudan atanan memurlar gönderildi.¹³⁵ Yanlarına da bir nüfus memuru ile mal ve emlak katibi verildi. Ayrıca sancak merkezlerinde “Muhassıllık Meclisleri” oluşturuldu.¹³⁶

Tanzimat gereği herkesin tehammül derecesine ve emlakine göre konulan, ödeyebileceği ve sadece mahalli meclislerince dağıtım ve taksimi yapılan vergiler, muayyen taksitler halinde “Ruz-ı Kasım ve Ruz-ı Hızır”da ödenmekteydi.¹³⁷

Sancak merkezlerinde kurulan Muhassıllık ve Muhassıllık Meclisleri ile ilgili olarak Mudurnu'ya gönderilen bir ferman suretinde muhassılların nasb-ı açıklanmakta ve: “Bu defa Bolu Sancağı ve mülhakathı kazalarına muhassıl nasb ve tayin olan rikab-ı humayûn kapucu başlarından Bandırma muhassılı Sabık Edhem Bey”¹³⁸ ifadeleriyle Edhem Bey'in Bolu muhassıllığına atandığını görüyoruz.

Ayrıca Tanzimat-ı Hayriye usulü icra olunan yerlerdeki ahalinin refah ve rahatlarının teminine işaretten: “Anadolu ve Rumeli'de Tanzimat-ı Hayriye usulü icra olunan mahallerde bir vakf-ı matlub inzibat hususları hasil olarak ahali ve tebanın bi'l-vücuğ refah ve rahatları isti'malı”¹³⁹ şeklinde bir ifade ile halkın rahatı istenmektedir.

Diğer taraftan Bolu dahilinde bulunan birbirine yakın kazaların grup halinde birleştirilmesi ve her grup kazaya yeniden bir muhassıl nasb edilmesi istenmekte ve bu hususta; “Bu defa mahal-i mezkurede kâim kazalar muhassıllıkları icabına göre kurup ve civarlarında bulunan muhassıllar ile birleştirilerek her bir sancak, dahilinde bulunduğu eyalet müşir ve defterdar ve kâimmakam'ı nezaretine bi'l-idhal zikrolunan mutahassıllıkların emr-i iradeleri dahi münasib-i vech ile ehli ve erbablarına ibkâen müceddiden ihâle olunduğu misüllü Hüdevendigâr eyaleti müşiri defterdarı mezkur kazayıha kâim makamı bulunanların zir-i nezaretlerinde olmak üzere bu defa Bolu ve tevabi-i ad ve itibar olunan ma'lûmel esâm kazalara müceddiden bir münasibinin muhassıl nasb ve ta'yini lazım gelmiş olduğu”¹⁴⁰ şeklinde ifade edilmekte ve bu kazalara yeniden münasib ehil birinin muhassıl olarak tayin edilmesi tasarruf bakımından öngörülmekte ve denetimleri vali, kaymakam ve defterdarlara vermektedir.

Muhassıllar nizamnameye göre mal ve emlak sayımına 1840'dan itibaren başladı. Tanzimat ilkelerinin uygulamaya konulması ile çözümlenmesi gereken hususlardan biri de iltizam usulü idi. Ancak bilgi yetersizliği, ulaşım güçlükleri, uzun yıllar vergi ödememiş olan kimselerin çıkardıkları zorluklar yüzünden istenen olumlu netice elde edilemedi.

134 BŞS, 875, s.62-63.

135 MŞS, 1470, s.12.

136 BŞS, 875, s.41-43.

137 BŞS, 85, s.61.

138 MŞS, 1470, s.12.

139 MŞS, 1470, s.12.

140 MŞS, 1470, s.12.

Muhassılların göreve başlaması ile Mültezimler'in selâhiyetleri kaldırıldı.¹⁴¹ Bu münasebetle Gümrük Vergisi tahsiliyle ilgili olarak Bolu'ya gönderilen bir fermanda "Birçok maktu mültezimine ihale ve ilzam olunmuş olmak melasibesıyla iş bu tarife-i cedideden naşi husule gelecek fazla rusûmatın ahzına zikr olunan mültezimin selahiyeti olamayacağına mebni" denilmekte ve "hesabın başkaca ru'yet tutularak" maliye hazinesi celilesine gönderilmesi istenmektedir.¹⁴²

Tanzimatla üzerinde önemle durulan iltizam sorununa çözüm olarak getirilen muhassıllık kısa sürede sonuçsuz kaldı. Bu yüzden 1842 yılı başlarında kaldırılarak vergi toplamada tekrar eski usule dönüldü. Yeni değişiklikler yapılarak yakın sancaklar birleştirildi. Eyaletler meydana getirildi. Mali işler eyaletlerde Defterdarlara, sancaklarda ise Kaymakamlara bırakıldı.¹⁴³

3-Muhassıllık Meclisleri

Tanzimat'ın başlarında kaldırılan iltizam sisteminin yerine yeni bir kurum getirilmeliydi. Bu nedenle iltizamın yerini muhassıllık, ona yardımcı olan ayân'ın yerini ise Muhassıllık Meclisleri aldı. Meclis-i Ahkam-ı Adliyenin hazırladığı hususi talimnameyle muhassıl atanan yerlerde bu meclislerin nasıl kurulacağı karara bağlandı.¹⁴⁴ Buna göre Muhassıllar yanlarına verilecek olan emlak ve nüfus kâtipleri ile birlikte varacakları yerlerde birer meclis oluşturacaklardı. Bu meclis Muhassılın maiyet memurlarından başka ilgili yerin hakimi, müftüsü, asker zabiti ve eşraftan dört kişinin katılmasıyla teşekkül ettirilecekti. Şayet yörede gayrimüslim ahali varsa onların ruhani reisleri ile kocabaşlarından iki kişi de bu meclise üye olabileceklerdi.¹⁴⁵

Muhassılların oturdukları kaza dışında kalan küçük yerleşim birimlerinde ise Muhassıl Vekilleri'nin başkanlığında küçük meclisler oluşturulacaktı. Bu meclislere de Müftü, Naib ve ileri gelenler üye olacaklardı. Köylerde ise bu meclisin görevlerini muhtar, imam ve köyün ileri gelenleri, gayri müslim köylerinde kocabaşları yöreleri için bu meclisin görevlerini yapacaklardı. Meclislerin başkanlıkları da idareden sorumlu kimseler tarafından yürütülecekti.¹⁴⁶

Haftada iki üç gün toplanan Muhassıl Meclisleri ilgili yerlerin özel ve genel sorunlarıyla, vergi, gelir ve giderlerini görüşerek herkesin mali durumuna göre eşit bir şekilde vergi dağılımını ve taksimini yapacaklardı.

Vergi dağılımının kişilerin arazi ve emlak durumuna göre tespit edilmesi ve tehammül derecesine göre vergi alınması hususu sicil kayıtlarında (Mudurnu'ya gönderilen emirname sureti) şöyle ifade edilmektedir.

141 BŞS, 875, s.81.

142 BŞS, 875 s.81; MŞS, 1470, s.11.

143 BŞS, 875, s.82; Bkz. Y.Özkaya, "Tanzimat Öncesi Sosyal ve Kültürel Durum ve 1840-1850 Arasında Taşrada Tanzimatın Uygulanışı", TYDUS, Ankara, 1991, s.121-140.

144 M.Çadırcı, a.g.e, s.212.

145 İ.Ortaylı, A.g.e, s.23.

146 Y.Özkaya, A.g.m., TYDUS, Ankara, 1991, s.27.

“...Angarya hizmet elhamdü'l-lah külliyyen men' ve ref olunarak herkesin musarrıf oldukları arazi ve emlâki mevcudiyesinin münafi ve taksimat-ı hasılat ve ticaret ve iktidarına göre ve'l hasıl hal ve tahmilinin derecesine göre vergü alınması”¹⁴⁷ şeklinde beyan edilmektedir.

Bu dönemde Bolu Sancağı'nda görev alan Mütesellim, Vali ve Muhassılığın uygulanması esnasında görev alan Muhassıl ve Meclis Üyeleri sicil kayıtlarından tespit edebildiğimiz ölçüde şu kimselerden oluşuyordu.

- İsmail Ağa (mütesellim) 1839-1841¹⁴⁸
- Ali Şefik Paşa (Vali) 1842-1843¹⁴⁹
- Pepe Mehmet Paşa (Vali) 1843-1844
- Salih Mehmet Paşa (Vali) 1844-1845
- İzzet Ahmet Paşa (Vali) 1845-1846
- Mustafa Şerif Paşa (Vali) 1847-1848
- Gürcü Mehmet, Mehmet Paşa (Kaymakam) 1849-1850¹⁵⁰
- Mehmet Tahir Efendi (Kadı Hakim)¹⁵¹
- Davud Paşa (Zabtiye Komutanı)¹⁵²
- Edhem Efendi (Muhassıl)¹⁵³
- Abdülaziz Agâh Efendi (Muhassıl)¹⁵⁴
- Ahmet Hulusi Efendi (Müftü)¹⁵⁵
- Hacı Ali Efendi Hazinekar (Memur'ı Maliye)
- Hacı Velizade Ahmet Efendi Meclis azası (Azay-ı Meclis)
- Ali Rüşdi Efendi Meclis Azası (Azay-ı Meclis)
- Ali Efendi Meclis Azası (Azay-ı Meclis)
- Ahi Baba el hac Ahmet Ağa İbn. Mustafa (Azay-ı Meclis)¹⁵⁶
- Ali Efendi (Başkâtip)¹⁵⁷
- Abdül Hamid Efendi (Kâtip)¹⁵⁸
- Mehmet Hanif Efendi (Kâtip)¹⁵⁹
- Mehmet Sofu Efendi (Kâtip)¹⁶⁰
- Saib Molla Efendi (Kâtip)¹⁶¹

147 MŞS, 1470, s.11-12.

148 BŞS, 871, s.3-4.

149 BŞS, 42/875.

150 Bolu Sancağı Salnamesi, s.316.

151 MŞS, 1470, s.1.

152 MŞS, 1470, s.12.

153 MŞS, 1470, s.12.

154 Muhassıllık Kurumu kısa süren uygulama sonunda beklenen başarıyı vermediği için 1842 yılı başlarında kaldırılarak eski mültezim usulüne döndü. Bkz. M.Çadırcı, A.g.e, s.208-212.

155 BŞS, 875, s.4.

156 BŞS, 875, s.16.

157 BŞS, 875, s.18.

158 BŞS, 875, s.6.

159 BŞS, 875, s.17.

160 BŞS, 875, s.29.

161 BŞS, 875, s.53.

Haftada iki defa toplanan Bolu “Muhassıllık Meclisi” sancağın özel ve genel sorunlarını görüşerek karar alıyordu. Meclis üyelerinden her birine belli bir maaş aylık veriliyordu. Bu husus; Bolu ve Viranşehir Sancakları Feriki Davud Paşa’ya Bolu Sancağı Muhassıl-ı Abdül Aziz Ağâh Efendi, Nâib ve Müftüler’e hitaben gönderilen irade de: “Bundan böyle memlekette vukuu bulan masarifat ile hükkâm-ı Şer’iye ve Umur-ı Zabtiye ve Maliye me’murları, Azây-ı Meclis ve Hademe-i saire maaş ve mahiyeleri taraf-ı devlet-i âliyemden i’ta olunacağı”¹⁶² şeklindeki buyuruldu da bu ve benzeri memurlara aylık maaşın devlet tarafından verileceği beyan edilmektedir.

Sancak merkezi dışında kalan ve “Küçük Meclisler” diye adlandırılan kuruluşlar, az kişi tarafından yapılabilecek hizmetlerin çok kişiler tarafından yürütüldüğü ve devlete getirdiği mali yükün çokluğu gerekçesiyle kısa süre sonra yürürlükten kaldırıldı.¹⁶³

“Küçük Meclislerin” kaldırılmasından sonra “Muhassıl-ı emvâl” de uygulamadan kaldırıldı (1842). Yerine Kaimmakam (kaymakam)lar atandı ve Kaza Müdürlükleri kuruldu. Bundan sonra sistem böyle devam etti. Muhassıllıkların kaldırılmasıyla meclisin adı değiştirilerek “Memleket Meclisi” haline getirildi. 1849 yılına kadar devam eden “Memleket Meclisleri” taşralarda “Meclis-i Adliye” gibi görev yaptılar. Bu tarihten sonra “Eyalet Meclisleri”ne dönüştürüldü. Bu sefer “Küçük Meclisler” sancak merkezlerinde kuruldu.¹⁶⁴

Bu meclislerin Tanzimat’ın gereklerini yerine getirecek şekilde çalıştığını söyleyebilmek pek mümkün görülmemektedir. Zira “Talimname”ye göre “Meclis Azaları”nın en akıllı, temiz ve seçkin kişilerden olması gerekiyordu. Devlet işlerinden anlamaları, bu alanda bilgi sahibi olması şart koşuluyordu. Ancak aranan vasıfları taşıyan kimseler daha ziyade eski Ayan, Şehir Kethüdası veya seçkin zengin yöre insanlarından oluşuyordu. Azaların seçimle getirilmeleri söz konusu ise de uygulamada bu tür kimseler Meclise giriyor ve üyeliğin getirdiği imtiyazlarla bazı angarya işler yaptıkları gibi eski alışkanlıkları gereği halkın ezilmesine sebep oluyorlardı. Bundan dolayıdır ki; gerek Eyalet ve Sancak Meclisleri’ne gerekse “Meclis-i Vala”ya sayısız şikayetler geliyordu. Bu nedenledir ki her türlü angaryanın “men’ ve “ref” kaldırılması öngörülmüştür.¹⁶⁵

4-Tanzimatın Uygulanışı ve Denetimi

Tanzimat Devrinde Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda öngörülen hususların ülkede uygulanmaya başlandığı bir dönemde uygulamanın başarılı olabilmesi için yeterli sayıda elemana ihtiyaç vardı. Halbuki bu manadan yetişmiş eleman sayısı çok azdı. Bu bakımdan yenileşme hareketlerinin yönetimde ne şekilde uygulandığını yerinde görmek ve tespit etmek gerekliydi. Onun için hükümet daha ilk yıllarda Tanzimat’ın uygulamaya konulduğu eyaletlerde ve sancaklarda bir teftiş kararı aldı. Ancak daha sonra bu karardan vazgeçilmiş ise de bir sene sonra 1842 yılı Ağustos’unda teftiş kararı ikinci defa alındı.

Teftiş kararı alınmasından maksat uygulama alanındaki eyalet ve sancak yöneticileriyle ve diğer görevlilerle görüşerek karşılaşılan problemleri çözmek ve ilgililere bu hususta

162 MŞS, 1470, s.11.

163 M.Çadırcı, A.g.e., s.212.

164 M.Çadırcı, A.g.e., s.215.

165 BŞS, 870, s.75.76; MŞS, 1470, s.11.

yardımcı olmak ve yanlış yorumlamaları düzeltmekti.¹⁶⁶ Bu nedenle bir denetim (teftiş) heyeti kurularak Rumeli ve Anadolu'da uygulamanın yapıldığı eyalet ve sancaklara gönderildi. Rumeli heyetinin başında Rıfat Paşa, Anadolu Heyeti'nin başında Hasib Paşa bulunuyordu.¹⁶⁷

Anadolu'ya gönderilen Teftiş Heyeti'nin Bolu Sancağı'nda da denetimde bulunduğunu, Mayıs 1843'de "Bolu Eyaleti Müşiri Ali Şefik Paşa"ya gönderilen bir emirname suretinden anlıyoruz.

Nezaret Müfettişleri'nin tekke, zaviye, darü'l-hadis ve diğer Cihat-ı ilmiye vakıflarının denetlenmesini istenmektedir.¹⁶⁸ Bu denetim esnasında yöneticilerin ehliyet sahibi olan ve olmayanların "fark ve temyiz" edilerek teftiş mahkemesine gönderilmesi ve bu görevlerin ehli olan kimselere verilmesi ön görülmektedir.

Teftiş sorunu 12 Kasım 1850'de üçüncü defa ele alınarak, Müfettişler'in teftişi nasıl yapacağı konusunda bir talimname hazırlandı. Buna göre Rumeli ve Anadolu'daki bütün Vali, Kaymakam ve Kaza Müdürleri denetlenecekler ve başarılı olanlar taltif edilerek başarısız olanlar bir rapor ile tespit edilecekti.¹⁶⁹ Hazırlanan bu Talimname bütün idarecilere gönderildi.

Bu defa teftiş için Anadolu'ya Filibe Valisi İsmet Paşa, Rumeliye'de Tırhalı Mutasarrıfı Sami Paşa gönderildiler. İki yıldan fazla süren teftiş çalışmalarında elde edilen bilgiler bir raporla merkeze iletili.¹⁷⁰ 1851'den sonra alınan bir kararla artık bu teftişler kaza merkezlerinde yapılacaktı.¹⁷¹ Böylece yıllık muhasebe defterlerini incelemek mümkün olacağı gibi bazı usulsüzlükler de önlenebilecekti.

5- Defterdarlık Kurumu

Bilindiği gibi defterdarlık Osmanlı Devleti'nde maliye teşkilâtının en üst birimlerinden biridir. Baş Defterdar'ın denetimi altında çalışıyor ve çeşitli kalemleri kapsıyordu.

Defterdarlığın bizi ilgilendiren tarafı onun Osmanlı Devleti içindeki durumu ve tarihi seyri değil, ele aldığımız dönemdeki fonksiyonel yapısıdır. Zira Defterdarlık, Osmanlı Maliyesi'nin çöküş döneminde Tanzimatla başlayan yeni yönetim kurumları içinde ehemmiyetli yer tutmaktadır.

Tanzimat'ın ilânını müteakip eyalet ve sancakların maliye işleri, vergilerin toplanması ve doğrudan hazineye gönderilmesi Muhassıllar'a verilmiş bir görevdi. Ancak uygulamada beklenen netice elde edilemediği içi bir süre sonra Muhassıllık kaldırılarak tekrar iltizam usulüne dönüldü (1842). Yönetimdeki düzenlemelere uygun olarak

166 M.Çadırcı, A.g.m., Belleten, c.LII, S.203 (Ankara,1988), s.620.

167 İ.Ortaylı, a.g.e., s.88.

168 BŞS, 875, s.87.

169 M.Çadırcı, A.g.e, s.198.

170 Bu teftişlerle ilgili olarak Bolu'da ne gibi işlemler yapıldığına dair mevcut sicillerde herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

171 Y.Özkaya, A.g.b.,TYDUS, Ankara, 1991, s.134.

eyaletlerin maliye işlerinden sorumlu ve doğrudan doğruya merkezden tayin edilen birer defterdar gönderildi.¹⁷²

Defterdarların kendi başlarına vergi dağıtma ve toplama yetkileri yoktu. Eyalet meclislerinin tabii üyeleri idiler. Ancak meclisin onay ve görüşünü aldıktan sonra hazineye ait işleri yürütür ve Valiler'in denetimi altında çalışırlardı. Buldukları eyaletin gelir kaynaklarını tespit etmek ve hazırladıkları listeleri maliye dairesine göndermek başlıca görevlerinden biriydi ve doğrudan yazışma yetkisine sahiptiler. Ancak bu işleri yaparken güçlüklerle karşılaşmadıklarını söylemek de mümkün değildir. Çünkü yurtluk-ocaklık ve hanedan sahipleri pek sayım yaptırmak istemiyorlardı.

Defterdarlar içinde görevlerini kötüye kullanarak zimmetlerine para ve mal geçirenler de vardır. Bu yüzden bazılarının görevden alındıklarını, bazılarının da görev yerlerinin değiştirildiğini sicil kayıtlarından anlıyoruz.¹⁷³

Nitekim Bolu Eyaleti Müşiri Ali Şefik Paşa'ya gönderilen bir emirnamede "Sabık Konya Defterdarı Osman Bey'in mülakatı ile beraber Bolu Eyaleti Defterdarlığı'na, nasbedildiği" durumun Sinop, Kastamonu, Viranşehir Sancağı ve Kocaeli yöneticilerine, mahallin naib ve müftülerine bildirildiği ifade edilmektedir.¹⁷⁴

6-Diğer Görevliler

a) Emin-i Beytü'l-mâl

Kelime manası ile "mal evi" demek olan "Beytü'l mâl" Devlet hazinesini ve maliye dairesini ifade eden bir tabirdir.¹⁷⁵ Hem devlet maliyesini, hem de maliye işlerinin idare edildiği bina için kullanılmıştır.

Beytü'l mâl devlet elinde toplanan malların tamamını kapsayan hazinedir. Başlangıçta soyut bir kavram iken, Hz.Ömer devrinde, vâridatın artmasıyla malların muhafazası için tesis edilen hazineye somut mana kazandırarak Beytü'l-Mâl adı verilmiştir.¹⁷⁶

Bolu sancağının idarî yapısı içinde görev alan memurlardan biri de "Beytü'l-mâl Emîni"dir.¹⁷⁷ Sicil defterlerindeki kayıtlara göre,¹⁷⁸ varisi bulunmayan ölünün geride bıraktığı mal, eşya ve benzeri şeylerin muhafazasında sandık ve idarenin taşradaki birimlerin de işleri yürüten görevli memurlarıdır.¹⁷⁹

"Beytü'l-mâl Emîni" geride vâris bırakmaksızın ölen bir kimsenin mahkemece tespit edilerek deftere kaydedilen terekesini, masraflar düştükten sonra emanete alır ve beş yıl süreyle "muhasıllık emvali" sandıklarında muhafaza ederdi.

172 M.Çadırcı, A.g.b., Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri, Ankara, 1987, s.99.

173 BŞS, 875, s.82.

174 BŞS, 875, s.82.

175 Ferit Develioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara, 1970, s.121.

176 Bkz. Beytü'l-mâl, İ.A., Ankara, 1993, cII, s.591.

177 BŞS, 874, s.7; 875, s.10, 17, 35.

178 BŞS, 875, s.33

179 M.Z Pakalın, OTDTS, İstanbul, 1971, c.I, s.225.

Örneğin: “..Der âliye’de İbrahim Paşa mahallesinde sakin olup vatan-ı asliyesi olan Kangırı kazasına gider iken esna-i rahide Bolu dağı nâm cebelde bi-emrillâhi Teâla vefat eden Balcıoğlu Mustafa bin Mehmet nâm kimesnenin zahirde varis-i ma’ruf ve ma’rifesi olmamağla terekese canib-i “Beytü’l mâl-e aid ve raci olmağla” ifadeleri ile açıklanan ve vârisi olmayan Mustafa bin Mehmet’in 261,5 kuruşluk terekkesinden 25 kuruş teçhiz-i tekfîn, 65 kuruş resm, 3 kuruş dellaliye ve kaydiye için yapılan masraflar düşüldükten sonra kalan 227 kuruşluk terekese, Bolu mülhakât’ı muhassılı Edhem Bey efendiye defteriyle birlikte teslim edilmiş ve Beytü’l-mâl ve muhassıllık sandığına konulmuştur.¹⁸⁰

Bu durum kayıtlarda; “sahha’l-bâki merkûm iki yüz yirmi yedi gurus Emîn-i muhassıl Mîr-i mumaileyhe teslim olundukda ol dahi bi’l-emâne Beytü’l-mâl için ahz ve kabz ve defteriyle mean muhassıllık sandığına vazî’ğ olunduğı işbu mahalle şerh verildi.¹⁸¹” şeklinde ifade edilmektedir.

Beytü’l-mâl’in mali kaynağını zekat, ganimetler ve fey hisseleri teşkil etmektedir. Masrafları ise asker aylıkları, hayvan ve silah bedelleri ve umumun faydasına harcanan kaynaklardan ibaretti. Başlangıçta buna Osmanlı Devletinde de riayet edildi.

Fetihler devrinde ganimetler büyük yekûn teşkil ettiği gibi, zamanla çeşitli adlar altında “tekâlif-i Şer’iye” ve “tekâlif-i örfiye” adıyla alınan vergiler de önemli yekûn tutuyordu. Zamanla Beytü’l-mâl terk edilerek “Hazine-i Devlet” ifadesi kullanmaya başlandı.¹⁸²

Ancak ele aldığımız dönemde Beytü’l-mâl vârisi bilinmeyen ve hazır olmayan ölülerden kalan terekeler için kullanılır hale geldi. Nitekim 1842 senesi Nisan ayında Bolu, Şemsi Mustafa Paşa medresesinde vefat eden Karahisar Kazası ahalisinden Osman Bin İbrahim’in açıkça bilinen ve tanınan hazır vârisi bulunmadığından terekese Bolu ve tabi Sancakları defterdarı Beytü’l-mâl Emîni rical-i devlet-i âliyeden el-hâc Osman Efendi hazretlerinin ve şer-i şerifin tespitleri ile sûk-ı sultaniye’de müzayede yoluyla (arttırma ile) satılmıştır.¹⁸³

Nitekim “Bolu Yıldırım Beyazıd hazretleri medresesinde müsafır iken vefat eden Kürkçüler Karyesi ahalisinden (bir ara Tunus’a giderek orada evlenip kaldığı için) Cezayirli denmek suretiyle meşhur olan Hasan bin Abdullah’ın Vâsi-i muhtarı olduğunu iddia eden Akmescid mahallesi ahalisinden attar esnafından el-hâc hafız Mehmet Emin Efendi ile el-hâc Mustafa nâm kimesneler” mü’teveffanın kendilerini vasi tayin ettiğini bu nedenle terekenin Beytü’l-mâl için olamayacağını terekenin kendilerine teslim edilmesini dava ederek meclis-i Şer-i Şerif-e müracaat ederek Beytü’l-mâl Emîni hakkında davacı olmuşlardır.

Bunun üzerine Vâsi tayin edildiklerini ispat için şahitleri istenmiştir.¹⁸⁴ Sonuçta şahitlerin lehinde ifade vermeleri üzerine vâsilikleri kabul edilmiştir.

180 BSS, 875, s.33.

181 BSS, 875, s.33; 875, s.61.

182 M.Z Pakalın, OTDTS, İstanbul, 1971, c.I, s.225.

183 BSS, 875, s.64.

184 BSS, 876, s.19.

Ölünün geride bıraktığı terekenin Beytü'l-mâl'e kalmasında Müslüman, gayrimüslim farkı yoktur. Sadece ölünün vârisinin olup olmadığına bakılırdı.

Eğer ölen kişinin bilinen ve tanınan varisi yoksa, gayrimüslim olsa bile terekesi Beytü'l Emîni'ne emanet edilir ve sandıkta muhafaza altına alınır.

Örneğin: 1257/1841 Senesi Şevvâl ayında Kayseri'ye tabi Kermes Karye-i re'ayâsından ticaret için Bolu'ya gelen ve Taşhan'da misafir iken kendi eceliyle ölen Konstantin Veled-i Etâm adlı zimminin görünürde varisi olmadığından terekesi; "mülhakatıyla medine-i mezkur Muhassıl rikab-ı Humayûn Kapucu başlarından atüfetlü Edhem Bey Efendinin talep ve marifeti ve marifet-i Şer'ile tahrir ve terkim ve sûk-i sultaniyede lede'l-müzayede bey'olunan tereke-i helâk-i mersume¹⁸⁵" ifadeleriyle varisi olmayan bu zimminin eşyaları açık artırma yolu ile satılmış ve elde edilen 3937.5 kuruş Beytü'l-mâl'e verilmiştir.

b) Sandık Emîni

II. Mahmud döneminde ülke yönetiminde yapılan yenileşme hareketleri içinde yer alan kurumlardan biri de Sandık Emînliği kurumudur. Yeniçeri Ocağının kaldırılışını müteakip her sancak merkezinde "Memleket Sandığı" adı altında oluşturulmuş olan bu kurumun kuruluş amacı memleket giderlerinin tekelden karşılanmasını amaçlıyordu.¹⁸⁶

Tanzimat'ın ilanından sonrada varlığını devam ettiren bu kurum 1846'da Meclis-i Vâlâ'da alınan bir kararla kaldırılarak Sandık yönetimi; "Kumpanya Sarrafları"na verildi.

"Memleket Sandığı"nın yönetimi sancak merkezinde oturan eşraf tarafından seçilen ve Sandık Emîni-i denilen kimselere aitti. Bunların güvenilir kimselerden seçilmesi esastı. Onun için kayıtlarda; "İşbu Sandık Emîni-i'ne tayin olacak kasanın emir ve mûtemed olması tahsilat-ı vakââtı tamamıyla emvâl sandığına idhal ve katiyetle bu tarafa irsal olunması lazımeden olduğu¹⁸⁷" şeklinde ifade edilmektedir. Tüm hazine gelirleri Sandık Emînine teslim edilir ve biriken emvâl mal sandığında koruma altına alınır.¹⁸⁸ Gerektiğinde harcamaların buradan karşılanması ve memur maaşlarının buradan verilmesi ve artan meblağ'ın hazineye gönderilmesi gibi hususlar Sandık Emîninin başlıca görevlerinden sayılıyordu.

Ancak sicil kayıtlarında diğer görevlilerde olduğu gibi zamanla Sandık Emînlerinin de görevlerini kötüye kullandıklarını görüyoruz.

1262 (1846) tarihi bir Emîrnameye "...Sandık Emîrlerinin tahsilat-ı Vakıâtı vaktiyle ve tamamıyla emvâl sandığına vaz' ve idhal etmiyerek hizmetlerine akçe geçirmek ve mal-i miriyeyi sermaye ittihazıyla ticaret etmek misillü ahvâl ve hareket-i nâ-merziyeye cüret ettikleri¹⁸⁹" şeklinde Sandık emirlerinin devlet gelirlerini zamanında sandıklara

185 BŞS, 875, s.10.

186 M.Çadırcı, A.g.e., s.230.

187 MŞS, 1470, s.44a.

188 BŞS, 875, s.35.

189 MŞS, 1470, s.44a.

koymadıkları, sermaye yaparak, ticaret etmek gibi bir hastalığa tevessül ettikleri beyan edilmektedir.

Bu nedenle meclis nizamnamesi gereğince meclis azalarına sandıklara girip çıkan emvalin dürüstçe, genel nezaretinin yapılarak ve tedbir alınması hem hile karıştırılmasının önlenmesi ve hesapların kontrolü hem de bu maksatlı görevlilerin ibret alması için te'dip (cezalandırılması) edilmeleri istenmektedir.

Belgede;

(... "Nizamat-ı mecalis iktizasınca â'zânın sandıklara girip çıkan akçeye nezaret-i umumiye ve bunun muhafazasına mecburiyet ziyadeleri olarak icrâsı nizâmına müstekimâne dikkat olursa hile karışmanın imkanı olmayacağı umur-ı vâzihadan bulunmadığına binâen hem merkumenin ahvâl-i sahiha haline buraya kamilen kesb vukuf olunub anın üzerine bi'l etraf hem tedbirine bakılmak ve hem de hile ve maksatları tebeyyün eden kesianın te'dibiyle emsiline dahi ibret-i erâe (olma) kılmak üzere"¹⁹⁰ ifadeleriyle yer almaktadır.

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere devletin maliyesi açısından önemli bir kurum olan Sandık Eminliği, ehil, dürüst ve güvenilir kişilere verilmesine rağmen zamanla bu kurum da bozulmuştur.

Bu bozulmanın önüne geçilebilmek için bir dizi önlem alınmışsa da bunda devlet başarılı olamamıştır. Bunun üzerine "Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye" kararıyla sandık eminliği kaldırılarak bu görev "Kumpanya Sarrafları"nın yönetimine bırakıldı.

7-Yönetimde Yapılan Değişiklikler ve Bolu Sancağı'nın Durumu

Tanzimatın uygulanması esnasında karşılaşılan başarısızlıklardan dolayı muhassıllıktan iltizam usûlüne dönülürken Valiler arasında da geniş çapta atamalar ve yer değiştirmeler yapılmıştır. Bu arada eyaletlerin sınırlarında da bazı değişiklikler yapılarak yeni eyaletler oluşturuldu. Bu arada Bolu ve Kocaeli Sancakları Hüdevendigar Eyaletinden, Kastamonu ve Viranşehir Sancakları da Ankara Eyaleti'nden ayrılarak Bolu Eyaleti oluşturuldu. Müşirliğine de Ali Şefik Paşa getirildi.¹⁹¹

Yapılan bu yeni düzenlemelerde Valiler'in maliye işlerine doğrudan müdahaleleri önlenirken görevleri de bir yönetmelikle belirlendi. Buna göre Valiler yönetimlerinde bulunan eyaletlerin her türlü işlerinden sorumlu ve devlete karşı muhatap olduklarından alınan kararları bağımsız olarak yürütülebileceklerdi. Ayrıca Sancakların yönetimi Kaymakamlara, kazaların yönetimi de Kaza Müdürleri'ne bırakıldı.

Sicil kayıtlarına geçen ve "Emirdarlık Emri" adı altında Bolu eyalet müşiri Ali Şefik Paşa'ya gönderilen bir emirname suretinden anladığımıza göre, bu sırada Kastamonu Sancağı Kaymakamlığı'na Rıfat Esat Bey, Sinop Kaymakamlığı'na Hüseyin Bey, Viranşehir Sancağı Kaymakamlığı'na Hüseyin Rüşdi Bey ve Kocaeli Sancağı Kaymakamlığı'na Mustafa Arif Bey getirilmiştir.¹⁹²

190 MŞS, 1470, s.44a.

191 A.Lütfi, A.g.e., Dersaadet, 1302, c.VII, s.40.

192 BŞS, 875, s.82.

Kaymakamlık, Tanzimat öncesi sancak yöneticisi olan mütesellim görevlerini aynen yöneten bir kurumdur. Sancaklar Kaza Müdürlükleri'nin kurulmasıyla en küçük idarî birim olma niteliğini yitirmişse de eyaletin bir alt birimi olma özelliğini korumuştur.

Ancak, bu dönemdeki Kaymakamlar, Tanzimat öncesi Mutasarrıflar'ın geçici bir süre için yerlerine bıraktıkları Kaymakamlarla isim benzerliğinin dışında benzerliği olmayan sancak yöneticileridir.¹⁹³

Kaza Müdürlüğü, Tanzimat yönetiminin getirmiş olduğu bir kurumdur. Gerçi başlangıçtan itibaren Osmanlı Devleti'nde önceleri idarî-adlî, daha sonraları yalnız adlî olarak Kaza adı ile anılan bir ünite varsa da geçirdiği değişiklikler sonucu eski niteliğini tamamen kaybetmiş bulunuyordu. Yeniden idarî bir birim olarak ortaya çıkan kazaların sancaklarda olduğu gibi eskisiyle alakası sadece isim benzerliğinden ibarettir.¹⁹⁴

Kazanın ileri gelenlerinin toplanarak içlerinden birini Müdür seçmesiyle göreve getirilen "Kaza Müdürleri" halkla doğrudan ilişkileri olan kişilerdir. Bunun için yolsuzluk ve usulsüzlük yapmamaları için önlem olarak kefaletle işbaşına getirilirlerdi.

Kaza Müdürleri'nin en önemli görevleri, Kaza'ya bağlı köylerden aşar ve benzeri vergilerin zamanında toplanmasını sağlamaktır. Kaza ile ilgili güvenlik, yeniliklerin uygulanması ve diğer işler de onların görevleri içindedir.¹⁹⁵

Kaza yönetiminin oluşturulmasının amacı vergilerin ödenmesindeki güçlüğü önüne geçilmesi, uygulamanın yaygınlaştırılması ve güvenliğin sağlanması gibi hususları kapsıyordu.

Bu tür oluşturulan ve Bolu Sancağı'na bağlı kazalardan vergi dağılımı,¹⁹⁶ asker alımı¹⁹⁷ ve tersane için lâzım olan kerestenin teminiyle¹⁹⁸ ilgili sicil kayıtlarından tespit edebildiğimiz kazalar ise şunlardır:

- Kaza-i Gerede
- Kaza-i Çağa
- Kaza-i Mengen
- Kaza-i Dörtdivan
- Kaza-i Pavli
- Kaza-i Üsküb-i(ü)¹⁹⁹
- Kaza-i Olak
- Kaza-i Dirgine
- Kaza-i Nefsi Bolu

193 M.Çadırcı, A.g.e., s.236-237.

194 Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, Ankara, 1971, c.II, s.71.

195 M.Çadırcı, Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876), Belleten, c.LIII, S.206, (Ankara,1989), s. 238-240.

196 BŞS, 870, s.9; 866, s.47.

197 BŞS, 868, s.136.

198 BŞS, 880, s.32, 80.

199 BŞS, 871, s.3, 4, 5.

Kaza-i Dodurga
 Kaza-i Düzce
 Kaza-i Devrek
 Kaza-i Yılanlıca²⁰⁰
 Kaza-i Hisarönü²⁰¹
 Kaza-i Benderezli
 Kaza-i Bıçkı
 Kaza-i Alaplı
 Kaza-i Akçaşehir²⁰²

D- Adli Teşkilat

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren tabî olduğu İslâm Dini'ne dayalı bir hukuk sistemini kabul etmiştir. Gerek cezaî, gerek vergi konuları, gerekse müslim ve gayrimüslimlerin tabî tutuldukları esaslarla bunların birbiriyle olan münasebetleri hep bu hukuk çerçevesi içinde konulan hükümlere göre düzenlenmiş ve tatbik edilmiştir.

Şer'î hukuk adını verdiğimiz bu usulün aşağı yukarı her alanda tatbik edildiği görülmektedir.²⁰³ Buna rağmen idarî ve teşkilât sahasında eski Türk Devletleri'nden gelen bir idarecilik geleneği ile, fethedilen memleketlerdeki vergi teşkilâtı usullerinin millî veya örfî denilebilecek bir hukuk anlayışını ortaya çıkardığını da söylemek mümkündür. Ayrıca "Tahrir Defterleri"nde yer alan "Sancak Kanunları" da Osmanlı Devletinde örfî hukukun yerleştiğini göstermektedir.²⁰⁴

Öncülüğünü Ö.L.Barkan'ın yaptığı yazarlar Osmanlı Devleti'nin idare ve toplum hayatındaki uygulamalarında şer'î hukuktan çok örf ve adetin hakim olduğu kuralları uyguladığını, bu nedenle Osmanlı Devleti'ne şer'î bir devlet demenin kolay olamayacağını belirtmektedir.²⁰⁵ Bununla beraber bütün İslâm Devletleri'nde olduğu gibi İslâm esaslarına dayanan Osmanlı Devleti'nde de Şeriat hukukun ana kaynağını teşkil etmekte ve hukukî işleri Kadılar yürütmektedir.

Tanzimata gelindiğinde; Gülhane Hatt-ı Humayunu, yeni bir hukuk anlayışının prensiplerini ortaya atıyordu. Osmanlı tebasının mezhep farkı gözetmeksizin, can, mal, ırz ve namus gibi haklarının kanun teminatı altına alınması devletçe vaat edilmişti.²⁰⁶

Bu esaslar dairesinde idarede olduğu gibi, devletin yargı teşkilatında da ıslahata girişilmesi gerekmektedir. Bu nedenle "Gülhane-i Hatt-ı Humayunu"ndan bir yıl sonra Avrupa kanunlarından faydalanmak suretiyle bir Ceza Kanunamesi çıkarıldı.²⁰⁷ Yapılan

200 BŞS, 871, s.5, 6.

201 MŞS, 1470, s.11.

202 BŞS, 870, s.75,76.

203 Abdülaziz Bayındır, İslâm Mahkeme Hukuku, Osmanlı Devri Uygulaması, İstanbul, 1986, s.33, 35.

204 Y. Halaçoğlu, A.g.e., s.109.

205 İ. Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, 1983, s.125.

206 E.Z. Karal, A.g.e, c.VI. s.135.

207 Ahmet Akgündüz, 1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesi'nin Hukukî Kaynakları Tatbik Şekli ve Men'i İrtikap Kanunnamesi, Belleten, c.LI, S.199 (Ankara, 1987), s.163.

islahat sebebiyle Kadılar'ın idarî yetkileri alınarak Valiler'e verilmiştir. Bundan dolayı eyaletlerde Ceza Mahkemeleri kuruldu ve bu durum 1854 yılına kadar devam etti.²⁰⁸

1-Kadı

Osmanlı adli teşkilâtı içinde ilk sırayı alan idareci ve şer'i mahkemenin başı kadıdır. Kadı, kaza (mahkeme, hüküm) işlerine bakan memura verilen bir ünvanıdır. Kaza ise; halk arasında çıkan ihtilaflara mahsus memuriyet demek olup, çok eskiden beri kullanılan bir tabirdir. Bundan dolayıdır ki "ehl-i şer" denilen kadı ve mahkeme görevlilerinin yerleştikleri ve görevlerini ifa ettikleri yer kaza diye adlandırılmıştır.²⁰⁹ Gerçekten yargı merkezleri olan şehirlerin hepsi eyalet ve sancak merkezleri olmalarının yanında aynı zamanda kaza diye adlandırılmalarının sebebi bu olsa gerektir. Ancak, Tanzimat'tan sonra idari bir birim olarak günümüze intikal etmiş olan kaza ile adli bir birim olan kaza birbirine karıştırılmamalıdır.

Kadılık kurumunun vazifeleri zaman içinde artarak devam etmiştir. Kadının vazifeleri sadece hukuki işlerden de ibaret değildir. Aynı zamanda merkez ve taşrada idarî ve belediye işleri ile de meşgul idiler. Hatta denilebilir ki; dinî, dünyevî ve ahlâkî bütün işler kadıların vazifeleri arasında yer almaktaydı.²¹⁰

Görüldüğü gibi kadıların vazife ve selâhiyetleri oldukça genişti. Evvelce, ölüncüye kadar bu makama tayinleri yapılırken, XVIII.yüzyıldan itibaren diğer idarî mevkiler gibi geçici memuriyet haline getirilerek bir üst dereceye terfi etme usulü kabul edildi.²¹¹ Terfi edemeyenler ma'zül kabul edilerek yer açılıncaya kadar beklemek zorunda kaldılar.

Bu usül kötü bir adetin başlamasına sebep oldu. Terfi eden kadılar memuriyet yerine gitmeleri gerekirken, vekil göndermeye başladılar. Çoğu kere bunlar ehil kimselerden de değildi. Böylece kadılık makamında da vekiller (Naibler) devresi başlamış oldu.²¹²

Gittikleri yerlerde Kadılar adına vazife gören "Nâib"ler, kazanın büyüklüğüne göre birden fazla da olabilir. Bu bakımdan Nâibler de Kadılar gibi; Kaza Nâibleri, Kadı Nâibleri, Mevâl-i Nâibleri, Bab Nâibler, Ayak Nâibleri ve Arpalık Nâibleri gibi kısımlara ayrılmaktaydı.²¹³ Ölen bir kimsenin terekesini varisleri arasında taksim etmek için Kadılar'ın maiyetinde "Kassam" adı verilen²¹⁴ bir de yardımcı memur verilmekteydi.

Nâibler para karşılığı elde ettikleri memuriyetlerinde ise halkı soymak suretiyle kazanç yolunu tercih ederek başladılar. Öyle ki bazıları adaleti uygulama şöyle dursun, aksine zalim kişilerin destekçisi oldular. Nitekim Mütessellim İsmail Ağa²¹⁵ zamanında (1839) Bolu Sancağı'nda cereyan eden bir olayda Kadı Nafi Efendi Zalim Hacı Bey'in ve adamı Mehmet Ali'nin yanında yer almış ve meslekten çıkarılmasına karar verilmişti.²¹⁶

208 E.Z. Karal, A.g.e., c.VI, s.150.

209 M.Z. Pakalın, A.g.e., c.I, s.118.

210 Ebül Ulâ Mardin, "Kadı" İA, İstanbul, 1993, c.VI, s.42; M.Z. Pakalın, A.g.e., c.II, s.121.

211 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nde İlimiye Teşkilâtı, Ankara, 1964, s. 255-257

212 E.Z. Karal, A.g.e.,c.VI, s.138.

213 Y. Halaçoğlu, A.g.e., s.113, 271, 272; BŞS, 875, s.43, 84.

214 BŞS, 871, s.2, 3, 4.

215 Bolu Salnamesi, 1337, s.357.

216 M.Z. Konrapa, A.g.e., s.357.

Kadılık bu hale gelince halkın adalete ve hükümete olan güveni de sarsılmış oldu. Bu durumdan değil halk, Padişah bile şikayetçi idi ki Kaymakam Paşa'ya gönderdiği bir "Hatt-ı Humayun"da bu durumu resmi bir hüviyetle dile getirmektedir.²¹⁷

Bu nedenledir ki, Tanzimat Dönemi'nde hukukî alanda da ıslahat öngörülmüş, Kadılar'ın görev ve yetkileri kısıtlanarak, bazı davalar ellerinden alınmıştır. Boşanma, nafaka, miras gibi davalara bakmalarına izin verilmiştir. Ancak Kadılık kurumunda çağdaş yenilikler Tanzimat'la birlikte devlete yeni girdiğinden kazalara kadar gönderilecek memur bulunamadığı için bir süre daha eski usule bağlı kalmıştır. Bu bakımdan kurulan meclislerde Hakimler'in önemli bir fonksiyona sahip oldukları görülmektedir.

Ceza kanunnamesi ile büyük kazaların ortaya konulmuş olması, Kaza Nâibleri'nin Hakim tarafından atanmasını gerekli kılıyordu. Bu bakımdan, Hakim'in fonksiyonu Kaza Nâibleri üzerinde de etkendi.²¹⁸

Mudurnu Şer'îye Sicili kayıtlarına göre hakimın oturduğu kaza diğer kazaların başı olup "Reis Kaza" olarak kabul ediliyordu. Bu durumu 1256 senesi Gurre-i Muharremde (1840 Mart'ın başı) Kazasker Mekki-zâde Mustafa Asım'ın Bolu Kazası Nâibi Mehmet Tahir Efendi'ye gönderdiği bir atama suretinde görmekteyiz. Yazı bir girişle başlamakta.

"Yarab elem-i acz ile oldum gümrah-Yok halime senden gayrı ağah
Cümle umurumu sana te'fiz iddim. La havle vela kuvvete illa billah.
Ya Fettah, ya Alim, ya Rezzâk, ya Kerim, ya Gani, ya Muganni, ya Allah, ya Allah,
ya Allah

Rabbiyesir aleyna feüllü asir inneni âcizün ve ente kadirun
Euzü billahi mineşşeytanirracim Bismillahirrahmanirahim
Gurret meâb Bolu Nâibi es-seyyidü'l-hâc Mehmet Tahir Efendi

Ba'de's-selâm inha olunur ki, Bâ'irade-i Seniyye-i Cenab-ı hilafet penâhi tesviye buyurulmuş olan Tanzimat-ı Hayriye iktizasınca me'mur-ı umur-ı şer'îyesi olduğun kazâ-i mezbur re's-i kaza itibar olduğundan sen bi'l-intihâb kaza-i mezbur niyabetinde gurre-i muharremden ibka olunmakla lazım gelen merasile ve ber mucceb nizâm-ı müstahsene kaza-i mezbure ilhak olunan kazaların müraseleleriyle bir kıt'a ta'limnâme ve sana ta'yin olunan mahiye maaşın sureti lifa tarafınıza irsal olunmuş olmağla mülhak olan kazalarda bulunan nüvvâb efendilerden asiyyetleri nümâyân olup niyabete şayan olanlarının ber mantuk-ı tâlimnâme ibkâye talip olurlar ise beka oldukları halde tarafınızdan bir ehliyetlü münasip naib ta'yin eyliyerek gerek ta'limname-i mezkur ve gerek muhassıl-ı kaza yedinde olan mufassal tâlimnâme bendinde tasrih ve beyan olduğuna üzere amel ve hareket ve hilafından be-gâyet tehâşi ve mücanibetliği hâvi işbu mektup tahrir olunmuştur. Baht Teâla lede'l-vusul keyfiyet ma'lumun olduk da bu babda mahalif-i ta'lim-nâme yollu hareket vuku'a gelir ise Hayriye Kanunnamesinde beyan olunan keyfiyet hakkında icra olunacağını muhakkak bilüb ona göre ikdam ve gayret ve mukarret eyliyesin ve's-selam El-fakir Mekki-zâde Mustafa Asım ufiye anhüm."²¹⁹

217 "Kesret-i Mezalim'den alem harap oldu. Reayada takat kalmamıştır. Kadılar ve naibleri ve voyvodolar ve ayanlar ve cizyedarların etmedikleri mezalim yok. Bunlar hep emanet ehline sipariş olmadığından ileri gelmektedir" Bkz. Bolu Salnamesi, 1337, s.357.

218 Y.Özkaya, A.g.m, TYDUS, s.125.

219 MŞS, 1470, s.1.

Bu mektuptan anladığımız göre:

Bolu kazası nâibi (kadısı) bulunan Mehmet Tahir Efendi'nin Tanzimat-ı Hayriye usulünce şer'iyye işlerine me'mûr olduğunu Bolu Kazasının "Reis-i Kaza" itibar olduğundan kendisinin Muharrem ayının başlarında Bolu Nâibliği'ne nasb edildiğini beyan etmektedir. Bunun için lazım olan ta'limnâmenin, Bolu'ya bağlı kazaların müraselelerinin ve kendisine tayin olunan aylık maaşın gönderildiğini, Bolu'ya bağlı kazaların nâiblerinin talimnâmeye göre görevlerinde kalmayı istemeleri halinde görevlerinde kalabilecekleri, bu durumun naiblere duyurulması istenmektedir. Ayrıca, bu görevi yapabilecek ehliyetli kişiler var ise onların da naib olabilecekleri, gerek Tanzimat'la ilgili ta'limnameye göre, gerekse ellerinde bulunan eski mufassal talimname hükümlerine göre hareket etmeleri gerektiği, eğer talimnameye muhalif ve bunun dışında hilafına hareket edenler olur ise, başka türlü hareket vuku bulursa, Hayriye Kanunnamesi'nde beyan olunan keyfiyet (ceza) haklarında icra olunacağını muhakkak bilip, ona göre hareket etmeleri bildirilmektedir.

Burada sözü edilen "Hayriye Kanunnamesi" Tanzimatın uygulanması ile ilgili olan Ceza Kanunnamesi olsa gerektir.

Bunun üzerine Bolu Nâibi (Kadısı) Mehmet Tahir Efendi'nin Mudurnu kazası Nâibi Mehmet Tefvîk Efendi'ye yazdığı mektupta Bolu Kazası "Reis-i Kaza" itibar olduğu; "bi'l-intihâb kaza-i mezbur niyabeti işbu sene sittin ve hamsin ve mieteyn ve elf muharrem'ül-harâm gurrasinde uhdenize ibkâ buyurulmuş ve tashihi kaza meselesi üzere ilhak buyurulan kazalar ki mürseleleri dahi gelmiş olduğuna ve Mudurnu kazası niyabetinde talip ve ehliyetiniz meczumunuz olduğuna mebni tarafımızdan kaza-i mezburun umur-ı niyabet-i ahkam-ı şer'iyyesi mah-ı mezkur gurrasinden itibaren nizam-ı müstahsene suretiyle uhdenize ihale ve tefviz olunmuşdur"²²⁰ şeklinde ifade edilmektedir.

Bu mektupta Bolu Kazası'nın "Reis-i Kaza" olduğu 1256 (1840) senesi Muharrem'in gurrasinden (Mart ayının ilk gününden) itibaren Bolu Kadısı olduğunu, kazaların birleştirilmesi ile ilgili müraselelerin kendisine geldiğini, Mudurnu Kazası Nâibliği'ne talebi ve ehliyetinin kendisi tarafından bilindiğini ve nizamname şartlarına uygun olarak Mudurnu Kazası Nâibliği'nin 1840 Mart'ından itibaren kendi uhdesine verildiği bildirilmektedir.

Burada re's (baş) kaza olarak seçilen Bolu Kazası, Merkez kazadır. Hakim'in bulunduğu Sancak aynı zamanda Meclis'in bulunduğu yerdir. Hakim, Meclisin bir üyesidir ve şer'i konularda yetki sahibi kimsedir. Buna göre, bağlı kazaların Nâibleri'ni Nizamname gereği atama ve görevden alma gibi yetkilere sahip bulunmaktadır ve Hakim'in denetimindedir.²²¹

2-Müftü

Şeriat ve fıkıh ilminde uzman olan Müftü, ilmiye sınıfı için kullanılan üç tabirden biridir. Bunlar Kadı, Müderris ve Müftü ünvanlarıdır. Müftü'nün vazifesi yöneticilerin,

220 MŞS, s.1, 2.

221 Y.Özkaya, A.g.m, TYDUS, s.126.

Kadı'nın veya halkın çözemedikleri dinî bir müşkil hakkında fetva vermektir. Şeyhülislam'ın hükümet merkezinde gördüğü işleri eyalet ve sancak merkezlerinde gören kişidir. Bu nedenle atamaları Şeyhülislam tarafından yapılmaktadır.

Müftüler yönetici sınıftan olmamakla beraber sosyal hayatta sözü geçen kişilerdir. Ancak fıkıh ilminde fetva verme ve yargılama yetkileri bir kişide bulunamayacağı ifade edildiği için Müftüler ve Şeyhülislâm yargı işlerine müdâhale edemezlerdi.²²²

Bu dönemde Bolu Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'dir. Alim, fazıl ve müttaki bir kişidir. Dürüstlüğü ve saygınlığı ile şehrin ileri gelen kişileri arasında yer almıştır. Esasında bu nitelikler Müftü olacak kişilerde bulunması gereken sıfatlardır. Bu bakımdan vasi veya mütevellî tayin edilirken, onlara öncelik tanınırdı. Mahkemelerde çoğunlukla adları şuhudu'l-hâl kişilerin arasında yer alırdı.²²³

Dönemin diğer görevlilerinde olduğu gibi müftülerin de adları çeşitli olaylara karışmakta ve kendilerinden yakınıldığı görülmektedir. Böyle durumlarda görevlerine son verilerek yerlerine başkaları atanmaktadır. Bazen de aksine, görevlerindeki sadakatlarından dolayı başı bozuk taifesinin zulmüne hedef oluyor, hatta bu durumları hayatlarına mal oluyordu.

Nitekim Ereğli Müftüsü, Derebeyi Ali Molla tarafından aile efradı ile birlikte hunharca katledilmiştir.²²⁴ Yine aynı şekilde Bolu'nun zalim derebeyi Hacı Bey ve adamlarının yaptıkları zulüm karşısında halkın önüne geçerek şiddetle karşı koyan Bolu Müftüsü Kör Sait Efendi (Kör Müftü adıyla şöhrat bulmuştur) Soku Köyü'nde Halil Ağa tarafından boğdurulmak suretiyle öldürülmüştür. Sait Efendi de Ereğli Müftüsü gibi eşkıyanın kurbanı oldu.²²⁵ Sait Efendiden sonra Bolu müftülüğüne getirilen Ahmet Hulusi Efendi uzun süre Bolu müftülüğü görevinde bulundu.²²⁶

3-Muhzirbaşı ve Muhzırlar

Muhzir başı ve muhzırlar mahkemede kadının önemli yardımcılarıdır. Onun emrinde çalışırlar, tüm davalarda bulunurlardı. Adları tutanakların altında şuhudu'l-hâl arasında yazılırdı.²²⁷

Muhzir davacı ile davalıları şer'î mahkemeye davet eden memur hakkında kullanılan bir tabirdir. Sayılarının çok olduğu büyük mahkemelerde bunların başı durumunda olanlara da muhzırbaşı adı verilirdi.²²⁸

Haklarında dava açılanları mahkemeye getirmek için gönderilen muhzırlar için getirdikleri kimselerden belli bir para almırdı. Muhzırların at, araba, yemek gibi zorunlu

222 M.Z. Pakalın, A.g.e, c. III, s.599. Bkz. E.Z. Karal, A.g.e, c.VI, s.139.

223 BŞS, 874, s.5, 6; 875, s.16, 19, 24, 26.

224 M.Kemal, A.g.e., s.57.

225 BŞS, 4866, s.93, "Halil Bey hakkında vurud eden emirname sureti"

226 BŞS, 575, s.19.

227 BŞS, 875, s.19, 23.

228 Bu dönemde Bolu Mahkemesi Muhzirbaşı Mehmet Şatır Ağa'dır. Bkz. BŞS, 875, s.16.

masrafları için alınan bu ücrete muhziyye, ihzariye ve hademe harcı denilirdi.²²⁹ Bu ücretlerin yolun durumuna ve zamana göre değişmekte²³⁰ olduğunu görüyoruz.

Ayrıca muhziyye ücretlerinin bazen tek başına²³¹ bazen çuhâdaryye²³² ile birlikte, bazen de masraflarla birlikte²³³ kaydedildiği sicil kayıtlarının tetkikinden anlaşılmaktadır.

4-Kâtipler

Kadının yardımcıları durumunda olan mahkemenin diğer görevlileri Başkâtip ve Kâtiplerdir. Bunlar kadının ve diğer ileri gelenlerin uygun gördüğü kişiler arasından seçilmektedir. Bilgili, dürüst ve yazısının güzel olması tercih sebeplerindedir.

Kâtiplerin tutacakları her türlü kaydın yazım kurallarına uygunluğunu, ferman, buyurultu ve benzeri resmi yazıların asıllarına uygun olup olmadığını kontrol etmek ve asıllarına uygun bir şekilde yazılmasını sağlamak başkâtibin görevleri içinde yer almaktadır.

Kâtiplerin görevleri ise; “Meclis-i Şer’de” yapılan muhakemede (duruşma) alınan kararları anında şer’iye sicillerine geçirmek, merkezden gelen resmi belgeleri asıllarına uygun olarak sicillere kaydetmektir. Bunların yanında hüccet,²³⁴ ilâm, terekelerin yazımı, varisler arasındaki taksim işi, vakıf yazışmaları, olay yerlerinde keşif yapılması gibi mahkeme ile ilgili bütün yazışmalar kâtiplerin görevleriydi.

Kâtiplerin aynı zamanda şer’iye sicillerinde mahkeme tutanaklarının altında şuhudü’l-hâl (durumun şahitleri, tanıkları) olarak kaydedilmekte olduklarını görüyoruz.²³⁵

1255-1264 (1839-1848) yılları arasında Bolu Sancağı “Meclis-i Şer’iye Başkâtibliği; Ali Efendi, Satır Ağa²³⁶ kâtipliklerini ise Hanif Efendi, Abdülhamid Efendi,²³⁷ Kâtip Lütfullah Efendi, Kâtip Saib Efendi,²³⁸ Kâtip İbrahim Bey, Kâtip Hüseyin Efendi²³⁹’ler tarafından yürütülmüştür.

Bunlar yaptıkları işlerin karşılığı olarak “Kâtibiyye” adı ile bazen ayrı olarak bazen de “Masarrıf-ı Mütferrika” veya “Masarrıf-ı Saire” olarak genel, yekûn masraflar içinde gösterilen bir ücret alırlardı.²⁴⁰ Bunun net miktarını belirlemek mümkün olmamıştır. Sebebi ise Tanzimat’ın ilanı ile vergi eşitliğinin konulması ve memurlara maaş bağlanması olabilir.

229 M.Z. Pakalın, A.g.e., c.III, s.573.

230 BŞS, 875, s.43, 65.

231 BŞS, 875, s.14, 23.

232 BŞS, 875, s.53.

233 BŞS, 875, s.50.

234 BŞS, 875, s.7, 5. Bkz. M.Z. Pakalın, A.g.e., c.III, s.865.

235 BŞS, 875, s.69.

236 BŞS, 876, s.16; 872, s.8.

237 BŞS, 876, s.23.

238 BŞS, 875, s.23, 53.

239 BŞS, 875, s.22, 69.

240 BŞS, 875, s.77.

Zira eskiden beri bazı Hatipler, Küprücüler v.s. gibi hizmette bulunanlar vergi vermemekteydi. Tanzimat'la bu usul kaldırılıp herkesin hakkaniyet ölçüsüne göre vergi vermesi öngörüldü.²⁴¹

Bundan böyle kadılar eskisi gibi, resm-i kısmet, resm-i tereke, ilâm ve hüccet v.b. res'leri almayacaklardı. Aylıkları muhassılık tarafından verilecek, mahkeme giderleri muhassıllık tarafından alınacaktı.²⁴² Böylece Tanzimatın öngördüğü usule göre önceki tarihlerde taşraya atanan vali, kadı, muhızır, kâtip gibi görevlilerin geçimlerini gittikleri yerlerdeki vergilerle sağlayamayacaklar, geçim sıkıntısından dolayı usulsüz yollara başvuramamış olacaklar, bu yola tevessül edenler ise şiddetle cezalandırılacaktı.²⁴³

Ancak Tanzimat-ı Hayriye ile başlayan dönemde, tüm eski usulsüzlükler birden sonuçlanmamış uygulamadaki zorluklar nedeniyle²⁴⁴ Kadılarca alınan resm-i kısmet, resm-i tereke, muhızırıye ve katibiye gibi adlar altında mahkemelerde alınmaya devam edilmiş olduğu sicil kayıtlarında²⁴⁵ görülmektedir.

5-Şuhudü-l Hal

Osmanlı Devleti'nde yargı kurumu olan "Meclis-i Şer" veya Şer-î Mahkeme'de; Kadı veya Nâibi, Muhızırbaşı, Muhızırlar, Başkatip ve Kâtipler dışında halkın ileri gelenlerinden bazı eşrafın da mahkemelerde hazır bulduklarını görüyoruz. Bunlardan bir kısmının adları mahkemede alınan kararların veya tutulan zabıtların altına yazılırdı. Yapılan duruşmalarda hazır (şahit) bulduklarından dolayı, bunlara "Şuhudü'l-hâl"²⁴⁶ (Durumun Şahitleri) deniliyordu.

Kadı'nın veya Nâib'in, durumu tanıkların şahadetleriyle tescil ettirmiş olması, mahkemenin usulüne uygun olarak şâibesiz yapılmış olmasının alameti idi. Mahkemede hazır bulunanların bir kaçının adları Şuhudü'l-hâl olarak kayda geçerdi.²⁴⁷ Şayet mahkemede dinleyici bulunmuyorsa o taktirde Kâtipler'den veya Muhızırlar'dan yahutta Çuhadar'dan bir ikisinin adlarının zabıtların altına yazıldığını görüyoruz.²⁴⁸

Ayrıca sicillerde bulunan bu mahkeme zabıtlarının altında çoğu kere Şuhudü'l-Hâl olarak Müftü, Müderris, Mahalle Muhtarı, Köy Muhtarı, Mahalle İmamı ve Mektep Hocası gibi görevliler²⁴⁹ bulunmaktadır. Bazen de davanın niteliğine göre Şuhudü'l-Hâl'in değiştiğini, bütün davalarda mahallenin veya beldenin tüm ileri gelenlerinin dinleyici olarak mahkemenin seyrini takip ettiklerini, bunlardan bir kısmının adının kayda geçtiğini diğerleri için de "gayrühüm" ifadesinin kullanıldığını görmekteyiz.

241 Ö.L. Barkan, Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1857) Tarihli Arazi Kanunnamesi, İstanbul, 1940, s.354.

242 H.İnalçık, A.g.m., Belleten, c.XXVIII, S.112 (Ankara, 1964), s.627.

243 H.İnalçık, A.g.m., Belleten, c.XXVIII, S.112 (Ankara, 1964), s.626.

244 Y.Özkaya, A.g.b, s.127.

245 BŞS, 875, s.22, 63, 77.

246 BŞS, 872, s.2. Bkz. M.Çadircı, A.g.e., s.90.

247 BŞS, 871, s.20; 873, s.2.

248 BŞS, 870, s.148; 871, s.20; 875, s.15, 70.

249 BŞS, 874, s.15; 875, s.40, 69.

Meselâ, bir vakıf arazisiyle ilgili olarak Bolu Mahkemesi'nde görülen bu tür bir davada:

El-Hâc İsmail Ağa, Hamamcı Ali Ağa, Nalbant Ali İbn Adil, Kâtip Mehmet Efendi, Muhzırbaşı Mehmet Şatır Ağa kayda geçerken diğerleri “Gayruhüm”²⁵⁰ idiler. Yine Medine-i Bolu'ya tâbi Kürkcüler Karyesi'nden Cezayirli denmekle meşhur El-Hac Hasan bin Abdullah'ın Vereseşi davasında “Şuhudü'l Hâl” bulunan Aza-yı Meclis'den Velizade Ahmet Ağa, Hazinedar El-Hac Ali Efendi, Kâtip Ali Rüşdü Efendi, Müftü Ahmet Hulusi Efendi gibi ileri gelenlerin dışındaki tanıklar “Gayrühüm” olarak zikredilmiştir.²⁵¹

Gayrimüslimler (Zimmi-Ermeni) ile ilgili davalarda ise “Şuhudü'l-Hâl” olarak zimmilerin de bulduklarını görüyoruz. Meselâ; Bolu'ya tâbi Ermeni Mahallesi sakinlerinden iken helâk olan (veya mürt²⁵²) Kirhor adlı bir zimminin verese ile ilgili mahkemesinde, Âhi Baba El-Hac Ahmet Ağa, Kâtip Abdülhamid Efendi, Muhzır Emin Ağa ile Sarraf Nikegoros, Sarraf Tekfor zimmi ve diğerleri²⁵³ aynı şekilde Kızır Veledi Kirihor zimminin terekesinin taksimi davasında Muhzır Emin Ağa, Kâtip Abdülhamid, Bolu esnafının Âhi Babası el-Hac Ahmet Ağa İbn Mustafa'nın yanında aynı zimmilerin “Şuhudü'l-Hâl” olduklarını görmekteyiz.

250 BŞS, 875, s.80.

251 BŞS, 875, s.19. Bkz. M.Çadırcı, A.g.e., s.91.

252 Özellikle Müslüman olmayanlar için (zimmiler için) vefat (ölen) eden yerine kullanılan bir tabirdir. Bkz. BŞS, 875, s.3.

253 BŞS, 875, s.42, 61.

II. BÖLÜM

SOSYAL YAPI

Bolu, Osmanlı Devleti idarî yapısı içinde sıra ile “Anadolu, Hüdevendigâr ve Kastamonu Eyaleti”ne bağlı bir sancak merkezi iken, Tanzimat’ın ilânından sonra eyalet haline getirilmiş, Batı Karadeniz bölümünde önemli bir Osmanlı şehri ve toplum itibariyle Osmanlı-Türk toplumunun bir parçasıdır.²⁵⁴

Bu bakımdan Bolu’nun sosyal yapısını, genel Osmanlı toplum yapısından, ekonomik, kültürel, yaşayış ve idarî gelişmeler açısından ayırmak pek mümkün değildir. Bunlardan uzak kalması da düşünülemez. Kaldı ki Bolu, İstanbul’a yakınlığı dolayısıyla devletin, sarayın ve önemli devlet adamlarının bir takım ihtiyaçlarının karşılandığı ve merkezle sürekli irtibatı sağlayabilen bir konuma sahiptir.

Genelde alt birimden üst birime doğru Karye (köy), Nahiye, Kaza, Sancak ve Eyalet²⁵⁵ şeklinde sıralanan Osmanlı Devleti’nde taşra idaresi dikkate alındığında Bolu’nun sosyal yaşantısını şehir ve köy hayatı şeklinde değerlendirmek mümkündür. Bu bakımdan halkın genel durumunun gözden geçirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

A) HALKIN GENEL DURUMU

Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi, Osmanlı toplumu da homojen bir yapıya sahip değildir. Birçok etnik ve dinî unsurlar bir arada yaşamaktadır. Bu durum çeşitli Osmanlı şehirlerinde görülebilir.

Şer’iye Sicilleri’ndeki kayıtlarda görüldüğü üzere bu durum Bolu içinde geçerlidir. Çünkü sicillerdeki tereke ve mahkeme kayıtlarında gerek merkezde²⁵⁶, gerekse kaza ve köylerde az da olsa zimmî unsurun varlığına rastlamaktayız.²⁵⁷

1-Müslüman Unsur

Bolu geniş çapta Oğuz Boyları’nın (Türkmenlerin) yerleşerek hiç terk etmediği ve İslâmı yaymak için çaba gösterdiği bir yer olarak bilinmektedir. Bazı yerleşim yerlerine verilen Oğuz ve Türk adları²⁵⁸ kuruldukları günden beri hiç değişmeden devam edegelmiştir.

İncelediğimiz dönemde Bolu’da asli unsuru Müslüman-Türkmenler teşkil etmektedir. Kesin sayıları bilinmemekle beraber az sayıda da olsa ikinci unsuru zimmî Ermeniler

254 Bolu nüfusunun kaynağı tamamen Türkmen-Oğuzlara dayanmaktadır. M.Zekaf Konropa’nın ifadesiyle “Yosunsuz Türk Beldesidir”, M.Z.Konropa, Bolu Tarihi, Bolu, 1960, s.19.

255 Y.Halaçoğlu, A.g.e., s.73.

256 BŞS, 874, s.4; 875, s.6, 62.

257 E.Z Karal, Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı (1831), Ankara, 1943, s.142.

258 BŞS, 871, s.13, 16.

meydana getirmektedir.²⁵⁹ Bu sırada merkez kazaya bağlı on üç mahalle bulunmaktadır. Bunların on ikisinde Müslüman Türk unsur, birinde de gayri müslüm Ermeni unsur oturmaktadır.²⁶⁰

Osmanlı toplumu içinde yer alan çeşitli etnik ve dinî unsurlar oturdukları mahallelere göre genelde “Ermeni Mahallesi”, “Yahudi Mahallesi”, “Arap Mahallesi” ve “Rum Mahallesi” şeklinde adlandırılmaktaydı. Nitekim bunun örneğini Bolu’da da görmekteyiz. Zira Ermenilerin oturdukları mahalle Şer’iye Sicilleri’nde²⁶¹ “Mahalle-i Ermeniyân” şeklinde geçmektedir.

2-Gayr-i Müslim Unsur

Sicil kayıtlarından tespit edebildiğimiz kadarıyla Bolu’da ikinci etnik ve dinî grup olarak Ermeni zimmîleri görüyoruz.²⁶² Diğer Osmanlı şehirlerinde rastlanılan ve müstakil adlarla anılan zimmî mahallesi Bolu’da da mevcuttur.

Vergi tevzî defterlerinde tereke kayıtlarından ve mahkeme zabıtlarında zimmîlerden söz edilirken; “Mahalle-i Ermeniyân Sakinlerinden Zimmî” şeklinde ifade edilmesi Ermenilerin ayrı bir müstakil mahallelerde ikâmet ettiklerini göstermektedir.

Kayıtlardan edindiğimiz bilgilere göre bu iki unsurun komşuluk ilişkilerinin de iyi olduğunu anlıyoruz. Meselâ kasaplığa talip olan Ermeni Mahallesi sakinlerinden Hector’un asıl kasaplığa nasb olunan Hüseyin Ağa ve Mustafa Efendi ile Eyyam-ı Sayf ve Eyyam-ı Şita’da (yaz ve kış) birlikte çalışmasına izin verilmesi için sayılır tüccarlardan Hacı İzzet Ağa’nın mal ve bedenen Hector’a kefil olması²⁶³ ayrıca mahkemeye intikâl eden bazı alacak davaları her iki unsurun ticari hayatta da birbirleriyle iyi ilişkiler içinde olduklarını göstermektedir.²⁶⁴

B- TOPLUM HAYATI

1-Şehir Hayatı

Osmanlı toplumunu genelde şehir ve köy toplumu olarak ikiye ayırmak mümkündür. Yaşayışları, geçim kaynakları ve birbirleriyle olan ilişkileri farklılık arzeder. Şehirler, köyler gibi geleneksel kültür bütünlüğünü muhafaza edebilmiş yerler değildir. Şehir toplumu, gelenekleri, örfü ve dinî hususları yaşatmada köye oranla sıkı dayanışma içinde olan bir toplum da değildir. Bozulmaya, değişmeye ve dejenerasyona açık bulunduğundan istikrarlı, sağlam, canlı cemaat toplumu yerine ferdiyetçilik gelişmiş ve kültür bütünlüğünü

259 Sicil Defterleri’nde Bolu Merkez kazaya bağlı on üç mahalleden biri Ermeni Mahallesi’dir. BŞS, 875, s.62. 1831 Nüfus sayımına göre Bolu’da 256 Ermeni nüfusu bulunmaktadır. Karal, Nüfus Sayım, s.142.

260 BŞS, 872, s.8; 873, s.4.

261 BŞS, 875, s.62.

262 BŞS, 875, s.7, 11.

263 BŞS, 875, s.1.

264 BŞS, 872, s.4; 873, s.5. Kayıtlarda şehrin dışında köylerde yaşayan gayri müslim unsurun varlığına rastlanmamıştır. Ancak 1831 sayımına göre Bolu merkez kazada 256 kişi Ermeni nüfus bulunmaktadır. Karal, A.g.n.s., s.143.

koruyamamış yerleşim yerleridir. Buralarda kapalı toplum yerine gelişmelere açık bir toplum hayatı görülür.

Osmanlı devleti idarî yapısı içinde kent (şehir) diyebileceğimiz şehirler, eyalet ve sancak merkezleridir. Genelde devletin bütün idari ünitelerinin bulunduğu yerdir. Kazalar ise yönetim ve denetim güçlüklerinden dolayı 40-50 köyün²⁶⁵ birleştirilmesiyle ekonomik tasarruf açısından oluşturulmuş ve Karye'nin (köyün) bir üst birimidir.²⁶⁶

Bu dönemde şehir halkı genel olarak iki grupta toplanmaktadır. Biri geçimini devlet hazinesinden sağlayan grup, diğeri ise geçimini ticaret ve el emeğiyle kazanan gruptur. Birinci grubu Vali, Askerler, Mütessellim, Defterdar, Sandık Emin-i, Ayân, Kadı, Müftü, Nâkibü'l-eşref, Kaymakam, Müderrisler, İmamlar ve Muhtarlar gibi görevliler ile Şeyhler, Dervişler, Tarikat ileri gelenleri v.b. gibi kimselerden oluşan gruptur.

Bunlar gerek mâli imkânları bakımından, gerekse sosyal mevkîleri bakımından imtiyaz sahibi kimselerdir. İkinci grubu oluşturanlar ise esnaf, sanatkâr, hizmetli ve toprakla uğraşan kimselerdir. Devlet yönetiminin zayıflaması, otoritenin gücünü yitirmesiyle mahallî yöneticilerin rüşvet ve yolsuzluklarla halkı ezmesi ikinci grubun gittikçe mali güçlerinin zayıflamasına ve sayılarının azalmasına sebep olmuştur.

Varlıklı kimseler mülk edinmeyi, ulaşımı kolay yerlerde toprak satın almak veya el koymak suretiyle çiftlik yapmayı kârlı bir iş olarak kabul ediyordu.²⁶⁷

Şehirlerde okuma yazma oranı köylere göre daha fazladır. Okunan kitaplar daha çok dinî eserler olup, başta Mushaf-ı Şerif (Kuran-ı Kerim) Muhammediye, Birgivî Şerhî, Mizanül-Hak, Hasanü'l-Hüseyin, Enâm-ı Şerif gibi eserleri tereke kayıtlarında²⁶⁸ görmekteyiz.

Bu dönemde Bolu'da her türlü sanattan anlayan, sanatla uğraşan esnaf bulunmaktaydı. Sarraflıkla uğraşan daha çok gayri Müslim zimmîler (Ermeni) idi.²⁶⁹

Şer'îye Sicilleri'nde bulunan tereke kayıtlarını incelediğimizde gerek şehirde oturan bu tür halkın, gerekse köylerde oturan halkın bu durumu kolayca anlaşılacaktır. Sosyal statü bakımından birinci grupta bulunanların terekeleri hayli kabarık ve kıymetli eşyalardan oluşurken, diğeri grupta olanların terekeleri hayli zayıf kalmaktadır.²⁷⁰

Böyle bir ortamda geniş halk tabakasının eğlence gibi ihtiyaçlara ayırabilecekleri ne paraları, ne de imkânları vardı. Genelde kıraathaneler, pazarlar, panayırlar, camiler, cumalar, bayramlar geniş halk tabakasının bir araya geldiği şehir toplum hayatında etkili olan yerlerdendir.

265 M.Kemal, A.g.e., s. 40; Konrapa, A.g.e., s.33.

266 M.Çadircı, Türkiye'de Kaza Yönetimi, 1840-1876, Belleten, c.LIII, S.206 (Ankara, 1989), s.237.

267 BŞS, 875, s.75.

268 BŞS, 875, s.63.

269 BŞS, 875, s.6.

270 BŞS, 872, s.2, 5; 874, s.2, 7.

Sosyal yaşantının belirleyici faktörlerinden olan düğünler, doğumlar, ölümler, taziye ve ziyaretler halkın topluca sevindiği, topluca üzüldüğü olaylardır ve anlamı büyüktür.

Bolu ve yöresi Türkmenlerin yerleşim alanıdır. Yukarıda da ifade edildiği etnik unsur bakımından az miktarda Ermeni azınlığın dışında yabancı unsur yoktur. Bu bakımdan Bolu, Türk-İslam kültürü, örf ve adetlerinin en güzel şekilde yaşadığı yörelerimizden biridir.

2-Köy Hayatı

Bugün olduğu gibi Osmanlı Devleti idarî yapısı içinde de köyler en küçük yerleşim alanıdır. Bu dönemde Bolu köylerinin tamamı Türkmen-Oğuz boylarından oluşmaktadır. Kuruldukları günden beri birçoğu Türk kavimlerinin ve Oğuz boylarının adını taşımaktadır.²⁷¹ Bugün dahi Bolu ve kazalarında altmıştan fazla yerleşim yeri Oğuz boy adlarını taşımaktadır. Bunların başlıcaları; Avşar, Çepni, Eymür, Kınık, Kızık, Salur, Dodurga, Yıva'dır.

Bu bakımdan Orta Asya Türk-Oğuz kültürünün günümüze kadar bozulmadan gelen kırıntılarını Bolu ve köylerinde bulmak mümkündür. Bu konumu ile Bolu bakir yörelerimizden biridir. Çünkü köyler, şehirler gibi fazla etki alanı değildir. Kültür varlığını korumakta olup, cemaat hayatının verdiği bütünlük ve bağlılık içinde geleneksel millî ve dinî değerlerini devam ettirmektedir.

Küçük toplumların yerleşim alanları olan köyler aynı zamanda cemaat hayatının, imece usullerinin yaşadığı yerlerdir. Bu vesile ile şehir-köy hayatı arasındaki genel değerlendirmeyi ünlü sosyolog İbn Haldun'un tespitleriyle yapmak yerinde olsa gerekir.

Bilindiği gibi köy hayatı ile şehir hayatı ayrımını ilk defa ünlü sosyolog Tancalı İbn Haldun ele alarak, göçebe hayatı ile medeni hayatı kıyaslamıştır. Ona göre göçebe (köy) hayatı asıl, medeniyetin özü, sağlam ve değişmez yapısı, bozulmamış kültürün kaynağı, sağlam düşünce yapısına sahip insanların toplumudur.²⁷²

Ona göre; köy hayatının özelliklerinden bazıları şunlardır;

a) Köy aile hayatı, şehir hayatından daha sağlam ve istikrarlıdır.

b) Göçebe ve köy halkı yerleşik, şehir hayatından daha sağlam, cesur, kendine güvenen, serbest, köklü, daha az bozulan bir yapıya sahiptir.

c) Cemaat dayanışması ve karşılıklı yardım şehirlerden fazla köylerde gelişmiştir.

d) Yaşlılara ve kadınlara olan saygı şehir halkından çok, köy halkı arasında önemli yer tutar.

e) Şehir nüfusu köylerden gelen göçlerle gelişir.

271 BŞS, 873, s.3, 13, 14, 15, 16; 875, s.63.

272 İbn Haldun, Mukaddime (Çev. Z.Kadiri Uğan), İstanbul, 1970, c.I, s.205.

f) Elverişli olmayan sağlık şartları, lüks, çeşitli sapık davranışlar şehir hayatını içten kemirir ve zamanla toplumu çökertir.²⁷³

Bu genel kıyaslamayı ele aldığımız dönemde Bolu ve köylerin kıyaslayacak olursak, benzer faktörleri görmemiz mümkündür. Zira Bolu köylerinde Türk-İslâm kültürünün bütün özelliklerini bulmak mümkündür. Cemaat hayatı ve şuuru bozulmamıştır. Eşkiya korkusu, can güvenliği ve geçim zorunluluğu gibi hususlardan dolayı köylerden şehre göçler olmuştur. Ayânlar'ın ve eşkiyanın zulmüyle perişan hale gelmiş, vergi veremez olmuştur. Bundan dolayıdır ki; birçok aile şehre ve İstanbul'a göç etmek zorunda kalmıştır.²⁷⁴

Bolu köylüsü, geçimini tarım, orman ve hayvancılığa bağlamıştır. İhtiyacından fazlasını komşu şehirlere satmaktadır. Bu bakımdan, Bolu İstanbul'un yakacak ve yiyecek ihtiyacını karşılamada önemli bir yer tutmaktadır.²⁷⁵ Hatta sarayın birçok ihtiyacı buradan sağlandığı gibi Donanma'nın kereste ihtiyacının çoğu bu bölgeden temin edilmektedir.²⁷⁶

Bu bakımdan aile fertlerinin hepsi çalışmak zorundadır. Her aile ferdi kendi gücü nispetinde aile ekonomisine katkıda bulunmak durumundadır. Kadın erkeğiyle birlikte tarlada, bağda, bahçede ve ormanda çalışmaktadır. Toplum hayatı gelenek ve göreneklerin etkisi altında bulunmakta olup, aksi davranışta, söz ve harekette bulunanlar toplum tarafından ayıplanmaktadır. Birlik ve beraberlikleri son derece kuvvetlidir. Bu nedenle yöneticilerin uygunsuz davranışları karşısında hemen yetkili makamlara şikayete gidilmektedir.²⁷⁷

Köylerdeki akrabalık bağları şehre göre daha kuvvetlidir. Küçük çaptaki anlaşmazlıklar mahkemeye aksetmeden köyün ileri gelenleri tarafından çözülmektedir. Mahkemelik olan hadiseler, kız kaçırma, dağa kaldırma, hırsızlık ve gasp gibi olaylardır.²⁷⁸

C- AİLE HAYATI

Aile, bütün insan topluluklarının ana nüvesi, sosyal kurumların ilk basamağı kabul edilmiştir. Bu sebeptendir ki; üzerinde çeşitli açılardan araştırmalar ve incelemeler yapılmıştır. Sosyal kurumların en küçüğü ve en eskisidir.

Yeryüzünde hiçbir millet aile olmadan varlık göstermez. Antropolojik ve etnolojik araştırmalar göstermiştir ki, bugüne kadar belirli bir tipi ortaya konulamamıştır.²⁷⁹ Her millet kendine has aile tipini meydana getirmiştir. Kültürün doğup gelişmesinde, çocuğun eğitimi ve terbiyesinde aile önemli bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan Türk toplumunda aile özel bir konuma sahiptir.

273 İbn Haldun, A.g.e., s.207.

274 Y.Özkaya, "Bolu'nun Sosyal Durumuna Bir Bakış", ÇD, S.I (Ankara,1964), s.11.

275 BSS, 870, s.70; 871, s.1,2.

276 BSS, 871, s.11, 13.

277 BSS, 872, s.6, Seksen kişiden oluşan köyleri temsil eden bir heyet Bolu "Meclis-i Şeriye"sine gelerek, yöneticileri şikâyetinde bulunmuştur.

278 BSS, 872, s.5,9; 873, s.3, 5, 7; 874, s.13,14, 15.

279 Orhan Türkdoğan, Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları, İstanbul, 1977, s.62.

Türk ailesi ana-baba; çocuklar, büyükanne ve büyükbabadan meydana gelmektedir. Bu ailede bazen amca ile halanın da yer aldıkları²⁸⁰ kayıtlarda görülmektedir. Çünkü Bolu aile tipi klasik Türk aile tipinin ta kendisi ve katıksız Türkmen ailesidir. Şer'îye Sicilleri'nde bu durum özellikle Oğuz Boy adlarıyla göze çarpmaktadır.

Tereke kayıtlarını incelediğimizde bu klasik aile tipi, ana-baba, çocuklar²⁸¹ büyükanne-büyükbaba,²⁸² amca ve hala bireylerinin²⁸³ aynı aile içinde yer aldıklarını görüyoruz.

Köylerde oturan geleneksel ailenin geçim kaynağı toprak, orman ve hayvan ürünleridir. Ailede reis babadır. Ailenin geçimi, idaresi ve sorumluluğu ona aittir. Ailenin yetişkin fertleri çalışma durumunda oldukları gibi, çocuklar da sürü ve hayvan otlatmada onların yardımcılarıdır. Tüm aile bireyleri birbirleriyle dayanışma ve güç birliği içindedir. Türkmen göçebe kültürü ve Bolu'nun coğrafi özelliği gereği yayla kültürünün de oldukça gelişmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Ailenin konumu ile ilgili terek kayıtlarından elde ettiğimiz değerleri şematik olarak değerlendirecek olursak:

Tereke Sahibi		Çocuklar			Toplam	Anne	Baba	Kardeşler	
Çocuklu		Erk.	Kız	Haml		Erkeğin		Erkeğin	
Erkek	Kadın					9	2	Erkek	Kız
85	22								
Çocuksuz								20	19
13	4	145	150	3	298	Kadının		Kadının	
%		48.65	50.33	0.1		2	1	Erkek	Kız
								4	6

Tereke sahiplerinin dolayısıyla Bolu'nun aile yapısını ortaya çıkarmış oluruz. Kayıtlardan elde ettiğimiz bu bilgiler, Bolu'daki ailelerin ortalama olarak 4.4 dolaylarında fertlerden meydana geldiğini göstermektedir. Erkek ve kız çocuklarının arasında dikkat çekecek kayda değer bir fark görülmemektedir.

Bu sayıları yüzde olarak değerlendirdiğimizde erkek çocukların oranı % 48.65, kız çocukların oranı ise % 50.33'tür. Geriye kalan % 1 oranının da henüz doğmamış (haml) olan çocuklara ait olduğu görülür.

Tereke sahibi olan 124 aileden 107'si çocuk sahibi olan aileler olup, kalan 17'si çocuksuz ailedir. 298 çocuğun ailelere dağılımı ise şöyledir:

280 BŞS, 875, s.21, 25, 34.

281 BŞS, 875, s.22, 37.

282 BŞS, 875, s.23, 34 .

283 BŞS, 875, s.25.

Çocuk Sayısı	0	1	2	3	4	5	6	7	Toplam
Aile Sayısı	17	26	26	23	18	8	3	3	124
Çocuk Sayısı Toplam	0	26	52	69	72	40	18	21	298
%	13.70	20.96	20.96	18.54	14.51	0.64	0.24	0.24	

Bu ölçülere göre Bolu'da ailelerin çocuk sayısı genelde 1-4 arasında yoğunlaşmaktadır. Her aileye düşen ortalama çocuk sayısı 2,4 oranındadır. En fazla çocuk sahibi olan 7 çocuklu ailelerdir ki bunların sayısı üçü geçmemektedir.

Ailelerin çocuk sayılarının kız-erkek olması durumuna göre ise dağılımı şöyledir:

Aile Sayısı	Çocuğu Olmayan Aile Sayısı	Kız Çocuğu Olmayan Aile Sayısı	Erkek Çocuğu Olmayan Aile Sayısı	Çocuk Sahibi Olan	
124	17	14	24	107	
%		11.71	11.90	19.35	86.29

Tabloda da görüldüğü üzere hiç çocuğu olmayan aile sayısı 17'dir. Bunun genel tereke sahipleri içindeki yeri %13.7'dir. Hiç kız çocuğu olmayan aile sayısı 14'tür. Bunun genel içindeki oranı % 11.9 iken hiç oğlan çocuğu olmayan aile sayısı 24'tür. Genel içindeki oranı ise 19.3 tür. Çocuk sahibi olan 107 ailenin genel içindeki oranı % 86.2'dir.

Bu durum bize ele aldığımız dönemde Bolu ve çevresinde doğum oranının %'de itibariyle yüksek olduğunu göstermektedir.

Şehirde yaşayan aileleri iki konumda değerlendirebiliriz. Biri klasik yaşantısı olan ailelerdir. Bu tür aileler geleneksel kültür değerlerini korurken, hem şehirde ticaret, sanat ve çeşitli iş kollarıyla meşgul olmakta, hem de yerine göre köy hayatının gereği olan işleri yapmaktadır. Böylece aile fertleri güçleri nispetinde ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Çocukların ve gençlerin yetiştirilmesi görevi büyüklere düşmektedir.

Diğeri ise bugünkü manada bürokrat kesim diyebileceğimiz ailelerdir. Bunların gelir düzeyleri ve sosyal statüleri yüksek olduğundan klasik ailelere göre daha eğlenceli ve hareketli bir hayat yaşamaktadır.

Türk toplumunda bu aile tipi gerektiğinde (felaket anlarında) büyük aile şekline dönüşebilmekte ve böylece toplumsal yaralar daha çabuk sarılabilmektedir.

1-Evlenme (Nikâh)

Evlenme aktinin İslâm hukukundaki karşılığı nikahtır. Erkek kadının birbirinden faydalanmalarının meşrutiyet kazanmasıdır. Ortak bir hayatın kurulmasıdır.

Evlenmenin gayesi erkeğin kadının yalnız kadınlığından istifade etmesi değil, kadın ve erkeğin birbirinden faydalanmasıdır. Asıl maksat ise insan neslinin belli bir intizam dairesi içinde devamını sağlamaktır.

Biz burada evlenmenin hükümlerini, şartlarını, mahiyetini vesair diğer hususlarını detaylı bir şekilde ele alıp inceleme durumunda değiliz. Ancak Şer'îye Sicilleri'nde karşılaştığımız bazı hususlara açıklık kazandırmak açısından "Muhammerât" dediğimiz evlenmeye mani hususlara, kimlerle evlenilemeyeceği hususuna kısaca değinmek istiyoruz.

Evlenmek, insan neslinin devamını sağlamak için meşru olan en tabii yoldur. Ancak, bazı erkeklerle kadınlar arasında dinen evlenmek, ya ebediyen, yahutta muvakketen yasaktır, haramdır. Bu durum ailenin tanziminde tutulan bir yol, cemiyetin nizama konulmasında yapılan bir hamledir.

Evlenmeye mani haller ise şunlardır:

- 1- Neseb hali
- 2- Süt hali
- 3- Sıhri Hısımlık Hali
- 4- Mahremlerin birleştirilmesi hali
- 5- Nikahlı olma hali
- 6- Üç talak ile boşanma hali
- 7- Şirk Hali
- 8- Mülk Hali
- 9- Hürre üzerine cariye alma hali
- 10- Dört kadından fazla olma hali

Bu hususlardan ilk üçü ebediyen evlenmeye mani olan hallerdir. Diğerleri ise evlenmeyi geçici olarak engelleyen hususlardır. Biz burada sadece evlenmeyi ebediyen engelleyen, haram kılan hususları zikretmekle yetineceğiz.

Ebediyen evlenme yasağı olan kimseler "Kuran-ı Kerim" de şöyle sıralanmaktadır:

"Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren analarınız, süt kardeşleriniz, bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendisiyle birleştiğiniz eşlerinizden olup da evlerinizde bulunan üvey kızlarınız, size haram kılındı. Eğer onlarla (nikahlanıp da) henüz birleşmemişseniz kızlarını almanızda size bir mahzur yoktur. Kendi sülbünüzden olan oğullarınızın eşleri, iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı. Ancak geçen geçmiştir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."²⁸⁴

Bu ayette kendileriyle evlenmenin yasak edildiği akrabalar gerek ibtidai, gerekse ileri milletlerde bilinen hususlardır. Ancak yasaklamanın sebepleri ve akrabalar arası tabakalar bazı milletlerde değişmektedir. Bu yasağın sınırları ibtidai kavimlerde genişlerken, gelişmiş toplumlarda daralmaktadır.

284 Ali Özek (Komisyon), Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, (Diyanet Vakfı Yayınları), Ankara, 1993, s.80. Sure 4, Ayet 23; Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih, Ankara, 1980, c.XI, s.275.

Bizim sicil kayıtlarında evlenme yasağı ile ilgili olarak karşılaştığımız bir husus “sütkardeşle” (reda) evlenme ile alakalıdır. Nitekim bazı belgelerde evlenmeye mani olmak için, “Şer-i mani” vardır²⁸⁵ denilen hususlardan biri “sütkardeşliği” bahanesi ile veya “küfüv” (denklik) bahanesi ile evlenmeye engel olunmak istenmektedir.

Bu hususla ilgili olarak Bolu Mahkemesi'nde görülen bir dava kayıtlara yansıyan şekli ile şöyle cereyan etmiştir.²⁸⁶

“Kastamonu Azdavay kazası köylerinden Efteni Divanı'nda oturan Ahmet'in buluş çığına ermiş olan kızı Nefise, mahkemeye müracaat ederek, Azdavay kazasının Evlek Divanı'nda oturan Feyzullah oğlu Mehmet, anası Emine ile oğlanın babası Feyzullah'ın hazır buldukları bir sırada beş buçuk ay önce 18.000 akçe mehirle Ahmet kızı Nefisi'yi kendisine nikahlamıştır. Ancak kız, oğlanın kız kardeşini anasının emzirdiğini, dolayısıyla oğlanla sütkardeş olduğunu ileri sürerek bu nikahın aslı olmadığını, geçersiz olduğunu beyan ederek oğlanı dava etmektedir.

Feyzullah oğlu Mehmet de kızın kendisine nikahlı olduğunu, bunu kendisinin de söylediğini, şahitleriyle mahkemede ispat eder. Bundan sonra mahkeme davayı reddederek evlenmelerinde bir mani olmadığını, bu nedenle evliliğin caiz olduğu hükmünü verir.”

Burada dava edilen süt kardeşliğine açıklık getirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü kızın ifadesinden anlaşıldığına göre “Ben Merhum Mehmet'in Sagire kız karındaşı ile “redayı karındaş olduğumdan” ifadesini kullanmaktadır.

Bu duruma göre süt ortaklığı nikahlısı Mehmet ile değil Mehmet'in küçük kız kardeşyledir. Buna göre süt kardeş olmaları mümkün değildir. Çünkü süt kardeşliğinde esas, birbirlerinin aynı anadan sütünü emmektir.²⁸⁷ Bu nedenle mahkeme, evlenmelerinde herhangi bir süt engeli olmadığını, şahitlerin dinlenmesi ile öğrenmiş olduğundan evliliği caiz görmüştür.

2-Evliliğe İzin ve Kadının Tercih Hakkı

Ele aldığımız dönemde evlenme ile ilgili olarak sicil kayıtlarına geçen bir hayli bilgi ve belge bulunmaktadır.²⁸⁸ Bunların evlenme ve nikah ile ilgili bazı pürüzlerin çıkması üzerine mahkemeye intikâl etmiş olması sonucu sicillere kaydedilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bu belgelerden bazıları ilk evlilikle²⁸⁹, bazıları seyyibe (dul) kadınların,²⁹⁰ bazıları da ya kocası askerden gelmemiş, ya da kocası kayıp olmuş olan kadınların²⁹¹ evlenme izni istemesiyle ilgili bilgileri kapsamaktadır.

285 MŞS, 1469, s.20.

286 BŞS, 874, s.16.

287 Bkz. Vehbi Züheyli, İslam Fıkıh Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, c.X, s.29, 45.

288 BŞS, 872, s.3, 5, 12; 874, s.4,7; 876 s.24.

289 BŞS, 870, s.20; 872, s.8; 874, s.7.

290 BŞS, 872, s.5.

291 BŞS, 874, s.7.

Bu belgelerden anlaşıldığına göre kadın, fikrini beyan etmekte oldukça hür ve serbesttir. İstedığı zaman Kadı'ya müracaat ederek evlenme izni istemekte ve bakire kızların fikri sorulmakta ve birden fazla taliplileri arasından istediğini seçebilme yetkisine sahiptir.

Örneğin Bolu'ya tabi Ilıcakınık Köyü'nden buluş çağına girmiş olan Ahmet kızı Şerife, aynı köyden Berberoğlu Mustafa ile evlenmesi hususunda konu mahkemeye intikal etmiş, adı geçen Şerife'ye "huzur-ı şer'de" sorulduğunda Berberoğlu Mustafa'ya varırım diye ikrarda bulunmuştur. Ayrıca velisi olan babası da bu evliliğe rıza göstermiştir.²⁹²

Başka bir belgede birden fazla talibi olan dul bir kadına hangisiyle evlenmek istediği sorulmakta ve ikisi arasında tercihini yaparak fikrini beyan etmektedir.²⁹³

Yine bir diğer kayıтта bir kıza üç kişinin talip olduğunu görüyoruz. Bu talipler arasında kavga çıkmış olmalıdır ki, konu mahkemeye intikal etmiştir. Belgede:

"Karamanlı Mahallesi sakinlerinden Arslanoğlu El-Hac Mehmet'in kızının kızı Fatma binti El-Hac İbrahim nam bıkı-i balıga, talipleri Akpınar Mahallesinden Arif Bey'in oğlu Mehmet Bey, Karaçayır Mahallesi'nden Mısırlı denmekle Arif El-Hac Ahmet Ağa, yine Karamanlı Mahallesi'nden Mestan, taliplerden merkumandan, merkum Akpınar Mahallesi ahalisinden Mehmet Bey'e hüsn-i rızasıyla üç defa varırım deyu takriri kaydı²⁹⁴" şeklinde geçmektedir.

Görüldüğü gibi, aynı mahallede oturan iki ayrı şahıs mahallelerindeki kıza talip olmuştur. Bir üçüncü talip ise başka bir mahallede oturmaktadır. Aynı mahallede olan talipliler arasındaki anlaşmazlık, konuyu mahkemeye götürmüş olabilir. Mahkemede istenen kız, talipleri arasından üçüncü şahsı tercih etmiştir.

Bu durum iki bakımdan önem kazanmaktadır. Biri, buluş çağına girmiş olan bir kızın kendi rızasıyla evleneceği kimseyi seçebilmesi ve fikrini açıkça ifade edebilmesidir, diğeri ise, tercihin ayrı mahallede oturan kimseye yapılmasıyla aynı mahallede oturan iki talipli arasındaki husumetin önlenmiş olmasıdır.

Görüldüğü üzere bu dönemde kadının duygu ve düşüncelerini söylemekte alabildiğince serbesttir.

Evlenme izni isteğiyle ilgili bir diğer belgede, kocasının askerde öldüğü haberi üzerine evlenmek isteyen kadınla alakalıdır.

"Göl Karyesi'nden Meryem binti İsmail nâm hatun Meclis-i Şer'de takrir-i kelâm ve tasvir-i anı'l-meram eder ki zevcem asâkir-i redife topcu nefêrlerinden ve karye-i mezbure sakinlerinden Bozak oğlu Ali bin, Osman bir sene mukaddem Malatya'ya memur olarak

292 BŞS, 872, s.6.

293 "Karacasu Karyesi'nden Kara Mehmet Kerimesi Hatice binti Mehmet nam Hatuna müşteri olanlar arasından müşteriyani merkumundan merkum Emiroğlu Hüseyin oğlu Hasan'a rızasıyla varırım deyu takrirî" şeklinde ifade edilmektedir. BŞS, 872, s.6.

294 BŞS, 876, s.24.

taburiyle gidüp, Malatya'dan kalkup kavgaya (savaşa) gider iken üç saat mesafede top barkirinden düşüp; top arabası çığneyüp başını ezüp müteessiren fevt olduğunu bana ihbar etmeleriyle on mahtır fevti nefsimi ahare tezvice izin verilmek matlubumdur dedikte ber vech-i meşruh takririne muvaffakan müteveffanın onbaşı Mustafa Ağa İbn Mehmet ve Tahtacı oğlu Ahmet Ağa İbn Mehmet Emin nam kimesnelerin sahadetleriyle fevti sabit olmağla nefsinin ahare tezvicini şer'isidir."²⁹⁵

Burada kadının kocası olan redif askeri Ali bin, Osman'ın gerçekten ölüp ölmediği araştırılmaktadır. Kadının kocasının ölmüş olduğunu söylemesi yeterli görülmemektedir. Böylece şahitlerin ifadesine başvurulmakta, ölümün sabit olduğu kesinleştikten sonra evliliğe izin verilmektedir.

Durumun bu denli incelenmesinden kötü niyetli kişilerin, silah altında bulunan askerlerin sözlülerine ve nikahlılarına göz koymaları ve türlü bahanelerle onları nikahları altına almak istemelerinden doğan sıkıntıların neticesi olduğunu anlamaktayız.

Gerçekten haberleşme sisteminin ve imkanlarının yetersizliği, askerlik süresinin uzun oluşu, bu tür problemlerin kaynağını teşkil etmektedir. Devlet gücünün zayıf oluşu yüz yıllardır süren yolsuzlukları önlemekte acizdir. Bunun için Tanzimat bir umuttur. Ne var ki kökü yıllara dayanan yolsuzlukların birden bire önlenmesi düşünülemezdi. Bundan dolayıdır ki, bu tür usulsüzlüklerin Tanzimat Dönemi'nde de devam etmiş olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

Nitekim Mudurnu, Dodurga, Pavli, Kıbrıs, Gerede, Olak, Dörtdivan ve Mengen kazaları naip ve saireye gönderilen bir buyruldu süretinde zorla yaptırılan evliliklere, izinname akçesinden başka para alma gibi hususlara engel olunması emredilmekte ve "Kuraya-yı İslâmiyede tevziç ve tezevvüç-i ibkâr ve seyyibat hususları emr-i bâri ve sünnet-i seniyye-i nebeviyye ve kavli-i eimme-i Hanefiyye üzere manie-i şer'î ye den gayri tarafeynin rızalarıyla makdu nikâh olunarak verulup" şeklinde ifade edilerek müslüman köylerinde bekar kızları ve dulların evlenmesi ve evlendirilmesi Allah'ın emri Peygamberin sünneti seniyyesi ve Hanefi imamlarının kavli üzere dinî engellerin dışında ve tarafların rızası dışında "bunun dahi men-i şer'îsi var" diyerek seyyibata talip peydasıyla hilâfına şer'î manî var diyerek dullara talip olma niyetiyle zorla kimseyi evlendirmemeleri ve belirlenen akçeden başka nikah akçesi almamaları ve rızasıyla evlenenlere dinî engeller koyarak manî olunulmaması istenmektedir. Ayrıca tarafların rızası bulunmayan ve men-i şer'iyesi bulunup küfüv (denk) olmayan kimseler için dahi "sen kızını falana ver" deyu cebr olunarak tarafeynden nesne alınmakta olduğu" şeklinde yapılan usulsüzlükler ve yolsuzluklar dile getirilmektedir.²⁹⁶

Aynı şekilde bazı hristiyan kız ve erkek çocuklarının kaçırıldıklarını ve Müslüman olduklarının öne sürüldüğünü görüyoruz. Yine Mudurnu'ya gönderilen bir ferman suretinde bu tür hadiselerin önlenmesi istenmekte ve;

"Mülkü sairede bulunanların ihafe ve ikrah ile cebren daire-i aliye-i islâmiyete geçirilmesi şeran caiz olmadığı halde taşra mahallelerde bulunan hilaf-ı hareketler

295 BŞS, 871, s.20.

296 MŞS, 1469-70, s 11.

zuhura gelmekte olduğu, şöyle ki ehli islâmdan bazıları reaya kızlarını bi'l-istiab dağlara kaçırarak kendüsünden var ise sonra memleketine götürdüğünde ve bazıları dahi hizmet ve aşçılık ile evlerine gelüb gidene o ma'kule kız ve erkek çocukların gözlerini korkutup, işte bu Müslüman oldu, takrir verecek ve bu memleketin mahkeme veyahut meclisine götürmekte ve anlar dahi ekseri asla Türkçe bilmediklerinden ve kendisine anlatılanları asla anlamadıkları ve söylenenleri kabul ettikleri" şeklinde ifade edilerek bunların olmaması istenmekteydi.²⁹⁷

Evlilik çoğu kere yakın akrabalar arasında yapılmaktadır. Aynı soy ve aynı yerleşim biriminden yapıldığı gibi²⁹⁸ yakın ve uzak köylerden de yapılmaktadır. Tanıdık dost, eş ve akraba aracılığıyla olduğu gibi kız beğenme ve seçme düğün-bayram gibi bir araya gelinen toplu merasimlerde görülür, seçilir ve görücü usulüyle gerçekleştirildi.

Aile sevgi ve saygı esasına dayanmaktadır. Otorite büyük babanın veya babanın elindedir. Çocuk sahibi olma büyük bir mutluluktur. Erkek çocuğu olma, geline ayrı bir önem kazandırmaktadır. Tüm davranışlar edep ve ahlâk kuralları içinde yapılmaktadır.

Tereke kayıtlarında rastladığımız birden fazla kadınla evlenmenin bir gerekçesi de çocuk veya erkek çocuk sahibi olma eğiliminden kaynaklanmaktadır, şeklinde izah edilebilir. Çünkü iki kadınla evli olan ailelerden dört tanesi çocuksuz, altı tanesi de erkek çocuğu olmayan ailelerdir.²⁹⁹ Üç kadınla evli olan üç aileden biri çocuksuz,³⁰⁰ diğerleri de kız çocuğu fazla olan ailelerdir.³⁰¹

3- Düğünler

Düğünler cemiyetin ilk ana unsuru olan ailenin kuruluşunun müjdecisidirler. Duyguların ve sevinçlerin ortaklaşa paylaşıldığı merasimlerdir. İki ayrı cinsin müşterek bir hayata geçişini simgeler. Düğünler, gelin adayı kızın seçilmesinden itibaren oğlan evine gelinceye kadar çeşitli safhalardan geçerek değişik karakterlerde tezahür ederler.

Ele aldığımız dönemde, evlenme ile alakalı buyruğu ve mahkeme zabıtlarını incelediğimizde bu konuda önceki dönemlere göre zorlukla karşılaşıldığı neticesi çıkarılmaktadır.

Belgelerde geçen ifadelerden anladığımızı göre evlenmeye teşebbüs eden kimselere önce bunun "Mâni-i Şer'isi" vardır denilmek suretiyle engel olunmaya, hiç olmazsa zorluk çıkarmaya çalışıldığını görüyoruz. Daha sonra "adettendir" gibi bazı ifadeler kullanılarak, ödenemeyecek kadar para, yapılamayacak kadar zinet ve ev eşyası istenmektedir.

Bunların yanında bir de izinname akçesinin,³⁰² nikâh parasının ve diğer masrafların fazla oluşu evlenmeyi zorlaştırıcı engeller olarak görülmektedir.

297 MŞS, 1470, s.64.

298 BŞS, 872, s.3, 6.

299 BŞS, 875, s.60.

300 BŞS, 875, s.55.

301 BŞS, 875, s.91.

302 MŞS, 1470, s.22.

Kızın ve kız taraflarının itibarlarının zedeleneceği düşüncesiyle çoğu kere oğlan tarafı mali imkanlarının çok üstünde isteklerle karşılaşmaktadır. Bunun neticesi olarak hayatın en mutlu anı olan düğünler, oğlan tarafının hayatını kararttığı gibi evlenecek olan oğlanın hayatını da zehir etmektedir.

Düğünle üzerine yüklenen masrafların karşılanabilmesi ve yapılan borçların ödenebilmesi için,³⁰³ düğünde sonra evini hatta memleketini terk ederek uzaklara gitmektedir. Bu yüzden geride bıraktığı sözlülerin ve ailelerin istenmeyen nahoş hadiselerle karşılaşmalarını sicillerde görmekteyiz.³⁰⁴

4- Boşanmalar

Boşanma evli bir çiftin beraberliklerinin bozulması ve birbirlerine karşı olan hak ve sorumluluklarının son bulmasıdır. Türk toplumunda bir ailenin dağılması demek olan boşanma, hem kültürü, hem de inançları bakımından pek hoş görülmemeyen bir sonuçtur.³⁰⁵ Buna rağmen zaman zaman evli çiftlerin başvurduğu veya çok az başvuru alan ailevi bir olaydır.

Boşama, açık (sarih) ve kinaye şeklinde iki kısımdır. Kocanın hanımına "Sen boşsun", "Boşandın" veya "Seni boşadım" demesi sarih, açık bir şekilde bir boşamadır.³⁰⁶ Böyle bir boşama "rici" dönüşlü³⁰⁷ bir talak ile boşamadır.

Şer'îye Sicilleri'nde bu tür bir talak boşama ile ilgili olarak mahkemeye akseden bir boşanma talebi davası görüyoruz.

Bolu mahalâtından Akmesicid Mahallesi'nde oturmakta olan Mehmet kızı Hafize "meclis-i şer'e" gelip şöyle bir ifadede bulunur. "İşbu tarihten iki sene mukaddem zevcim Yusuf Bin Abdullah diyar-ı âhere giderken eğer ben gittiğim tarihten otuz bir gün mururunda yine avdet edüb gelmez isem, benden bir talak boş ol deyüp, diyar-ı âhere gideli iki seneyi mütecevaz olduğuna binaen İbn merkum Yusuf'dan boş olmamla nefsimi âhere tezvice izin verülsün."³⁰⁸ şeklindeki ifadelerinde görüldüğü gibi; gittiği günden itibaren otuz bir günü şart koşan kocası aradan iki seneye yakın bir zaman geçmesine rağmen geri dönmemiştir. Kadın kocasının gurbete giderken otuz bir gün sonra dönmediği takdirde bir talak ile "Boş ol" dediğini, bu bakımdan kocasından boş olduğunu ifade ederek bir başkasıyla evlenmesine izin verilmesi için mahkemeye başvurmuştur.

Mahkeme bu konu ile ilgili şahitleri dinledikten sonra kadının doğru söylediğine hükmederek başkasıyla evlenmesine izin vermiştir.

303 Şer'îye Sicillerindeki davaların çoğu alacak ve borç davalarıdır. 872, s.5, 6, 9; 873, s.7, 12; 876, s.10.

304 BŞS, 875, s.19; 872, s.10.

305 İmam-ı Gazzali, İhyâü'l Ulumuddin, İstanbul, 1985, c.I, s.40.

306 Ahmet Davudoğlu, Kuduri ve Tercümesi, İstanbul, 1979, s. 267.

307 "Rici Talak" Kadının iddeti bitmedikçe nikahı kaldırmayan ve bu müddet içinde kocanın karısına müracaat hakkı olan bir boşanma şeklidir.

308 BŞS, 875, s.7.

Bu dönemle ilgili olarak başvurduğumuz ondan fazla defterde mahkeme zabıtlarına geçen boşanma on beşi geçmemektedir. Üç-beş hadise de kadının iki evli kocasının evine bakmasını şikayet ederek ikaz (tenbih) edilmesini³⁰⁹ istemesi şeklinde yahutta kocasının evliliğin devamı için karısının kendisine itaat etmesi için ikaz edilmesini istemesi şeklinde cereyan etmiştir.

Mesela Bolu Karaçayır Mahallesi sakinlerinden İsmail kızı Cemile adında bir hatun, kendisinden ayrı yaşamakta olan kocasını şikayet ederek meclis-i şer' de; "İşbu merkurum altı mahtır (aydır) yanma gelmeyüp, diğer zevcesi yanında durmağla, bana bakub levazımı görmek üzere taraf-ı şer' den kendisine tenbih olmak matlubumdur" diyerek kocasının iki evli olduğunu ve kendisini terk ederek diğer zevcesinin yanında kaldığını ve ihtiyaçlarını karşılamadığını, bu yüzden kendisinin ikaz edilmesini istemektedir.

Ancak, durum kocasına sorulduğunda "Ol dahi cevabında beni hanesinden tard eylediğine binaen hanesine varmıyorum. Eğer zevcem ise diğer zevcemin yanına götürürüm ve levazımının dahi rü'yet ederim. Bana itaatte tenbih olsun"³¹⁰ cevabıyla o da hanımının itaat için ikaz edilmesini istemektedir.

Boşanma ile ilgili mahkeme zabıtlarını tetkik ettiğimizde boşanmanın asıl sebebinin geçimsizlik³¹¹ olduğunu görüyoruz. Açılan davaların çoğu da mehir-i müeccel ve iddet nafakasıyla ilgili davalaradır.

Örneğin "Taşoluk Karyesi'nden Aişe binti Ali meclis de zevci Mehmet Emin İbn Mehmet müvacehesinde imtizacımız olmayup üç yüz guruş mehr-i müeccel ile iddet nafakası isterim."³¹² diyerek da'va etmekte ve geçimsizlik boşanma sebebi olarak gösterilmektedir.

5- Mehir

Mehir evlenen kadının iffet bedeli, kocasından almaya hak sahibi olduğu nikâh hakkıdır. Bu para olduğu gibi, herhangi bir mal da olabilir. Evlenen kadının öz hakkıdır. Verilmesi kocanın üzerine dinî bir vecibedir. Ve nîkah akdi yapılırken söylenmesi de şart değildir.³¹³ Azı veya çoğu içinde kat'î bir sınırlama yoktur. Herkesin hali ve vaktine göre yapılan anlaşmaya göre değişebilmektedir. Evlenmeden önce verilebileceği gibi nikâh sırasında veya evlendikten sonra da verilebilir.

Hatta tamamen peşin veya tamamen veresiye olduğu gibi, yarısı peşin, yarısı veresiye de olabilir. Anlaşmaya bağlıdır.³¹⁴ Dinî bir ifade ile erkeğe, ödemesi gerekli olan vacip bir haktır. Peşin verilene Mehr-i muaccel, veresiye olana "Mehr-i müeccel" denilir.

309 BŞS, 872, s.9.

310 BŞS, 872, s.9.

311 BŞS, 876, s.22; 872, s.3.

312 BŞS, 875, s.3.

313 Arif Erkan, Gürer ve Dürer Tercümesi, İstanbul 1979, s.341 (Molla Hüsrev, Muhammed b.Feramuz, Dürerün Hükkam fî Şerefi Güreri'l-Ahkam (1-4) İstanbul, 1979.

314 Bkz. Ö.Nasuhi Bilmen, Hukuki İslamiyye ve İstilahî Fıkıhhuyye Kamusu, İstanbul, 1967 c.II, s.167.

Ödenmeyen mehirler yukarıda geçen örneklerde olduğu gibi kocanın ölümünden sonra terekesinden ayrıldığı gibi, boşanma durumlarında da kadının isteyip da'va ettiği öz hakkıdır.³¹⁵

Gerek evlenme sırasında, gerekse evlendikten sonra tespit edilerek isimlendirilmeyen, ancak kadının tabii hakkı olan mehirler de "Mehr-i Misl" denilir.

Bu mehir evlenen kadına denk olan babasının soyundan veya memleketi ahalisinden kendisine benzer vasıfları bulunan kadınlara evlenmeleri halinde verilen nikâh bedelidir.³¹⁶ Aslolan mehir de bu olsa gerekir.

Bizim bu dönemde Şer'îye Sicilleri'nden tespit edebildiğimiz en düşük mehiri müeccel 50 guruş, en fazlası ise 400 guruştur.³¹⁷ Mehr-i müacel ise 240 guruştur.³¹⁸ Mehir bedelleri 50, 100, 150, 200 guruş şeklinde sıralanmaktadır. Belirlenmeyen mehirler ise "Mehr-i Mis'l" ile tespit edilmektedir.³¹⁹

6- Nafaka-İddet Nafakası

Nafaka, yemek, giyim ve mesken gibi zaruri ihtiyaçlar için gerekli olanların tamamına verilen bir addır. Genelde kadının (zevce nin), çocukların ve ana-babanın hakları için kullanılan bir terimdir.

Müslüman bir kişinin, hanımına nafaka vermekte cimrilik göstermemesi gerekir. Ama israfı da kaçmamalıdır. İktisadi ve ekonomik normal bir yol izlemelidir. Bu konuda Peygamberin eshabının uygulamasıyla ilgili olarak Hasan Basri (r.a) şöyle demektedir:

"Selef-i salihin evlerinin ihtiyaçlarını karşılamakta en verimli idiler. Ev eşyası, giyim ve kuşam hususunda en verimsiz kimselerdir."³²⁰ Yani nafaka hususunda gayet geniş, fakat süs ve israf hususunda ise gayet itinalı davranıyorlardı.

Dini bir yaklaşımla zevce nin nafakası kocasına aittir. Kadın zengin olsa dahi nafakasını kendisi temin etme mecburiyetinde herhalde değildir. Aksine erkek, fakir dahi olsa gücü nispetinde karısının nafakasını temin etmek durumundadır. Ancak, kişinin zenginlik veya fakirlik durumuna göre ayarlanır.³²¹

Gerek eşler arasında gerekse diğer aile fertleri arasında nafaka konusunda herhangi bir anlaşmazlık çıkarsa o takdirde şer'î mahkeme yoluyla hak arama yetkisi geniş olarak verilmiştir.

Biz burada nafakanın ayrıntılarına, hangi durumlarda kocanın kadının nafakasını

315 BŞS, 876, s.22; 872, s.10.

316 Yusuf Özcan, Gençlik ve Evlilik, İstanbul, 1991, s.445.

317 BŞS, 872, s.5.

318 BŞS, 872, s.9.

319 BŞS, 872, s.3.

320 Gazali, A.g.e, s.123.

321 Y.Özcan, A.g.e, s.447.

temin etmekle zorunlu olduğu hususu üzerinde durmayacağız. Ancak, bu konuda sicil kayıtlarına geçen hususlara değinmekle iktifa edeceğiz.

Kayıtlarda bilhassa boşanma da'valarında genelde üç şey üzerinde hak talebi vuku bulunmaktadır. Bunlardan biri mehr-i müeccel (yukarıda geçti), ikincisi iddet nafakası, üçüncüsü de mü'net-i sekene (mesken masrafı)'dır.³²²

Nafaka ile ilgili olarak 872 nolu Şer'îye Sicili sayfa 9 da şöyle bir dava görüyoruz. Kocasının kendisine bakmadığını ve ihtiyaçlarını temin etmediğini, gerekçe göstererek "Meclis-i Şer'e" müracaat eden "Semerkant Mahallesi sakinlerinden Çizmecioğlu zevcesi Fatma binti Ahmet nâm kimesne meclis-i Şer'de zevcim Çizmecioğlu Hacı Mustafa Bin Osman zevc ve ehlim olup, zevce-i aheri dahi olmağla benim nafakam ve küfvüme ru'yet etmeyüb ve on sekiz mahtır bir gece bana gelmeyüb müracaat dahi etmemekle benim nafakam ru'yet etmek üzere tenbih olunması matlubumdur."³²³ diyerek kocasının, nafakasını temin etmesini ve mahkemece tembih edilmesini istemektedir.

İddet nafakasına gelince evli bir kadının rici (dönüşlü) veya bain (ayırıcı) bir talakla, yahutta erkeğin ayrılmayı gerektiren herhangi bir kusurundan dolayı kocasından boşanan kadının ortalama olarak üç âdet içinde³²⁴ yemek ve mesken masrafıdır, kadının boşandığı kocasına aittir.

Ancak, bazı durumlarda kadın, gerek iddet nafakasından, gerekse mesken nafakasından hatta mehr-i müccelinden vazgeçerek kocasından boşanma isteyebilir. Bu bir bakıma kadının mal karşılığında kocasından boşanmasıdır. Bu durum kayıtlarda "Hul"³²⁵ olarak geçmektedir.

Kadın ile kocası arasına bir anlaşmazlık girer ve Allah'ın emirlerini yerine getirememekten korkarlarsa kadının mal karşılığında kocasından "Hul" etmesinde sakınca yoktur. Koca "Hul" isteğini kabul ederse, kadın "Boş" dur ve kadının "Hul" malı vermesi gerekir. Geçimsizlik koca tarafından ise kadından boşama bedeli alması mekruh olur. Kadının kocasının verdiği mehirden fazlasını alması da mekruhtur.³²⁶ Mehir için kabul edilen her şey "Hul" için de geçerlidir.

Biz konumuz gereği, gerek "Talak" ın gerekse "Hul" un ayrıntılarına girmiyoruz. Ancak boşanma davalarının çoğunda konu edilen başlıca husus "Hul" ile boşanma isteğiyle alakalıdır. Onun için bu bahsi kısa da olsa açıklama ihtiyacı duyduk.

322 BŞS, 873, s.10; 876, s.23.

323 BŞS, 872, s.9.

324 "İddet müddeti boşanan kadının durumuna göre değişmektedir. Eğer kadın hür ve âdet gören kadınlardan ise onun iddeti üç âdet müddetidir. Eğer kadın küçüklük veya yaşlılık nedeni ile âdet görmüyorsa iddeti üç aydır. Eğer kadın hamileyse iddet müddeti çocuk doğuncaya kadardır. Eğer kadın cariye ise iddeti iki âdet müddetidir. Eğer cariye âdet görmüyor ise iddeti bir buçuk aydır. Eğer kadın hür ve kocası ölmüş ise iddeti dört ay on gündür. Eğer cariye ise iddeti iki ay, beş gündür. Eğer hamile ise iddet müddeti çocuk doğuncaya kadardır. Ebü'l Hasan Ahmet, Ahmet bin el-Kuduri el-Bağdadi, Kitabü'l Kuduri, Süleyman Fahir, İstanbul 1979, s. 291.

325 BŞS, 872, s.5; 873, s.2.

326 El-Bağdadi, A.g.e, s.281.

Mesela bu tür boşanma isteğinde bulunan bir kadının aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı kocasını meclis-i şer' de dava ederek; "İşbu mezbur ile imtizacımız olmamağla ben "Hul" a talip olmamla merkurumun zimmetinde mütেকarrır ma' kud-ı aliye 150 guruş mehr-i müeccel ve mu'net-i Sekenam ve iddet-i nafakam kendi üzerime olmak üzere merkurumdan "Hul" a talip olduğunu beyan etmektedir.³²⁷

Yine "Kısa Hunlar karyesi ahalisinden Emine binti Hüseyin Meclis-i Şer' de Berk Kebir karyesinden zevci Hüseyin bin Hasan muvacehesinde işbu mezbur ile hüsn-i imtizacı olmamağla zimmetinde mütaharrır ve ma' kud-ı aliye olan 100 guruş mehr-i müeccel hakkım ile iddet nafakam ve mu'net-i sekenem dahi kendi üzerime almağ üzere muhâlgaya talib muhâliâyı sahiha-i şer' ile "Hulug" olduğu beyanında³²⁸ kocası bunu kabul ettiği için boşanmışlardır. (1256-1840) Şuhudü'l Hal Hüseyin Ağa, Emin Ağa ve Hacı Abdullah

Belgede Emine Bint-i Hüseyin kocası üzerinde olan ve boşandığında ondan alması gereken mehr-i müeccel, iddet nafakasını ve mesken bedelini almayıp, bunların karşılığı kendisini boşamasını istemektedir. Bu isteğin kocası tarafından kabul edildiğini ve boşanmalarına karar verildiğini görüyoruz.

7-Tek veya Çok Eşlilik

İncelediğimiz dönemde Bolu'da birden fazla eşliliğin çocuk sahibi olma, özellikle erkek çocuğa sahip olma eğiliminden kaynaklandığı kanaatindeyiz. Tereke kayıtlarında bulunan 124 aile üzerinde yaptığımız inceleme sonucu elde ettiğimiz veriler bu kanaatımızın doğru olduğunu göstermektedir. Çünkü 124 aileden 98i tek eşli ailedir.

1840-1845 Yılları Arasında Bolu'da Bir ve Birden Fazla Eşlilik Durumu:
(Kayda geçen terekelere göre)

	Tek Eşlilik	İki Eşlilik	Üç Eşlilik	Toplam
Aile Sayısı	98	23	3	124
%	79.03	18.54	2.14	
		20.96		

Tabloda görüldüğü üzere % 79'la tek eşlilik çoğunluktadır. Bu orana göre çok eşliliğin fazla yaygın olmadığını söyleyebiliriz.

Bu 124 aileden 26sı çok evlilik dediğimiz birden fazla eşle evlidir. Demek ki bu dönemde Bolu'da çok eşle evlilik % 20.96 dolaylarındadır. Bu çok evlilikten sadece üç tanesi üç kadınla evlidir. Bunun genel içindeki oranı ise 2.41 nispetindedir. Çok eşle evlilik genelde iki eşle evlilik şeklinde yapılmıştır. Bunun genel içindeki oranı ise % 18.54'tür.

327 BŞS, 872, s.3, 5.

328 BŞS, 873, s.3.

Evlilik Durumuna Göre Çocukların Ailelere Dağılımı:

Ailenin Eş Durumu	Tek Eşli	%	İki Eşli	%	Üç Eşli	%	Çok Evli	%	Topl.
Kız	102	68	43	28.6	5	33.3	48	32	150
Erkek	99	68.2	37	25.5	9	62	46	31.7	145
Hamli	3								3
TOPLAM	204	68.4	80	26.8	14	4.69	94	31.5	298

Birden fazla (çok) evlilerin genel içindeki oranı % 20.96'dır. Bu çok evli ailelerin sahip oldukları toplam kız çocuklarının sayısı 48 olup, oranı % 32 iken, toplam erkek çocukların sayısı 46, oranı ise % 31.7'dir.

Çok eşli ailelerin kız ve erkek çocuklarının sayısı ve % oranı aşağı yukarı birbirine denktir. Bunların toplam kız-erkek çocuk sayısı 94 olup, oranı 31.5'dir.

Tereke kayıtlarında çok eşlilik dediğimiz birden fazla eşle evli olan ailelerde vâris olan çocukların küçük olmaları halinde anne vasi tayin edilmektedir. Eşlerden birinin veya birden fazlasının ölümü halinde geride kalan eş aynı şekilde çocuklara vasi tayin edilmektedir. Çok evliliğin asıl sebebinin çocuk sahibi olma eyiliminin tabii sonucu olduğunu söyleyebiliriz.

Örneğin bir kız çocuğa sahip olan Rumşalar Köyü'nden Dülger Mehmet Emin Hasan Bin Abdullah'ın ikinci evliliğinden dört kızı bir oğlu olmuştur.³²⁹ Bundan da oğlan çocuğa sahip olmanın önemli olduğunu anlıyoruz.

Nasıl tereke kayıtlarına dayanarak çok eşle evliliğin çocuk sahibi olma isteğiyle alakalı olduğunu söyleyebiliyorsak, bunun bir diğer sebebinin de maddi durumla alakalı olduğunu söyleyebiliriz.

Çünkü çok eşli ailelerin bıraktığı miras miktarının çok fazla oluşu, bu kanaati uyandırmaktadır. Örneğin terekelerde en yüksek mirasa sahip olan Debbağ Hacı Yusuf Ağa (45940 guruş),³³⁰ Boyacı Halil Ağa (38378 guruş)³³¹ ve Saraç Mustafa Bin Abdullah (18841 guruş)³³² birden fazla eşle evli olan ailelerdir.

Türk toplumunda çok evlilik bir takım zaruretlerin neticesi olarak bazen yaygınlık kazanmaktadır. Nüfus kaybı ve ailelerin dağılması gibi hususlar çok evlilikte muhim rol oynamıştır.

329 BŞS, 878, s.8.

330 BŞS, 878, s.31.

331 BŞS, 878, s.29.

332 BŞS, 875, s.14.

8- Yörede Kullanılan İsim, Unvan, Lakâblar

Bir insanı veya herhangi bir objeyi tanıtmaya yarayan isimler, bir milletin duygu, düşünce, kültür ve hissiyatını göstermesi açısından önemli belgeler arasında yer almaktadır. Özellikle bir insana ad olarak verilen isimler, kişinin kafasında ve gönlünde yer etmesi bakımından önemlidir.

Örneğin neden bazı isimler çok az kullanılırken, bazıları daha çok kullanılmıştır. Bu gibi hususların tespiti açısından örnek aldığımız (871-872-873-874-875-876 Nolu Defterler) Bolu Şer'îye Sicilleri'nin taranması neticesinde Bolu ve yöresinde az veya en çok kullanılan erkek-kadın isimlerini tespit etmeye çalıştık.

Buna göre tespit ettiğimiz isimleri kullanılma adedine göre şöyle sıraladık.

a) Erkek İsimleri

<u>Kullanılan İsimler</u>	<u>Kullanılma Adedi</u>
1- Mehmet	236
2- Mustafa	158
3- Ahmet	133
4- Hüseyin	130
5- Hasan	128
6- Abdullah	113
7- Ali	104
8- İbrahim	70
9- Osman	56
10- Halil	52
11- Salih	35
12- Süleyman	32
13- İsmail	24
14- Emin	27
15- Abdurrahman	19
16- Mehmet Emin	17
17- Ömer	16
18- Arif	10
19- Memiş	9
20- Yusuf	7
21- Abdülkadir	6
22- Ahmet Şakir	6
23- Abdül Kerim	5
24- Mehmet Raşid	5
25- Selim	5
26- Bekir	4
27- Mehmet Arif	4
28- Musa	4
29- Ramazan	4
30- Mehmet Ali	3

31- Mehmet Durmuş	3
32- Mehmet Hamit	3
33- Raşid	3
34- Ebu Bekir Sıddık	2
35- Halid	2
36- Mesdan	2
37- Rüşdi	2
38- Mehmet Sadık	2
39- Tahir	2
40- Abdülhalim	2
41- Mehmet Şakir	1
42- Ali Rüşdi	1
43- Ebu Bekir	1
44- Durmuş	1
45- İsa	1
46- İshak	1
47- Mehmet Tevfik	1
48- Mehmet Rüşdi	1
49- Sadık	1
50- Said	1
51- Şakir	1
52- Yahya	1
53- Yakub	1
54- Abdi	1
55- Ahmet Cemalettin	1
56- Himmet	1
57- İzzet	1
58- Hayrullah	1
59- Hıfzı	1
60- Hüseyin Abdülkerim	1
61- Kasım	1
62- Muharrem	1
63- Musa İbrahim	1
64- Sadullah	1
65- Şaban	1
66- Mehmet Tahir	1
67- Mehmet Kasım	1
68- İbrahim Edhem	1

b) Kadın İsimleri

<u>Kullanılan İsimler</u>	<u>Kullanılma Adeti</u>
1- Fatıma (Fatma)	92
2- Aişe (Ayşe)	83
3- Hafize	69
4- Hadice	30

5- Ümmü Gülsüm	29
6- Şerife	15
7- Nazife	10
8- Züleyha (Zeliha)	10
9- Rahime	9
10- Emine	6
11- Meryem	5
12- Rukiyye	5
13- Zeynep	5
14- Rabia	4
15- Kamile	3
16- Cemile	2
17- Halim	2
18- Selime	2
19- Sıdıka	2
20- Afife	1
21- Aişe Sıdıka	1
22- Feriha	1
23- Gülfidan	1
24- Habibe	1
25- Hamide	1
26- Hanif	1
27- Hayriye	1
28- Keziban	1
29- Naile	1
30- Naime	1
31- Nazife Züleyha	1
32- Nezaket	1
33- Nuriye	1
34- Rukiye Kamile	1
35- Sabire	1
36- Şefika	1
37- Şerife Hadice	1
38- Ümmü Gülsüm Şadiye	1
39- Ümmühan	1
40- Zübeyde	1

c) Ünvanlar

Kullanılan ÜnvanlarKullanılma Adedi

1-El Hâc	75
2-Ağa	55
3-Seyyid	48
4-Efendi	30
5-Bey	27
6-Molla	19

7-Hafız	11
8-Hatib	10

d)Lâkablar

Kullanılan İsimler

- 1- Çakır
- 2- Çobanoğlu
- 3- Kara
- 4- Karagöz
- 5- Kaba
- 6- Katırcı
- 7- Kalyoncu
- 8- Koca
- 9- Kolçak
- 10- Kolçakzade
- 11- Kuru
- 12- Kör
- 13- Kürtoğlu
- 14- Kuloğlu
- 15- Namoğlu
- 16- Nalbantoğlu
- 17- Onbaşıoğlu
- 18- Sancakdar
- 19- Sarıoğlu
- 20- Sinekoğlu
- 21- Sofuoğlu
- 22- Tüfenkçi
- 23- Tütüncü

İsimler, listede görüldüğü üzere örnek olarak incelediğimiz defterlerden 68 çeşit erkek ismi ile 40 çeşit kadın ismi tespit ettik. Bu 68 çeşit erkek isminden onun üzerinde şahsa ad olarak kullanılan ilk onsekiz isim toplam 1474 şahsın 1360'ına isim olarak verilmiştir. En çok kullanılan Mehmet, Mustafa, Ahmet, Hasan, Hüseyin, Abdullah ve Ali isimlerinin İslamın yüce Peygamberi ve O'nun yakınlarının ismi oluşu ile dikkat çekmektedir ve toplam şahısların % 68 ine ad olarak verilmiştir.

Bu isimlerin çok fazla kullanılmış olmasının sebebi yöre insanının Hz.Peygambere ve O'nun Ehl-i Beyti'ne olan muhabbet ve hürmetin eseri olarak izah edilebilir. Ayrıca dönemin en çok kullanılan popüler isimleri olarak değerlendirebileceğimiz bu isimlerin sıralanışı, diğer bölgelerimizde yapılan bu tür çalışmalarda elde edilen sonuçlarla karşılaştırılacak olursa, büyük ölçüde bölgeler arasında benzerlik olduğu görülecektir. Bu durumu ise Türk-Müslüman unsurun müşterek bir kültüre ve şura sahip oluşunun göstergesi şeklinde yorumlayabiliriz.

Erkek isimlerinde olduğu gibi kadın isimlerinde de ilk beş sırayı Peygamberimizin hanımlarının isimleri teşkil etmektedir. Tespit edebildiğimiz 40 çeşit kadın isminden en

fazla kullanılan Fatıma ismi olup 92 kadına ad olarak verilmiştir. Bunu 83 adetle Aişe takip etmektedir. İlk beş sırayı teşkil eden isimler toplam 804 kadından 703'üne isim olarak konulmuştur. Yani ilk beş bayan ismi toplam 804 kadından % 87'sine ad olarak verilmiştir.

Listelerde görüldüğü gibi gerek erkek, gerekse bazı kadın isimleri üzerinde yığılmalar olmaktadır. Yukarıda da açıkladığımız gibi bu yığılmaları, çocuklara aile büyüklerinin, Peygamber dostlarının ve Müslüman isimlerinin konulması geleneğinin bir devamı şeklinde izah edebiliriz. Çünkü isim vermede İslâmi isimlerin tercih edildiği görülmektedir.

Lakâblar ve ünvanlara gelince kayıtlarda rastladığımız bu tür sıfatlar, şahsın isminden ayrı olarak sonradan takılmış birtakım belirleyici özelliklerdir. Şahsın herhangi bir niteliğine veya yaptığı işin durumuna yahutta baba tarafına izafeten aktarıla gelen bir hususiyete dayanmaktadır. Şahıslar çoğu kere Ahmet bin, Mehmet şeklinde doğrudan doğruya babalarının adı ile tanımlanmaktadır. Bazen de yukarıda sıraladığımız lakablar ile tarif olunmuştur.

Bazı şahıslar belki de icra ettiği mesleğe izafeten lakab anlamına yakın olan ve şeref payesi şeklinde kullanılan ilmi meziyetine işaret eden "Hatip, Molla, Hafız" sıfatlarıyla tanımlanmıştır. Ünvanlar toplumun sosyal yapısını gösterdiği gibi şahsın ekonomik seviyesini de belirlerler.

Kayıtlarda ünvanları daha çok şehirde yaşayanların kullandığı görülmektedir. Köylerde yaşayanlar daha çok "Hacı" ve "Ağa" ünvanlarını kullanmakta ve sayıları da oldukça azdır. Şehirlerde ise El Hac, Ağa, Bey, Seyid³³³ ve Efendi en çok kullanılan ünvanlardır.

D- MİRAS VE TEREKE

Şer'îye Sicilleri incelendiğinde "Miras" hukukuna ilişkin birçok kayıt bulunduğu görülür. Bunların çoğunu Miras-Tereke taksimleri ve Beytül-Mal (Devletin mirasçılığı) teşkil etmektedir.

Bu tür kayıtlardan ailelerin ekonomik durumlarını, kullandıkları eşyaları, fertlerin sahip oldukları mal varlıklarını ve bunlara uygulanan dinî hükümleri tespit edebilme imkânı vardır.

1-Miras ve Terekenin Taksimi

Miras ve Tereke ölünün geride bıraktığı malların ve hakların hepsini ifade eder. Buna menkul ve gayri menkul bütün maddî eşyalar dahildir. Şer'î ölçüler içinde mirasa hak sahibi olanlar arasında taksim edilir. Ancak ölünün geride bıraktığı tereke, ölünün tehziz ve tekfini ile alakalı masraflar ayrıldıktan³³⁴ sonra taksim edilir.

333 Seyyid: Hz.Hüseyin yolu ile soyu Peygambere dayanan kimseler için kullanılan ünvanıdır. Bazen ilmiye sınıfından olanlar için "Efendi" manasına da kullanılabilir.

334 Eş-Şeyh Mansur Ali Nasıf, el-Tâc, Beyrut, 1971, c.I, s.351; Bekir Sadak, Tac Tercümesi, İstanbul 1976, c.I, s.610, 617; Mehmet Sofuoğlu, Sahih-i Müslim Tercümesi, İstanbul, 1969, c.III, s.115.

Bu uygulama ile ilgili şer'îye sicillerinde bulunan birçok kayıt arasından seçtiğimiz bir örnekte, taksimin şöyle yapıldığını görmekteyiz. Belgede mirasa hak kazananlar şer'î mahkeme huzurunda tespit edildikten ve küçükler için vasi tayin edildikten sonra terekede bulunan mal ve eşyalara belli bir fiyat takdir edilmiştir. Sonra elde edilen 2112 kuruştan techiz-tekvin, dellaliye ve kaydiye masrafları çıktıktan sonra kalan 1882 kuruş vârisler arasında taksim edilmiştir.

Terekede hak sahibi olanlar belgede şu şekilde zikredilmektedir:

“Medine-i Bolu kurasından Karaköy karyesi ahalisinden iken bundan akdemce vefat eden Keleşoğlu Hüseyin bin İsmail bin Ahmet'in verese-i zevce-i menkuha-i metrukesi Ümmü Gülsüm binti İsmail nam hatun ile sulbî kebir oğulları Memiş ve İsmail ve Ali ve Sulbiye Sagire kızı Rahime'ye münhasire olduğu lede'-ş- Şer'l enver Zahir ve numâyan olduktan sonra sağîre-i mezbûre Rahimenin vakt-i Rüş ve sıdarına değin tesviye-i umurını rü'yet-i kable'-ş- Şer'iden bâ-huccet-i Şer'ye vâsi-i mensubesi ve valideleri zevce-i mezbure Ümmü Gülsüm hatun ile verese-i merkumenin bi'l-esâle ve bi'l-vesaye taleb ve ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'ile tahrir ve terkim ve taksim olunan tereke-i müteveffa-i mezbure defteridir ki ber vech-i ati zikrolunur.”³³⁵ (11 Ramazan 1257-27 Ekim 1841)

Ceman yekün 2112 kuruş Tereke
Mîhr-i mueccel-i zevce, 50, Resm-i Kıymet 53, Techiz-i Tekfin 120, Dellaliye 4 ve Kaydiye 3, Yekün 230 kuruş masarıftan sonra kalan 1882 kuruştur.
1882 li't-taksim beyne'l-verese (varisler arasında taksim edilen)
Hisse-i zevce-i mezbure Ümmü Gülsüm 235, 10 para
Hisse-i İbn Merhum kebir Memiş 470, 10 para
Hisse-i İbn Merhum kebir İsmail 470, 10 para
Hisse-i İbn Ali 470, 20 para
Hisse-i bint-i mezbure sağîre Rahime 235, 10 para
masraflar çıktıktan sonra kalan 1882 kuruş vârisler arasında taksim edilmiştir.

Taksimde görüldüğü gibi şer'î bir uygulama ile hisseler ikili birli dağıtılmıştır. Yani erkeğe kadının iki katı hisse verilmiştir.³³⁶

2- Vâris ve Vâris Çeşitleri

Vâris, hakiki veya hükmi akrabadan ölen bir kimseden kalan malı ve sabit olan bir hakkı almaya hak sahibi olan kimsedir. Üzerinde ittifak edilen veraset yolu farz veya asebe olmaktadır. Hanefi ve Hanbelîler buna hısım (Zevi'l-erhâm) yoluyla miras almayı da ilave etmiştir.³³⁷

Farz ile vâris olmak kitap, sünnet ve icma ile miktarı belirlenmiş bir hisseyi hak etmiş olmak demektir. Asebe ile vâris olmak ise; Farz sahiplerinden kalanı veya farz sahiplerinin almadığı hallerde mirasın tamamına hak kazanmaktadır. Çünkü farz sahipleri

335 BŞS, 875, s.9.

336 Terekeden kimselerin ne kadar hisse alacağı dinen, Kuran'ı Kerim'de açıklanmıştır. Bkz Nisa Suresi (4), Ayet 176; Bkz. Vehbe Zuheyli, İslam Fıkıh Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, c.X, s. 351.

337 Vehbe Zuheyli, A.g.e., c.X, s.346.

asebeden önce gelmektedir. Onun için "Allah'ın Resulu," Farzları (farz olan hisseleri) sahiplerine veriniz. Geride kalanı da en yakın olan erkeğe aittir"³³⁸ buyurmuştur.

Vârisler bazen sadece farz olarak vâris olurlar. Bunlar: anne, nine, koca, karı, anne bir erkek ve kız kardeş olmak üzere altı kişidir.

Bazen de sadece asebe olarak vâris olurlar. Bunlar: oğul, oğlun oğlu öz erkek kardeş, baba bir erkek kardeş, amca, kardeşoğlu, amcaoğlu, kölenin efendisi ve hanımın efendisidir.

Bazı hallerde farz ile, bazen asebelik yoluyla mirasçı olan fakat aynı anda bu iki yoldan mirasçı olmayan vârislerden hepsi kadın varis olup, kız, oğlun kızı, öz kız kardeş ve baba bir kız kardeş olmak üzere dört sınıftır.

Bunlardan herhangi birisi ile birlikte kendi derecesinde bir erkek bulunursa asebe olarak vâris olur ve ikili birli hisse, yani erkek, iki kadın hissesi alır.

Örneğin Bolu'ya tabi Alpagut Köyü ahalisinden vefat eden Sarıoğlu Mustafa İbn Ahmet'in Mehmet ve Mustafa adında iki oğlu ile Nazife, Hafize, Fatma ve Hadice adında dört kızı vardır. Babalarından kalan 5526 kuruş mirastan; Techiz-i Tekfin, Mihr-i müeccel-i zevce, Resm-i kısmet, Kaydiye, Muhzırıye ve masarîf-i müteferika 328 kuruş ayrıldıktan sonra geride kalan 5198 kuruş kardeşler arasında ikili, birli taksim edilmiştir.³³⁹

Bir diğer uygulamada ise Akmescid Mahallesi sakinlerinden Hacı Abdullah Ağa'nın kızı Rukiye vefat etmiştir. Geride bir kızı ile kız kardeşinden başka mirasçısı yoktur. Bu bakımdan masraflar ayrıldıktan sonra kalan mirasın tamamı eşit olarak ikisi arasında taksim edilmiştir.³⁴⁰ Konumuz feraiz olmadığı için bir iki uygulama ile iktifa edilmiş ve detaya inilmemiştir.

3-Devletin Mirasçılığı (Beytü'l-Mâl)

Ölünün geride bıraktığı eşya ve emvâline (terekesine), görünürde bilinen ve tanınan hak sahibi vârisi bulunmaz ise o takdirde terakesi Beytü'l-mâle yani devlete intikal eder. Devletin mirasçılığı diyebileceğimiz böyle bir durumda ölünün kalan eşya ve malları tespit edilir ve açık arttırma ile satışa çıkarılır. Elde edilen yekünden ölünün techiz ve tekfini için gerekli olan harcamalar yapıldıktan sonra geride kalan miktar beş sene müddetle muhafaza edilmek üzere emaneten Beytü'l-Mâl Emimi'ne teslim edilir. Bu süre içinde vârisi çıkmayan terakeler mal sandıklarına teslim olunur. Böylece vârisi bulunmayan terakeler devlete intikal etmiş olur.

Mevcut belgeler arasından örnek olarak seçtiğimiz bir belgede bu durum şöyle zikredilerek uygulanmıştır.

"Medine-i Kastamonu Kurası'ndan ve Viran Karyesi'nden olub bundan akdemce

338 Kamil Miras, Sahih-ı Buhari Muhtasar-ı Tecrid-i Sarih Tercümesi, Ankara, 1980 c.XII, s.246.

339 BŞS, 875, s.70.

340 BŞS, 875, s.77.

Der-âliyyeye azimet ve ba'de'l-avdet hastalanarak gelirken esnâ-i râhıda işbu tarihten üç gün mukaddem Medine-i Bolu'ya karib Yumrukaya nâm mahalde bi-emrillâhi Teâla vefat eden Kabaoğlu Osman bin Mehmet bin Abdullah'ın zahirde vâris-i ma'ruf ve ma'rufesi olmayub terekesi canib-i Beytü'l-mâle aid ve râci olmağla bu ma'kule sâlife'z-Zikr Medine-i Bolu hududu dahilinde bilâ vâris ma'ruf ve ma'rufe fevt olanların terekelerini Beytü'l-mâl için kabzına canib-i Beytü'l-mâl den me'mur olan hâla mülhakâtiyle Medine-i Bolu Muhassılı rikâb-ı humâyun kapucu başlarından atufetlü Edhem Beğ Efendi İbn merkum vuzera-i izâmdan Osman Paşa'nın ma'rifeti ve marifet-i şer'î şerife tahyir ve bey'olunan tereke-i müteveffâ-yı mezburedir ki ber vech-i âti zikri beyan olunur. El-yevmü's-sabi-i aşer min şevvâli'l mükerrerem lisene seb-i hamsin ve mietyen ve elf. (17 Şevval 1257/2 Aralık 1841)³⁴¹

Belgede görüldüğü üzere Kastamonu köylerinden Viran Köy ahalisinden Osman bin Mehmet İstanbul'a gitmiştir. Hasta olarak dönüş esnasında yolda Bolu yakınlarında Yumrukaya denilen mahalde eceliyle ölmüştür. Ancak zahirde görülen ve bilinen erkek veya kadın herhangi bir vârisi yoktur. Bu bakımdan mevcut eşya ve malları mahkemece tespit edilmiş ve Beytü'l-mâl Emimi tarafından müzayede yoluyla satılmıştır.

Tespiti yapılarak satışa çıkarılan 21 parça eşyadan, yekûn 148.5 kuruş elde edilmiştir. Bu paradan 56 kuruş ölünün techiz ve tekfini için yapılan masrafa harcanmış ve geride kalan 92.5 kuruş mal sandığına teslim edilmiştir. Yani ölünün vârisi bulunmadığı için terekesi devlete intikâl etmiştir.³⁴²

4- Ailelerin Ekonomik Durumları

Tereke kayıtları ailelerin ekonomik durumlarının ve ne tür eşyaları kullanmakta olduklarının bilinmesi ve tespiti açısından önemli bilgiler vermektedir. Varlıklı ailelerin terekeleri ve kullandıkları eşyalar ile ekonomik durumu zayıf olan ailelerin terekesi ve kullandıkları eşya arasında büyük ölçüde farklılıklar görülmektedir.

Aileler arasında bu tür farklılıklara tesir eden faktörler arasında makam, mevki, rütbe, sanat, yapılmakta olan iş kolu ve mevcut imkanları değerlendirme gibi hususlar zikredilebilir. Mesela; Devlet memurluğu, ticaret ve sanatla uğraşan kimseler ile geçimi toprak ve hayvancılığa bağlı kimselerin terekesi ve kullandıkları eşyalar arasında önemli farklılıklar görülmektedir. Bu bakımdan terekeler ayrı bir önem taşımaktadır.

Bu nedenle belirleyici örnek bir tereke olacağına inandığımız Bolu eşrafından Kolçak Paşazâde'ye ait terekeyi burada zikretmeyi uygun bulduk.

“Medine-i Bolu mahallâtından Hocabey mahallesi ahalisinden olub mahalle-i merkumede sakin sabık zilkade-i şerifin yedinci günü irtihal-i dâr-ı bekâ iden Medine-i mezbure eşref-i hânedan Kolçak Paşazade denmekle ârif es-seyyid'el-hâc Mustafa Beğ İbn. Salih Beğ bin el-hâc Ali Beğin veraseti sulbi kebir oğulları es-seyyid'el-hâc Ahmet Tahir Beğ ve es-seyyid Ebu Bekir Sıddıki Beğ ve Sulbiye kebir kızı Şerife Züleyha hanıma münhasire olduğu lede'ş-şer'il-enver zahir ve mütehakkık olduktan verese-i kibâr

341 BŞS, 875, s.17.

342 BŞS, 875, s.17.

ve kebire mezburların talep ve iltimasları ve ma'rifet-i şer-i şerifle tahrir ve terkim ve vesayet ve düyun-i müebbedesi ba'de'l-ifrâz sıhhü'l-bâki alâ mâ ferezallâhi Teâla tevzi ve taksim olunan tereke-i mir-i mumaileyh dahi ber-vech-i ali zikr-i beyan olunur. Fi'l yevmi's-sani min sehi-i Zilhicceti's-Şerif lisene seb' ve hamsin ve mieteyn ve elf⁹⁴³ (2 ZilHicce 1257= 5 Aralık 1842)

<u>Eşya ve Malın Cinsi</u>	<u>Adedi</u>	<u>Bedeli</u>	
Sim bilezikli Cezayir-kâri Tüfenk	1	680	Kuruş
Def'a sim bilezikli kaval Tüfenk	1	600	Kuruş
Simli dağlı tüfenk	1	150	Kuruş
Sim bilezikli dağlı tüfenk	1	120	Kuruş
Def'a sim bilezikli dağlı tüfenk	1	80	Kuruş
Def'a sade dağlı tüfenk	1	60	Kuruş
Def'a sim bilezikli dağlı tüfenk	1	60	Kuruş
Def'a sim bilezikli dağlı tüfenk	1	70	Kuruş
Def'a sada dağlı tüfenk	2	90	Kuruş
Sim bilezikli şışhane tüfenk	1	150	Kuruş
Altunsarısı sim tüfenk	1	120	Kuruş
Sim bilezikli şışhane tüfenk	1	70	Kuruş
Def'a kebir sim bilezikli şışhane tüfenk	1	60	Kuruş
Sim bilezikli Deli ormankârî tüfenk	1	120	Kuruş
Mercanlı sim bilezikli şışhane tüfenk	1	120	Kuruş
Sim bilezikli kaval tüfenk	1	620	Kuruş
Def'a sim bilezikli lazkârî tüfenk	1	80	Kuruş
Teneke bilezikli filinte tüfenk	1	60	Kuruş
Sim bilezikli filinte tüfenk	1	120	Kuruş
Sim tâseli İngiliz-kâri piştov	1	170	Kuruş
Sim neyâmlı şamkârî kılınc	1	300	Kuruş
Sim tâseli piştov Tek	1	100	Kuruş
Sim tasel-i Bezrekâr-i piştov çift	1	150	Kuruş
Def'a sim Taşeli bilezikli Bezrekâr-i piştov çift	1	200	Kuruş
Def'a sim Taşeli piştov çift	1	80	Kuruş
Def'a sim Taşeli piştov çift	1	120	Kuruş
Bayağı sim Taşeli çift	1	70	Kuruş
Sim barut kapağı	1	150	Kuruş
Def'a sim mercanlı kapak	1	150	Kuruş
Def'a sağır simi kapak	1	100	Kuruş
Sim kınılı mercan gama	1	80	Kuruş
Sam kabzalı düşene(?)	1	80	Kuruş
Sim kılıflı hançer	1	100	Kuruş
Sim neyâmlı şamkâr-i kılınc	1	250	Kuruş
Def'a sim kılıflı taban kılınc	1	300	Kuruş
Sim Esb Dâheti bir adet ve fatereli gaşiyesi 1 adet hake örtü	1	650	Kuruş
Def'a sim Esb Dâheti 1 adet ve measimli			

çuha gâşiye	1	100	Kuruş
Def'a sim Esb başlığı mea takım	1	100	Kuruş
Tonbak Esb başlığı mea sure bend	1	75	Kuruş
Bâligam Nergüle	1	25	Kuruş
Şâmkâr-i sim nergüle	1	400	Kuruş
Sim ceviz nergüle mea semâver	1	400	Kuruş
Sim nergüle mea sim tabak	1	500	Kuruş
Sim sırmalı elmas tas nargüle mea tabak	1	500	Kuruş
Beyaz Bağdad işi sırmalı maşlah	1	300	Kuruş
Yalnız sim sır	1	80	Kuruş
Cedid müsta'mel Çuka setruli	3	300	Kuruş
Cuha nevresim	1	150	Kuruş
Siyah Cuha zera-i	12	80	Kuruş
Sofhe kabut	1	120	Kuruş
Çuha kukalite	1	160	Kuruş
Köhne Çuha şalvar	1	100	Kuruş
lâhorî şal	1	600	Kuruş
Def'a müsta'mel lahorî çubuklu şal	1	700	Kuruş
Siyah lâhorî şal	1	400	Kuruş
Hindikârî Ağayânî (?)	1	100	Kuruş
Def'a obekli Ağayânî	1	120	Kuruş
Sırmalı çuha kukalite	1	500	Kuruş
Çuha işlemeli İstanbul karî seccade	1	120	Kuruş
Acemkârî seccade	1	60	Kuruş
Musta'mel Çuha Elmas Kürek	1	700	Kuruş
Kebir kiraz çubuk sade	1	30	Kuruş
Kalemçilik erik tahtası çekmece	1	30	Kuruş
Kehribar çubuk takım	1	250	Kuruş
Def'a kehribar çubuk takım	1	85	Kuruş
Def'a kapak kehribar çubuk takım	1	100	Kuruş
Şişhaneli mercan tesbih	1	120	Kuruş
Def'a şişhaneli mercan tesbih	1	120	Kuruş
Sağır şişhaneli mercan tesbih	1	70	Kuruş
Altun yakut hâtem	1	300	Kuruş
Zümrüt Altun hâtem	1	1000	Kuruş
İngilizkârî altun çalar nam koyun saat	1	1000	Kuruş
Hilâl-i koyun saat	1	300	Kuruş
Altun enfiye tabakası	2	800	Kuruş
Bayağı altun enfiye tabakası	2	50	Kuruş
Baligâmkar-ı fincan	1	25	Kuruş
Sim enfiye tabakası, suvari sim enfiye tabaka	1	120	Kuruş
Baligâm taş sim enfiye tabakası mea sade taş enfiye tabakası	1	60	Kuruş

Burada terekenin dökümünde görüldüğü üzere bu aile ekonomik bakımdan son derece zengin ve aynı zamanda köklü ve asker sınıfına mensup bir ailedir. Ancak sicil kayıtlarına geçen aile terekeleri hep aynı değildir. Aksine bazı terekelerden anladığımızı göre ekonomik durumu çok zayıf olan ailelerin terekeleri de sicillerde görülmektedir.

Mesela; Bolu Gölyüzü Mahallesi ahalisinden iken vefat eden ve Kaşibenlioğlu es-seyyid Ahmet bin Mustafa'nın terekesi yekün 10482 kuruş iken³⁴⁴ Rumşalar Köyü sakinlerinden iken vefat eden dülger Mehmet İbn Abdullah'ın terekesi 2681 kuruştur.³⁴⁵ Yine aynı köyden Kontur Mehmet bin Abdullah'ın terekesi sadece 433 kuruştur.³⁴⁶

Yine Ermeni Mahallesi'nde sakin iken helâk olan Karabedoğlu Pedrus adlı zimmînin terekesi 3127.5 kuruş iken,³⁴⁷ aynı mahalle sakinlerinden helâk olan Kuyumcu Agob Masdarâniye adlı zimmînin terekesi 49632,5 kuruştur.³⁴⁸

Bu tereke örneklerinden anladığımızı göre ailelerin ekonomik gücü meşgul oldukları meslek ve iş kollarıyla orantılı olarak değişiklik göstermektedir.

E- DİNÎ HAYAT

Toplumsal kurumlardan ve değer ölçülerinden birisi de dindir. Bu dönemde dinî hayat diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Bolu'da da canlıdır. Bugün dahi Bolu'nun yerli halkı arasında eski dinî adet ve geleneklerin aynı şekilde yaşadığını görüyoruz. Ancak, şehirde yaşayanlara göre köylerde yaşayanların örf ve geleneklerine daha çok bağlı olduğunu söylemek mümkündür.

Yaşlılar dinî hayatı önemli bir unsur kabul ederken, dinsel faaliyetleri de özellikle devam ettirmekten geri kalmazlar. Dinî günleri ve geceleri bir bayram havası içinde ihyâ ederlerken, evlenme, düğün ve ölüm adetleri bütün canlılığıyla devam etmektedir.

Dinî değerlere bağlılığı gösteren ve belgelere yansıyan birçok hadise dinin ve din adamlarının toplum üzerindeki önemini göstermektedir. Bu konuda halkın oldukça duyarlı olduğunu da görüyoruz. Meselâ; Mahallî idarecilerin duruma hakim olamadığı, eşkıyanın kol gezdiği ve halkı ezdiği dönemlerde dahi Bolu halkı bu konudaki duyarlılığı göstermektedir.

İnançları ile alay eden, dinî değerlerine saldıran eşkıyaya karşı başkaldırabilmekte, hattâ eşkıyanın şerrinden korktukları için onların yanında yer alan idarecilerini İstanbul'a kadar şikâyet ederek cezalandırılmalarını sağlamaktadırlar.³⁴⁹

Ayrıca Bolu, camilerinin ve yetişen din alimlerinin çokluğu ile de bilinmektedir. Bu durum dinî hayattaki canlılığı ve önemini göstermektedir. Tereke kayıtlarında zapta geçen eşyalar arasında birçok dinî kitabın bulunması³⁵⁰ Şiretin Nebi'i Ahmediyye, Muhammediyye, Birgivi Şerhi ve Kuran-ı Kerim gibi eserlerin³⁵¹ vakıf olarak bağışlanmış olması dinî hayata verilen değer için açık belgelerdir.

344 BŞS, 875, s.7.

345 BŞS, 875, s.8.

346 BŞS, 875, s.5.

347 BŞS, 875, s.40.

348 BŞS, 875, s.46.

349 M.Z. Konrapa, A.g.e, s. 358; M. Kemal, A.g.e., s.44.

350 BŞS, 875, s.29, 31, 42, 63, 86.

351 BŞS, 875, s.73, 87.

Bolu'nun bu durumuna bizim dönemimizden önce Evliya Çelebi de işaret etmekte ve "... Otuz dört mahalle ve otuz dört mihrabı vardır. Camilerinin en güzeli çarşı içindeki Mustafa Paşa Camii'dir ki kalabalık cemaatı vardır. Ferhat Paşa Camii de çok mamurdur. Camilerden başka yetmiş kadar mekteb ve mescidleri vardır. İki yüzden fazla hafızı vardır. Bilginleri pek çok, halkı Muhammediye Kitabı okurlar. Oğuz insanları vardır."³⁵² diyerek Bolu'yu tasvir etmekte ve belgeler bu durumun devam ettiğini göstermektedir.

Bir başka belgede³⁵³ dinin vecibelerinin yerine getirilmesi, her müslümanın "İlmihal" tahsili yapması, hatta Vali'nin çocuğu dahi olsa bu ilmihal tahsilini yapması gerektiği 1258 (1842) tarihli bir fermanla Bolu Eyaleti "Müşiri" Vezir Ali Şefik Paşa'dan istenmektedir.

Bu fermanla; Beş vakit namazın kılınması, cami ve mescitlerde cemaatle eda edilmesi ve çocuklara ilmihal bilgisini öğretmek ve bu hususta itina gösterilmesi gereği üzerinde durulmuştur.

Bu belgede: "Mâlum ola ki; cümleye ma'lum olduğu üzere evkât-ı hamseyi kema feradallah'ü Teala edaya kıyam ve muvazebet hususu, cevher-i iman ve İslam ile mütehalli ve nur-ı tevhidle kalbleri münevver ve mütehallî olan her bir mümin ve muvahhede farz-ı ayn olan kaffe-i Mü'minin selat-ı hamseyi mefruzayı cevâmi ve mescidde cemaatle eda eylemeleri muhtaza-yı diyaneden olduğu" beyan edilmekte ve bunun hilafına hareket edenlerin te'dip edilmesi gereği üzerinde durulmakta ve bu keyfiyet'in "Zir-i idarenizde kâin mahallerde bulunan kaffe-i ibâd-ı müslimine ilân ve i'sâtı birle bâlâda muharrer tenbihatı her bir mahallin kemayenbeği icraya ihtimam ve dikkat" gösterilmesi istenmektedir.³⁵⁴

Bununla beraber resmi dairelerde beş vakit namazın edasında bazı zaafiyat baş göstermiş olacak ki; "... İmdi keyfiyet madde-i saireye kıyas olmayub umûr-ı dinin â'zâm olduğuna mebni evkat-ı hamseyi cemaatle ve daire ashabı olanlar dahi konaklarında cemaatle edaya muavenet eylemeniz huşû ve ta'dil-i erkân ile ifa eylemeleri ve çoluk çocukları mekteblere verub tahsil-i ilmihal ettürülmesi"³⁵⁵ üzerinde de durulmaktadır.

Görüldüğü gibi, gerek dinin emirlerinin yapılmasında, gerekse dinle ilgili ilmihal tahsilinin yaptırılması üzerinde itina gösterilmektedir.

Dinî eğitim cami, mescit, köy evleri ve bazı şahısların kendi evlerinde verildiği gibi, medreselerde de verilmektedir. Bu sırada Bolu'da on beş kadar medrese varsa da hepsinde tedrisat yapıp yapılmadığını tespit edemedik. Ancak daha sonraki dönemlere ait Sâlnâme'lerde bu medreselerden; Yıldırım Medresesi'yle, Mustafa Paşa, Hacı Emin Efendi, Zeki Efendi, Kalaycılar ve Alaybeyi Medreseleri'nde tedrisat yapılabildiği kaydedilmektedir.

Bu tür eğitim kurumlarının yanında Uğurlu Naib, Şeyh Bedreddin, Akdaş, Şeyh Osman, Lâla Şahin Paşa, Şeyh İbrahim Şevki Efendi gibi kibar-ı evliyadan olan

352 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.I-III, s.519.

353 BŞS, 875, s.68.

354 BŞS, 875, s.68.

355 BŞS, 875, s.68.

kimselerin dergâhlarında da dinî bilgiler verilmektedir. Köylerde ise bu tür görevler imamlar tarafından köy odalarında yürütülmektedir.

1-Ahlakî Yapı

Şer'îye Sicilleri diğer konularda olduğu gibi dinin hoş gördüğü ahlakî yapı hakkında da bazı hususları öğrenmemize ve toplum yaşayışını değerlendirmemize imkân sağlamaktadır.

İnsan, maddî hayatı yanında manevi hayatı da olan bir varlıktır. Bu manevi değerlerden biri olan ahlâkın her millete göre birtakım hususiyetleri olduğu bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan Osmanlı Türkiyesi'nde, Türk toplumunun ahlâkî yapısı, millî ve dinî değerlerden oluşmaktadır.

İslâmdan önceki Türk ahlâkî ile İslâmın kabulünden sonraki Türk ahlâkî arasında çok fazla değişiklikler olduğu söylenemez. Zira Türkler İslâm dinini kabul edip, İslâm dairesi içine girdikten sonra birdenbire ahlâk değiştirmediler. Belki millî ahlâk anlayışıyla İslâm ahlâk anlayışını birleştirerek kendilerine has ahlâkî bir anlayış oluşturdular.

Bu nedenle "Osmanlı Ahlâkî" olarak vasıflandırabileceğimiz, güzel olan hangi davranış varsa, bu iki kaynağın birleşmesi ile vücut bulmuş olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı toplumunda Türk-İslâm unsurunun bir parçası olan Bolu halkını, bu ahlâkî anlayışın dışında farklı olarak düşünmek pek mümkün olmasa gerekir.

Ancak toplumsal hayatın geçirdiği çeşitli sarsıntılar zaman zaman bazı toplumların zafiyete düşmesine sebep olmuştur.

Nitekim ele aldığımız dönemde bu tür ahlâkî zaâfiyatı Bolu ve çevresinde de görmek mümkündür. Genelde şamil olmamakla beraber mahkeme kayıtlarına geçen birçok dava konusu bizi bu kanata sevk etmektedir. Bu duruma dönemin idarî, siyasî, iktisadî, askerî ve ekonomik yapısının büyük tesiri olduğu inkar edilemez bir hakikattir.

Bu konu ile ilgili olarak tetkik ettiğimiz Şer'îye Sicilleri'nde kayıtlara yansıyan davalar konu ve adet itibariyle şöyle sıralanmaktadır:

<u>Dava Konusu</u>	<u>Adedi</u>
1- Alacak davası	58
2- Tarla davası	16
3- Boşanma davası	14
4- Evlenme davası	11
5- Kereste davası	8
6- Eşya davası	6
7- Kavga, döğüş davası	5
8- Hırsızlık Davası	9
9- Gasp-yol kesme	2
10- Zimmete mal geçirme	1
11- Faizli para davası	1

12- Zina davası	3
13- Yayla davası	1
14- Irza geçme davası	2
15- Kadın kaçırma davası	2
16- Ermeniler arasında alacak davası	6
17- Ermeni Türkler arasında alacak davası	8
Toplam 153	

Bu sıralamada görüldüğü gibi mahkeme konusu olan 153 davadan 58'i alacak davasıdır ki; alınan borcun ödenmemesi, işgücünün verilmemesi, satılan herhangi bir malın veya eşyanın bedelinin ödenmemesi şeklinde mahkemeye intikâl etmiş olan davalardır.³⁵⁶

Bu tür alacak davalarından altısı gayrimüslimlerin (zimmî ermeni) arasında;³⁵⁷ sekizi gayrimüslim-Müslim arasında vuku bulmuştur.³⁵⁸ Bu durum Müslüman gayrimüslim arasındaki komşuluk ilişkilerinin iyi olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Şüphesiz her toplumda bu tür hadiseler azçok vuku bulmaktadır. Ancak, Osmanlı Türk-İslâm toplumu ahlâkî yapısı içinde değerlendirildiğinde, borcun ödenmemesi, hırsızlık, zina, gasp, soygunculuk, kadın kaçırma v.s. gibi hususlar ahlaki olarak nitelenmeyen davranışlardır.

2- Dinen Yasak Olan Davranışlar

Toplum yaşayışında meydana gelen birtakım olaylar vardır ki; dinen yasak olduğu gibi, ahlâkî de değildir. Toplumsal değerler açısından hiç de hoş karşılanmayan bu tür hadiseler, istenmese bile zaman zaman ortaya çıkan hatta mahkeme zabıtlarına geçen önemli olaylar arasında yer almaktadır.

Bu tür olaylar ferdi hayatı psikolojik bakımından etkilerken, ailevi ve ictimai hayatı manen sarsmaktadır. Toplumda yüz kızartıcı davranışlar olarak değerlendirilen bu gayri ahlaki davranışlar, her toplumda görülebilen olaylardır.

İncelediğimiz sicil defterlerinde dinen ve ahlâken meşru olmayan, toplumca benimsenmeyen bu tür olayların Bolu ve çevresinde de meydana gelmiş olduğunu görmekteyiz. Bu tür yüz kızartıcı hadiselerin başında ise, zina olayı gelmekte ve toplumda hoş görülmemeyen bir davranıştır. Bu tür davranışlardan mahkeme zabıtlarına geçen zina, fâiz ve gasp olaylarını örnek olarak ele aldık. Bu tür olaylar ise şöyle sıralanmaktadır.

a) Zina

Meşru olmayan, evlilik dışında bir erkekle kadının ilişkide bulunması şeklinde tanımlanan zina, İslâm'ın yasakladığı büyük günahlardan biri olduğu gibi aileyi kökünden sarsan kötü bir fiildir. Kur'an böyle bir fiili, bırakın yapmayı, yaklaşmayı bile yasak ederek

356 BŞS, 872, s.9; 874, s.13, 14; 875, s.22.

357 BŞS, 872, s.8.

358 BŞS, 873, s.5; 872, s.3.

"Sakin zinaya yaklaşmayın, doğrusu bu pek çirkin kötü bir yoldur."³⁵⁹ buyurmaktadır.

Bolu mahkemesi'nde görülen davalardan bazıları zina ile alakalı olup, şer'î icabının yerine getirilmesi isteğiyle açılmış olan davalardır.

Örneğin: Bolu Gökçesu Nahiyesi Kuzaşgır Karyesi'nden Hüseyin kızı Şerife Bolu Mahkemesi'ne müracaat ederek aynı köyden sözlüsü bulunduğu Osman oğlu Mustafa'nın kardeşi tarafından kendisine zina edildiğini ve bu gayri meşru ilişkiden hamile kaldığını iddia ederek bu kötü durumun şer'î icabının yerine getirilmesini istemektedir.³⁶⁰

Osmanlı Hukuk Sistemi'nde zina cürmünün cezası, İslâm'ın getirdiği cezâi müeyyidenin dışında değişik şekilde uygulanmıştır.

Örneğin; İslâm Ceza Hukuku'nda para cezası olmadığı halde, Osmanlı Kanunnamelerinde cezaların birçoğu ya para cezası şekline sokulmuş veya İslâm'ın tayin ettiği cezalara "Kanlık" adıyla çeşitli şekillerde para cezaları ilave edilmiştir. Şekil ve hududu Kur'an'da belirlenmiş olan "Zina"nın cezası da bunlardan biridir.

Zina eden evli bir kadın ve erkeklerin şer'î cezasının yüz deynekten³⁶¹ ibaret olması lâzım gelirken Osmanlı Kanunları'ndaki uygulama şekli ile çok defa "yüz deynekten" bahsedilmeksizin zina yapan kişinin mal varlığı ile orantılı olarak belli bir para cezası barem olarak alınmıştır.³⁶²

Zina halinde yakalanan evli kadının kocasından, zengin ise 300, fakir ise derece derece 50, 40 veya 30 akçelik olmak üzere "Köftehor Kanlığı" adı altında para cezası alınmakta olup, aracılık yapan kadınlara da sayısı Kadı'lar tarafından takdir edilen sopa cezasıyla birlikte her sopa için bir akçe para cezası tayin edilmektedir.

Bu cürmü işleyenlerin gayrimüslim, köle ve cariye olması halinde yine zenginlik derecelerine göre Müslümanlara mahsus miktarların yarısı nispetinde para cezası ödemeleri mecburiyeti getirilmiştir.³⁶³ Zina fiilinin iki tarafın rızasıyla meydana gelmesi halinde, zorla eve girerek ırza geçmek (yukarıdaki örnek durum böyledir.) kız veya oğlan kaçırmak, zorla nikah etmek durumlarında, cinsiyet uzuvlarını kesmek gibi cezalar verilirken, kız kaçırılmalarda işi oldu bittiye getirmek suretiyle nikah kıyacak olan din adamlarının da sakalını kesmek ve iyi bir dayak atmak gibi cezai müeyyideler uygulanmaktadır.³⁶⁴

359 Nisa Suresi (4), Ayet 32.

360 BŞS, 876, s.19.

361 Nur Suresi (24), Ayet 2.

362 "Bin akçe veya daha fazlası olandan 300, altı yüz akçesi olandan 200, dört yüze gücü yetenden 100 akçe zina cürmü alınması, bekar olması halinde ise aynı varlık derecelerine göre ödeyecekleri para cezası 500 veya kırk akçe olması şeklinde ifade edilmektedir. Kadınlara için de evli veya dul olmalarına göre aynı şekilde para cezası barem alınarak tatbik edilmektedir. Bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", Cumhuriyet'in 50.Yılı Dönümü Semineri (T.T.K), Ankara, 1975, s.66.

363 Y. Halaçoğlu, A.g.e., Ankara, 1991, s.167, 170.

364 Ö.L.Barkan A.g.m. s.67.

b) Fâiz (Riba)

Fâiz, diğer ilâhî dinlerde olduğu gibi, İslâm dininde de yasak edilmiştir. Fâizin her şekli Kur'an ve Hadisle men edildiği gibi, bu yasaklama muhtelif ayetlerde türlü şekillerde tekrar edilmiştir.³⁶⁵ Bu yasaklar arasında mana itibarıyla en çarpıcı olanı fâiz yiyenlerin ahiret gününde "şeytan çarpmış gibi" kalkacaklarını beyan ederek yapılan işin ne kadar kötü olduğunu ve mü'minlerden "fâiz hesaplarından geriye kalmış olan alacakların bağışlanması" nı isteyen ayetlerdir.

Şer'îye Sicilleri'nde bu durumu teyit eden bir uygulama ile karşılaşırız. "Bolu Karacayır Mahallesi'nden Osman oğlu Hasan babasının Geçitviran Köyü'nden Arif oğlu Abdullah'ta 230 gurus alacağı olduğunu ve bunun bir senelik fâizin üzerine ilave edilerek 260 gurus olarak kendisine ödenmesini talep ederek mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme 30 gurus fâizi men ederek asıl alacak olan 230 gurusun ödenmesine karar vermiştir.³⁶⁶

Konu ile ilgili ayette; "Riba (Fâiz) yiyen kimseler şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa öyle kalkarlar. Bu, işte onların "bey" tıpkı riba gibidir, demeleri yüzündendir. Halbuki Allah "bey"'i helâl kıldı, "riba" haram"³⁶⁷ buyurulmaktadır.

Hadis-i Şerifte de: Fâiz yiyeni (alanı), ona vekalet edeni, ona şahit olanı, katiplik vazifesi yapanı lanetledi ve hepsinin de müsavi olduğu" beyan edildi.³⁶⁸

Bu suretle fâizin Kur'an ve Hadisle açık ve kesin olarak yasaklanmış olmasına rağmen mahkeme kayıtlarına geçen fâiz davalarına rastlıyoruz. Fâizin uygulamada alması gereken muhtemel şekilleri İslâm fıkıhçılarının çoğu tarafından geniş şekilde tetkik edilerek, ayrı ayrı hükme varılmıştır.³⁶⁹

Böylece fâiz şüphesi olan her muameleye haramdan kaçınılmak arzusu ile hile-i ser'îye yolları aranmış ve haram olan fâiz araya sokuşturulan alışveriş veya "hibe ve devr" muamelesi yapmak suretiyle meşru şekle sokulmak istenmiştir.

Örneğin; Semerkand Mahallesi'nden vefat eden Bakkalbaşî Mehmet bin Abdullah vefatından önce hibe şeklinde aynı mahallede sakin Terzi Mustafa'ya işlerinde tasarruf etmek üzere beş bin kuruş vermiştir.

Ancak, bu paranın gününden evvel vefat etmiştir. Vârislerinden oğlu Mehmet mahkemeye müracaat ederek "Babamız müteveffa-i merhum işbu hâzır-ı meclis Terzi Mustafa, hayatında malından ve yedinden iktirah ve kabz ve umuruna sarf eylediği beş bin gurus alacak hakkını kable'l-ahz vefat olup, Terzi Mustafa'ya tembih olunmak

365 Bakara Suresi (2), Ayet 275, 276, 278, 279; Ali-İmrân Suresi (3), Ayet 130; Nisa Suresi (4), Ayet 20, 30, 160, 161; Rum Suresi (30), Ayet 39.

366 BŞS, 872, s.8.

367 A.Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, 1971, c.II, s.951; Seyit Kutup Fizialî'l-Kur'an, İstanbul, 1971, c.II, s.25.

368 Hadisi Abdullah bin. Câbir rivayet etmiştir. Müslim, Ebu Davud ve Tirmizi'de zikredilmiştir. B. Sadak, A.g.e, s.396

369 Ömer Nasuhi Bilmen, A.g.e, İstanbul, 1952, c.V, s.104-109.

matlubumdur” diyerek davacı olduğunda Terzi Mustafa bunu tasdik ederek “adet-i belde ve hüccet-i şer’iye ile hibe, devr temlik ve teslim eylediği” davacı Mehmet ve kardeşi Mehmet Tahir ile Terzi Mustafa’ya şahitlerin huzurunda “Hibe-i şer mâvâki bittaleb hesabı”³⁷⁰ şeklinde kayıt düşülmüştür.

Bu ifadelerden anladığımızı göre beş bin kuruş alacak hibe şeklinde vârislere intikâl ettirilmiştir.

Osmanlı hukukcuları bu şer’î muamele usulünü öyle benimsemişler, öyle müessestirmişlerdir ki; “Allah’ı aldatmaktır” şeklinde karşı koyanları davranışlarından dolayı “tevbe” etmeleri ve teccid-i iman getirmeleri gerektiğine dair fetvalar bile vermişlerdir.³⁷¹

c)Hırsızlık ve Gasp

Ahlâkî olmayan kötü davranışlardan biri de hırsızlıktır. Başkasına ait bir malın çalınması şeklinde ifade edilen hırsızlık çirkin bir davranış, kötü bir fiildir. Ayrıca dinin yasakladığı haram işlerden biri olup, dünya ve ahirette cezayı gerektiren bir suçtur.

Bu bakımdan Kuran-ı Kerim’de “Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah’tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin, Allah bizzat hikmet sahibidir. Kim (bu) haksız davranışından sonra tevbe eder ve durumunu düzeltirse, şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”³⁷² buyurulmuştur.

Bir insanın canı ve namusu gibi malı da kutsaldır. Hırsızlık bir bakıma mala tecavüzdür. Halbuki bir Müslüman başkasının malını çalmak suretiyle böyle bir tecavüzde bulunamaz. Bir insan nasıl kendi malının çalınmasına rıza göstermezse, başkasının malının çalınmasına da rıza gösteremez. Onun için Hz. Peygamber “Hırsız kâmil bir mümin olduğu halde hırsızlık yapamaz.”³⁷³ buyurmuştur.

Hırsızlık bu derece kötü bir fiil ve yasak olmasına rağmen her toplumda yapılabilen ve hoş karşılanmayan davranışlardandır. Bu bakımdan şer’î mahkemelerde görülen davaların ekserisi hırsızlıkla alakalı davalardır.³⁷⁴

Hırsızlıkla ilgili davalarda yiyecek ve giyecek hırsızlığı dikkat çekmektedir. Çünkü bu konu ile ilgili davaların çoğu yiyecek ve giyecek³⁷⁵ davasıdır ve buğday hırsızlığı başta gelmektedir.³⁷⁶

Bu durum bizi ister istemez halkın ekonomik ve iktisadî durumunun iyi olmadığı düşüncesine yöneltmektedir. Gerçekten de ülkenin dışta ve içte karşılaştığı önemli

370 BŞS, 875, s.9.

371 Ö.L. Barkan, A.g.m, s.74.

372 Maide Suresi (5), Ayet 38, 39.

373 Tecrid-i Sarih, c.XII, s.41.

374 BŞS, 874, s. 3, 4, 5, 6, 8; 872, s. 3, 4, 6, 10.

375 BŞS, 872, s. 8, 10; 873, s. 3.

376 BŞS, 872, s. 4, 5; 873, s.4; 874, s.12; 876, s.24.

sorunlar ve içinde bulunduğu savaş yılları bu düşüncemize haklılık kazandırmaktadır. Nitekim, dışta savaşların getirdiği sıkıntı ve ızdıraplar yokmuş gibi, içte eşkıyanın ve mahallî idarecilerin ahaliye yaptıkları türlü zulüm ve haksızlıklar ekonominin çökmesine sebep olmaktadır. Böyle bir durumda halk, varlıklı ailelerden yiyecek ve giyecek eşyası çalmak zorunda kalmıştır.

Bu nedenle Ereğli'ye bağlı Kırk Divan ahalisi tarafından seksen kişi vekil tayin edilerek Bolu Meclisi'ne gönderilmiştir. Bu seksen kişilik heyet Bolu Meclisi'ne gelerek, muhassıl vekilleri Kastamonulu Hacı Mehmet ve meclis azası Ahmetoğlu el hâc Ahmet ile Çarıklı İbrahim adındaki şahısları şikayet etmekte ve "...bu kimesneler kendu halinde olmayup umum fukarayı muhtel ve müşevveş eylediklerinden başka ahaliye daima garaz sevdasında oldukları" şeklinde beyanda bulunarak³⁷⁷ kendilerinden emniyette olmadıklarını ve bunların görevlerinden azledilmelerini istemektedirler.

Bu şikayetten de anlaşılacağı gibi halk sadece eşkıyadan değil mahallî idarecilerden de emniyette ve güven içinde değildir. Bu bakımdan Bolu Meclisi'ne kadar gelerek idarede bulunan kişilerin görevden alınmalarını istemektedirler.

F) MAHKEME KONUSU OLAN DAVALARDAN ÖRNEKLER

Bir toplum hakkında belli bir fikre sahip olmamızı sağlayan en önemli sebeplerden biri de o toplumdaki beşerî ilişkilerdir. Ayrıca bu ilişkiler hukukun konusunu da teşkil etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Bu ilişkiler neticesinden doğan anlaşmazlıkların çözümü için Bolu Mahkemesi'ne yapılan müracaatları daha çok arazi, veraset, eşya, alım-satım, hırsızlık, gasp, zina, evlenme izni, alacak davaları ve çeşitli ihtilaflardan oluşan davalar teşkil etmektedir.

Mesela; Bolu'ya tabi Soku Karyesi'nde (köyünde) sakin Veli Mehmet kızı Aişe Hatun, yine aynı köyden Altunlu oğlu el-hâc Osman bin Mehmet arasında babadan intikâl eden ve hudutları belirtilen üç evlek tarlayı kendisi küçük yaşta iken Hacı Osman'ın 375 guruşa aldığını, şimdi ise buluş çağına erdiğini ve tarlayı geri istediğini beyan ederek Mahkemeye müracaat etmiştir.

Ancak, davalı Hacı Osman, bu araziye on dört yaşında iken kendi rızasıyla ve izniyle aldığını ve arazinin bedelinin yarısını da kendisine verdiğine dair isbat-ı dava Haziran 1841 tarihini taşımaktadır.³⁷⁸

Yine Çukur Mahallesi'nden Hacı İzzetoğlu Abdullah ve ortağı Hacı Raşid adındaki kimseler, Karamanlı Mahallesi'nden Benlioğlu Ali bin Mehmet arasında, dükkanından alınan eşyalar dava edilmektedir. Mahkemede eşyaları aldığını itiraz eden Ali bin Mehmet aldığı eşyaları geriye teslim etmektedir.³⁷⁹

Mahkemeye intikâl eden davalar içinde zimmîlerle (Ermeni) yapılan alış verişten doğan davalar da bulunmaktadır. Bunlardan birisi; Taşoluk Karyesi'nden Emin Sadık oğlu

377 BŞS, 872, s. 6.

378 BŞS, 872, s.3.

379 BŞS, 872, s.5, 7; 874, s.11; 876, s.21.

Ahmet ile, Mehardiç veledi Ohannes (Zimmî) arasında geçen alacak davası ile alakalıdır. Ahmet, Ohannes'e (Zimmî) bir çift karasığır öküzü satmıştır. Ancak zimmî, öküzün bedeli olan 270 guruştan 100 gurusunu nakden verdiği halde, kalan 170 guruş borcunu ödememiştir. Onun için Ahmet kalan 170 guruş için dava açmıştır. Yapılan duruşmada zimmî 100 guruşu nakden verdiğini lakin kalan 170 guruş için de 351 gün vade aldığını beyan etmiştir. Bunun üzerine mahkeme bu iddiasını ispat için ona mehil vermiştir.³⁸⁰

Bu tür davalardan başka farklı davaların da mahkemeye intikâl ettiğini görüyoruz. Mesela, bunlardan biri evlatlıkla ilgilidir ve "Bolu'ya tabi Eynesi Köyü'nden Osman bin Abdullah velisi bulunduğu ve akrabasından olan 2,5 yaşındaki Osman bin Mustafa'yı Çepni Muhtarına meclis-i şer' de asla malı olmadığını beyan ederek evlatlık olmak üzere verdiğine ve onun da evlatlığa kabul ettiğine dair kayıt"³⁸¹ dır.

Ayrıca; Trabzon Sancağı Maçka Kazası reayâsından olup, üç aydır Düzce kazasında sakin Kalaycı Yorgi zimmînin dinî batıldan çıkararak dini İslâmî kabul ettiği ve isminin Hüseyin olarak değiştirilerek kelime-i şahâdet getirdiğini³⁸² açıklayan kaydı zikredilmiştir.

Yine bu dönemde, Rusya'dan kaçarak Karadeniz sahillerine kalyonlarla gelen Çerkez ve Abazaların yapılan antlaşma gereği "Mahall-i memnu", âmireye girmemeleri ve eşyayı memnu ve mühimmat-ı harbiye nakletmemeleri maddesi"nce Osmanlı ülkesine alınmaması üzerine Bolu'ya gönderilen bir Ferman ile Çerkez ve Abaza sahillerinden gelecek olan hüccâc vesairenin ülkeye girmelerine izin verilmesi istenmekte ve "Bundan böyle o ma'kule çerakiz havalisinden gelecek olan hüccâc vesairenin hiçbir yerde tevkif olunmayarak serbestçe mamalik-i mahruse-i saltanat-ı seniyyeme duhulleri hususuna irâde-i seniyye-i şahanem müteallik buyurulmuştur"³⁸³ ifadeleri ile Çerkez ve Abazaların gelişine izin verilmiştir. Çünkü Ruslar Kafkas halklarını ülkenin başka yerlerine sürmektedir.

Bu nedenle, Rusların devamlı ve sistemli olarak yürüttükleri baskıdan dolayı Kafkaslardan Anadolu'ya ve Rumeli'ye devamlı göçler başlamıştır. Tanzimat dönemi boyunca Türkiye'ye sığınan göçmenlerin sayısı 700 bin kişiye yakındır (695.000 Kişi³⁸⁴). Kayıtlardan anladığımıza göre bunların bir kısmı Kastamonu ve Bolu civarına yerleştirilmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi incelediğimiz şer'îye sicillerinde mahkemeye intikâl eden davalar konusu ve yüzde itibarıyla şöyle sıralanmaktadır.

<u>Davanın Konusu</u>	<u>Yüzdesi</u>
Alacak ve borç	42,5
Hırsızlık ve gasp	14,9

380 BŞS, 873, s.1. Bu belgeden anladığımıza göre Ermeniler sarraflık, kasaplık, kalaycılık ve diğer ticaret işleri yanında celepçilik de (cambazlık da) yapmaktadırlar.

381 BŞS, 875, s.2.

382 BŞS, 872, s.7.

383 BŞS, 870, s.35.

384 E.Z. Karal, A.g.e, c.VII, s. 277, 278.

Miras	11,9
Boşanma	9,8
Evlenmeye izin	8,2
Eşya	3,7
Kavga	3,7
Zina	2,2
Irza geçme	1,5

Yüzde 2,5 oranında bir davada zimmîlerle ilgili davalardır.

G) SAĞLIK İŞLERİ

Sağlık sorunu bugün olduğu gibi, her dönem de önemini korumuş bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan Osmanlı Devleti döneminde İstanbul halkının özellikle saray ve üst düzey devlet ricalinin sağlığının korunması üzerinde durulmuş, bu sebeple de öncelik hep İstanbul'a tanınmıştır. Taşra ile ilgili düzenlemeler ise daha sonraları yapılmaya başlamıştır.

XIX.yüzyıl başlarında salgın hastalıkların Osmanlı ülkesini tehdit etmeye başlaması ciddi tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu bakımdan, batı ülkelerinde gelişen ilmin ışığında Osmanlı ülkesinde de sağlıkla ilgili olarak yeni önlemler alınmış ve bu sayede salgın hastalıkların yayılması nispeten önenebilmiştir.

Osmanlı ülkesinde tıbbın, gelişme göstermesi bakımından III.Selim ve II.Mahmud dönemi önemlidir. Tıbbın çağdaş manada geliştirilmesi yönünde atılımlar yapılmıştır. Osmanlı Donanması'na hekimlerin ve hekim başının atanması, bir fermanlı tıbbhanenin inşasına başlanması (1806), yalnız donanma için değil, ülkenin hekim ihtiyacına yönelik olması bakımından önemli girişimlerin yapıldığı bir dönemdir.³⁸⁵

Ne yazık ki bu tür girişimler III.Selim'in tahttan indirilmesiyle neticesiz kalmıştır. Ancak, II.Mahmud'un girişimleriyle yeniden hız kazanmış, tıbbane ve cerrahhanenin birlikte açılması (1827), mektebin başına Fransa'dan bir cerrahın getirilmesi ve Viyana'dan getirilen Doktor K. A. Bernard'ın burada ders vermeye başlamasıyla önemli gelişmeler elde edilmiştir.³⁸⁶

Tanzimatın ilanına kadar sağlık konusunda önemli gelişmeler olmuşsa da salgın hastalıkların önüne geçilemediği gibi sorunlar da pek çözülmüş değildi. Ancak bu alanda sağlam temeller atılmıştı.

Bu nedenle, Abdülmecid tahta geçtikten bir süre sonra ve Tanzimatın uygulanmasından önce sağlık konusuna el atmış ve bir fermanla alınacak tedbirleri yetkililere hatırlatmıştır. Ancak, alınan bütün tedbirler İstanbul'a münhasırdı. Karantina ile ilgili her türlü sağlık tedbirlerinin alınmasından hemen sonra ülkenin diğer bölgelerinde bu tür girişimlerde bulunuldu. Karantina meclisleri kurularak, mahalle ve köy muhtarlarıyla, imamların

385 Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim İstanbul, 1970, s.191.

386 A.Süheyl Ünver, Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar Tanzimat I, İstanbul, 1940, s.935

mahallerinde vuku bulan her türlü bulaşıcı hastalık için tedbir almaları ve durumu ilgili yerlere bildirmeleri emredildi.³⁸⁷

II. Mahmut'la başlayan sağlık hareketi Tanzimat Dönemin'de de devam etti. Tanzimat'ın uygulanmaya başlandığı yörelerden başlamak üzere ülkenin her tarafında Karantina Müdürlükleri oluşturuldu, yeni tedbirler alındı. Bu sırada karantina bulunan yerlerden biri de Bolu idi (1841-1842). Karantina Müdürü'ne ödenen aylık 1000 guruş, tabibine ödenen 750 guruştur.³⁸⁸

Sağlık faaliyetleri giderek yaygınlaşırken önemli deneyimler de kazandı. 1849'da çıkarılan "Talimat-ı Tıbbiyye" bu deneyimler neticesi elde edilen, uygulanması gerekli kurallardan oluşturuldu. Bu vesile ile gönderilen bir emirname suretinde konunun içeriği şöyle zikredilmektedir:

"Hıfz-ı sıhhat umummiyye zımında mahalleri mahrus-e cenab-ı şahâneye gönderilen etibbânın mahsus olan maaşlarını ve hallice olan kimselerin verebileceği akçeye kanaat ederek herkese layıkıyla bakmak fukara ve zuafadan ücret almamak mecburiyetinde bulundurulmaları için bir nizamname yapılab imkanının neşr ve ilan kılınması, nizamname gereği tabiblerin fakirlerden ve zayıflardan ücret almamaları maaşlarının hayli iyi kimselerin vereceği akçelerle karşılanması"³⁸⁹ ilke olarak tespit edilmektedir.

Yine bu nizamnamenin tabiblere verilmesi ve buldukları mahalde keyfiyeti ahaliye duyurmaları istenmektedir. Tabiplerin yetki belgelerini yanlarında bulundurmaları ön görülmekte ve "bu babda tanzim olunan nizamnamenin tâbı ve temsiliyle taşralarda me'mur olan etibbânın yedlerine ita olunarak ve keyfiyeti efrad-ı ahâliye dahi ilan ve iş'at kılınarak hilafına hal ve hareket vukua gelmemesi ve henüz etibbâ me'mur-ı almamış mahallelere dahi bu taraftan istizam kılınmadıkça hod-be-hod memleket tarafından tabib ta'yin olunmayup Asitane-i âliyye karib kazalarda mahallinden ta'yini isti'dâ olunan tabib gelüb Dersaadette imtihan olunması ve ba'de ez-in mülâbisisesiyle gelüb gitmesinde suûbât olan mahalden istenilen tabibin yedinde olan gerek diploma tabir olunur, icâzetnâme ve gerek bazı muallimin tarafından verilen şahadetnâmeleri makâm-ı riyaset-i etibbâdan tasdik olunması ve tababatında mahareti olduğunu mübeyyin hiçbir güne yedinde senedi bulunmaz ise" ifadeleriyle bu tür kimselerin Anadolu, Arabistan ve Rumeli orduyu Humayunları merkezlerinde ser tabibler tarafından ve meclis önünde alenen imtihan edilerek derecelerine göre ellerine mazbata verilerek memuriyete geçirilmeleri hususu beyan edilmekte ve "Memur olan etibbanın işbu nizamnamenin müderecesi vec-hile hareket eyliyeceği" ifadeleriyle sağlık hizmetine ve tabib olan kimsenin ehliyet ve liyakatine, ayrıca tabiblerin nizamname hilafına hareket edemeyeceği hususuna dikkat çekilmekte ve men edilmektedir.³⁹⁰

Bu tabiblerin ellerine verilen talimnamenin içeriğine; merkezlerde görevli tabiblerin her kim hastalanır ve tabib çağırırsa gidip tedavi etmeleri istenmekte hasta kendi gelirse

387 MŞS, 1469, s.70.

388 M. Çadırcı, A.g.e, s.313. Bkz.Gülten Sarıyıldız, Karantina Meclislerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri, Belleten, c.LVIII, S.222 (Ankara, 1994), s.358.

389 MŞS, 1469, s.54

390 MŞS, 1470, s.54.

bekletmeksizin muayene edüp, ilaçlarının verilmesi, kendü isteğiyle ücret verenlerden alınb, fakirlerden alınmaması, eğer fakirlerden tabiblerin ücret aldıkları belirlenirse devletçe ödenen ücretlerin kesilmesi öngörülyordu.³⁹¹

Eğer tabib merkeze yakın köy, kasaba ve nahiyelerdeki hastalara bakmak üzere gitmişse yol ücreti alabilecek, ancak fakirlerin ödeyecekleri yol ücreti kaza meclisinde karşılanacaktı.

Tabiblerin ileri gelenlerle ve memurlarla anlaşarak fakirlere angarya olarak bakması halinde cezalandırılacağı, özel muayenehane açmak istemeleri halinde kaza meclisinden ve merkez tabibinden izin almaları ve bunlara ödenecek ücretin kaza meclisince belirlenmesi ifade edilmektedir.

Ayrıca her tabibin üç ayda bir baktığı hastalardan ölenleri, iyileşenleri ve görülen hastalık çeşitlerini kapsayan bir defteri “Makâm-ı riyaset-i etibba” ya sunmaları, kurşun veya başka bir şeyle yaralananları zabtiyeye haber vermeden tedavi etmemeleri, her tabibin görevli olduğu bölgede hastalık yapan lağım, bataklık gibi yerleri zararsız hale getirmeye çalışması, salgın hastalık görüldüğünde derhal ilgililere haber vermesi, temizlik işlerini denetlemesi ve ameliyat edeceği kimseleri kendisinden veya yakın akrabasından izin almadan yapmaması gibi kuralları kapsamaktadır.³⁹²

Şüphesiz bu zikrettiğimiz hususların yanında, Tanzimat Dönemi boyunca sağlıkla ilgili başka düzenlemeler de yapılmış ve çeşitli tedbirler alınmıştır.

H) VAKIF HİZMETLERİ

Vakıf, insanlık tarihinin en büyük yardımlaşma kurumlarından biridir. Bir insanın hayatta iken yapabileceği maddi en büyük hayır işlerinin başında gelir. Vakıf hapsedmek, sebil kılmak ve tasarruftan alıkoymak demektir. “Fılan şeyi vakfettim” demek, onu hapsedip alıkoydum demektir. Sözlükte bu tür manalarda kullanılan vakıf, İslam hukukçularına göre; faydası insanlara ait olmak üzere belli bir malı kendi mülkünden çıkararak Allah yolunda tahsis etmek demektir.

Vakıf kelimesi Kuran’da mevcut değilse de herhalde birçok kelime ona yakın anlam taşımakta olsa gerektir. Örnek vermek gerekirse; “Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe hayra ulaşamazsınız”, “İyilikte ve fenalıktan sakınmakta yardımlaşınız”, “Kendilerine rızık olarak verdiklerimizden başkalarına infak ederler”.³⁹³

Osmanlı Devleti’nde vakıf uygulamalarındaki esaslar Ebu Hanife (İmam-ı Azam) ve Ebu Yusuf’un görüşlerine dayandırılmaktadır. Bilhassa para vakıflarında Ebu Yusuf’un görüşleri uygulamada esas olarak alınmıştır.³⁹⁴ Bu nedenle vakıf hususunda mezheplerin ayrı ayrı görüşlerine değinmeden sadece müctehidler arasında görüş farklılıkları olduğunu söylemekle yetinip, uygulama alanında göstermeye çalışacağız.

391 MŞS, 1470, s.54.

392 MŞS, 1470, s.540.

393 Al-i İmran Suresi (3), Ayet 92; Maide Suresi (5), Ayet 2; Bakara Suresi (2), Ayet 4.

394 Ö.L. Barkan, A.g.m.,s.76, Dipnot 20.

Vakfın tarih içindeki seyrine bakıldığı zaman birçok alanları kapsadığı görülür. Bunlar: cami, mescit, mektep, medrese, kütüphane, imaret, kervansaray, hastane, çeşme, sebil, kuyu, su yolu (Bolu Ortahamam'ın su yolu vakıftır), dükkan, misafirhane, yol, köprü, türbe, borçlulara yardım, esir ve köle azat etmek, fakir kızlara çeyiz vermek, yoksullara yakacak ve giyecek yardımı, hayvanları korumak, gazilere at yetiştirmek, askere teçizat hazırlamak, donanmaya yardım etmek v.s. birçok hayır hizmetleri yapılan işler içinde sıralanabilir.³⁹⁵

Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin bu konudaki hizmetlerine bakıldığında birçok sosyal teşebbüslerin vakıflar yolu ile sunulmuş olduğu görülür. Vakfedilen malın yeri, cinsi nasıl ve kimler tarafından yönetileceği varidatının nasıl ve kimlere dağıtılacağı, vakfın sıhhat ve lüzümüne dair hükümler, şahitler ve imzaları, vakfiye denilen ve vakfın isteklerini belirleyen ve hakimın tescilini içeren bir belge ile tescil edilmektedir.³⁹⁶

1-Bolu Sancağı Vakıfları

Vakıf hizmetleri bütün Osmanlı Ülkesi'nde olduğu gibi Bolu Sancağı bölgesinde de sosyal ve idari hizmetlerin önemli bir kısmını karşılıyordu. İncelediğimiz döneme ait vakıflar daha çok arazi³⁹⁷, para³⁹⁸, kitap³⁹⁹ ve eşya kullanımı⁴⁰⁰, vakıflar ile varlığını devam ettiren diğer hayır vakıflarıdır.⁴⁰¹

a)Hayr-i ve Şer-i Vakıflar

Vakıfta bulunan kimselerin malını vakıf haline getirdikten sonra onlardan gelen gelirleri, ya kendisi tarafından ya da başkaları tarafından tesis edilmiş olan kuruluşlara tahsiste bulunduğu vakıftır.

Burada vakıf, çoğunlukla kurduğu bu vakıftan ilahi lütüftan başka bir menfaat beklememektedir. Bazen şöhret ve nüfuz gibi maddi menfaatler beklenirse de genelde amaç Allah'ın rızasına matuftur. Vakıf ile kuruluş arasında herhangi bir münasebet söz konusu değildir.⁴⁰²

Bolu merkez kazasında buluna Tavil Mehmet Paşa, Şemsi Paşa, Yıldırım Beyazıd, Hacı Ahmet, Abbas Paşa, Musa Paşa, Demirtaş Paşa, Sipahiler Ağası, Hacı Mustafa Ağa, Kolçak Paşazade Ebu Bekir Sıddıki Bey, Mustafa Bey ve Hasan Bey Vakıfları bu tür Hayri vakıflarındandır. Bunlardan Beyazıd, Tavil Mehmet Paşa ve Demirtaş Paşa Vakıfları'nın dışındaki vakıflar mülhak vakıflar olup, emaneten idare edilmektedir.⁴⁰³

395 İsmet Kayaoğlu, İslam Kurumları Tarihi, Ankara, 1984, s.146.

396 BŞS, 875, s.80.

397 BŞS, 872, s.2; 875, s.79.

398 BŞS, 875, s.80.

399 BŞS, 875, s.2.

400 BŞS, 875, s.2.

401 BŞS, 839, s.42.

402 Bahattin Yediyıldız, "Müesseseler-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplum ve Vakıf Müessesesi", Vakıflar Dergisi, S.15, (Ankara,1982), s.24, 53.

403 Bolu Sancağı Salnamesi, Bolu, 1318, s.399.

Bolu merkez Ulu Camii'ne (Yıldırım Beyazıd Camii) vakıf olarak "Geçitveren" mezraası ve bu mezraanın üçte bir hissesi caminin vaizliğine ayrılmıştır. Bu konu ile ilgili iki ayrı tarihi taşıyan belge mevcut olup Aydın Haki tarafından "Çele" nin dördüncü sayısında yayınlanmıştır.

Caminin vaizlik vazifesi Horasâni zade e's-seyyid Mehmet Sadık Efendi tarafından yürütülmektedir. Bu zatın ölümü üzerine vaizlik görevi zamanın ulemasının rızası ve Bolu Kadısı Hudeybi Hasan'ın tasdiğiyle, oğlu Ahmet Arif Efendi'ye tevdi edilerek bir de berat verilmiştir. Sonra bu vazife ve mülkiyet Arif Efendi'nin oğluna intikal etmiştir. Bu şahıs kendisine intikal eden beratı kaybedince Şeyhülislam Mehmet Mekki Efendi'nin aracılığıyla yeniden bir berat daha verilmiştir.

Birbirinin devamı şeklindeki ikinci belgede bu beratın Ahmet Arif'in çocuklarının ve onlardan çocuklarına intikal etmiş olduğu belirtilmektedir. Vakfın senelik varidatı yedi bin guruş kadardır. Camii şerifin masrafları ve memur maaşları çıktıktan sonra beş yüz guruşa yakın fazla varidatı kalmaktadır.⁴⁰⁴

Bundan başka Şemsi Ahmet Paşa'nın imaret, İsfendiyarzade Musa Paşa'nın Aşağı ve Yukarı Debbağlar, Demirtaş Paşa, Sipahiler Ağası, Tavi Mehmet Paşa, Galip Paşa, Abbas Paşa'nın Karamanlı, Ağda, Semerkant, Aslahaddin, Akdaş, adlarıyla onbeş cami ve Karaçayır, Akpınar, Şeyh Bedreddin, Gölyüzü, Çukur ve Koltuk adlarıyla altı mescit bulunmaktadır. Bu sırada hepsinde de beş vakit namaz edilmektedir. Bu dönemde Yıldırım Medresesiyle, Mustafa Paşa, Hacı Emir Efendi, Zikri Efendi, Kalaycılar, Ali Bey Medreseleri sağlamdır.⁴⁰⁵

Belgelerde Mushaf-ı Şerif Vakıfları da mevcuttur. Bunların sevap kazanmak amacıyla vakfedildiği, yahutta ana ve babalarının ruhlarına kıraat olunmak üzere vakfedildiğini görüyoruz.⁴⁰⁶

Örneğin, eşraftan Mahmud Bey'in kerimesi Fatıma nam kadın Allah rızası için iki kıta Mushaf-ı Şerif'in bir kıtasını validesi Hadice'ye vakf-ı sarih ile vakfedip bir kıtasını Hafız Tahir Efendi yedine ve diğer bir kıtasını Hafız Ahmet'in oğlu Mehmet'e kıraat etmek üzere verdiği şahitler huzurunda tescil edilmiştir.⁴⁰⁷

Diğer bir belgede ise; Şemsi Mustafa Paşa Hazretleri'nin vakfettiği iki kıta Mushaf-ı Şerif, Bolu ahalisinden merhum Hacı Mustafa Bey'in zimmetinde bulunmakta iken, vefatından sonra şer'i mahkeme tarafından terekesinden alınarak şeyh el-hâc Mustafa Efendi'nin camii şerifine kıraat olunmak üzere verildiği beyan edilmektedir.⁴⁰⁸

Bir başka belge de vakıf bir arsanın kullanımı ile alakalıdır. Akpınar Mahallesi'nden Hasan Bin Osman adında bir şahsın mahkemeye müracaat ederek kendisi gurbette iken vakıf arsası olarak kullanılan bir arsaya bina yapıldığını şikayet etmekte ve binanın yıkılarak arsanın kendisine iadesini istemektedir. Mahkeme 80 kuruş bedelle işi sulha

404 Aydın Haki, "Bolu'da Yıldırım Beyazıd Vakfına Dair", ÇD, S.4, s.32, 33.

405 A.g.sal, s.398.

406 BŞS, 872, s.2; 875, s.73.

407 BŞS, 875, s.73.

408 BŞS, 875, s.2.

bağlamış ve vakıf arsasını da iade eylemiştir.⁴⁰⁹

Vakıfla ilgili belgelerde, para vakıfları ile ilgili kayıtlar da mevcuttur. Halbuki para vakıflarında fâiz de söz konusudur. Bu bakımdan devlet % 10-15'i geçmeyen fâiz haddini meşru kabul ederek, bu nevi borçlanma mukavelelerini resmen tescil ve ona göre işlem yapılmasını kabul etmiştir.

Bu konuda dikkate değer bir husus da birçok vakıflarda hayır işlerine tahsis edilen gelir kaynağının bazen fâizle işletilen paralardan teşekkül etmiş olmasıdır. Bu suretle ekserisi kendi namlarının hayırla yâd edilmesi ve ruhlarının selameti için devamlı olarak, yapılmasını arzu ettikleri cüz kıraati ve hayır işleri gibi dini merasimlerin masraflarının, bıraktıkları bu paraların fâiziyle ödenmesinde hiçbir mahzur görmemiş olmalarıdır.⁴¹⁰

Burada diğer bir husus da Sultan ve diğer Vezirlere ait vakıflardan ayrı olarak, halk arasından çıkmış bazı kimseler tarafından kurulmuş bulunan, bazı amme vakıflarından han, hamam, ev, bağ ve bahçe vakıfları yerine, daha ziyade fâizle işletilecek nakit para bırakılmış olmasıdır.

Halbuki İslâmiyet'te Kur'an'ın açıkça beyanına göre fâiz haramdır.⁴¹¹ Oysa vakıf gibi İslâmi ve insani bir müessese para vakfı ile fâiz şüphesi altında kalmaktadır. Bu sebepten Ebu Hanife para vakfını tasvip etmemiştir. Onun para vakfını helal görmemiş olmasına karşın, diğer bazı müctehidler bunu caiz görmektedir. Bu nedenle hakim vakfiyeyi bu müctehidlerin kararıyla amel ederek tescil etmektedir. Böyle bir kararı Ebu Hanife de caiz görmüştür.⁴¹²

Bundan anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devleti'nde bazı İslâm Hukukçularının şiddetle men ve haram kabul ettiği "Faiz" toplum içinde hissedilen büyük bir ihtiyaç ve zarurete cevap vermesi nedeniyle kabul edilmiş görülmektedir.

Devlet bunun yolunu bularak %10- 15, hatta 20 nisbetindeki ehven fiyatlarla yapılacak fâizli para ikrazlarından doğacak muamelelerin tescilli işlemlerinin Kadı Mahkemelerinde yapılmasına müsaade etmiştir. Bu nedenle vakfiyelerde vakıf onu on bir buçuk kuruş hesabıyla istirbah edilmesi, yani işletilmesi şart koşulmuştur.⁴¹³

Örneğin, Bolu eşrafından es seyid el-hâc Mustafa Bey şer'i mahkemede aşağıdaki Vakfi tescil, mütevellî nasb ve ta'yin ederek Debağlar Mahallesi ahalisinden Terzi Es-seyyid Mehmet Tahir İbn Mehmet huzurunda İkrar-ı nam ve tabir-i ani'l-meram aslı malından ikraz eylediği dört yüz elli kuruş hisseyi Allah rızası için vakf-ı sahih ile vakf ve habs edip şart koşmuştur. "Meblâğ-ı mezkur dört yüz elli gurus âlâ veci-l-helâl bâ yıl mütevellî onu on bir buçuk gurus hesabıyla istirbah olunub hasil olan ribhinden be-her sene Ramazan-ı Şerif ma'rifeti duhulunde Medine-i mezkur sükunda Saraçhane kurbunda vaki merhum ve ma'fur Sipahiler Ağası Mustafa nam sahib'l-hayrın bina ve inşasına muvaffak oldukları Saraçhane Camii denmekle arif Camii Şerifte yevmî birer cüz hatm-i şerif kıraat olunub

409 BŞS, 873, s.2.

410 Ö.L. Barkan, A.g.m., s.76.

411 Bakara Suresi (2), Ayet 175, 176; Al-i İmran Suresi (3), Ayet 130.

412 Ö.L. Barkan, A.g.m., s.77.

413 A.Haki, A.g.m.,s.32, 33; BŞS, 832, s.33.

vâlid ve vâlideme sevabını hibe ve hediye eyleye” diye vakıfça şart koşulmaktadır.⁴¹⁴

Bu vakfiyeden anladığımızı göre vakıf sahibi Mustafa Bey dört yüz elli kuruşluk bir vakıfta bulunuyor. Bu paranın % on beş fâizle çalıştırılmasını, elde edilen fâiz paradan her sene Ramazan-ı Şerif girdiğinde, Sipahiler Ağası Mustafa adındaki hayır sahibinin inşa ettirdiği ve Saraçhane Camisi diye bilinen Cami-i Şerifte her gün bir cüz hatmettirilerek sevabının baba ve annesine hediye edilmesini tescil ederek, cüz okuyan hafıza otuz kuruş, Ramazan gecelerinde camide yakılmak üzere yirmi iki buçuk kuruşluk mum satın alınmasını, caminin kayyumuna yedi buçuk kuruş, ayrıca vakfın mütevellisine de yedi buçuk kuruş verilmesini vakfiyede şart koşturmaktadır.⁴¹⁵Bu vakfiyede olduğu gibi Hayri vakıfların çoğu gelirlerini camilere tahsis etmiş olduğunu görüyoruz.

b) Avarız Vakıfları

Bu tür vakıflar, varlıklı kimseler tarafından zamansız gelen vergi paylarını ödemek veya köy ve mahalle sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan vakıflardır.*

Bu vakıflar sayesinde vergisini ödeyemeyen fakirlerin payları ödendiği gibi köy ve mahallenin yol, kaldırım, kuyu ve su yolu gibi ortak hizmetlerine katkıda bulunmaktadır. Paranın işletilmesi ise köylülerden seçilen bir müteveli tarafından yürütülmektedir.⁴¹⁶

Avârız vakfı ile ilgili bir belgede bu durum “Bolu kazasına tabi karyeden Hasan bin Mustafa nâm kimesne mahfil-i kazada Receb Beğ bin Hüseyin nâm kimesne muhızırında ikrar-ı tâm ve takrir-i kelâm edüp karye-i mezbure avârız ve nuzül ve sair emr-i şerif ile tekâlifine atyab-ı malımdan ve ahlâs-ı melalimden altı bin akçeyi vakıf ve habsedüb şöyle şart eyledim ki meblağ-ı mezbur müteveli ve onu on bir buçuk akçeden istirbâh olunub hasıl-ı gale ve neması kendi salyanem için verulüb ziyadesi karye-i mezbure ahâlisinin tekâlifine sarf oluna” şeklinde vakfedilmektedir.⁴¹⁷

Burada görüldüğü üzere vakfedilen altı bin akçenin % on beş fâiz gelirinden vakfın vergisi ödendikten sonra kalan fazlanın köy ahâlisinin vergilerine sarf olunması vakfiyede şart koşulmaktadır. Ayrıca vakıf parayı % on beş faizle vakfettiği için “bu vakıf İmamı Azam katında batıldır” diyerek, vakıftan dönmek ister. Hakim de diğer müctehidlerin görüşüne göre hükmederek vakfı sabit kılmaktadır.

c) Aile Vakıfları

Baştan itibaren vakıfta bulunan kimsenin kendisine yahut herhangi bir kişiye, ya da muayyen bir takım kişilere yapılan vakıftır. Önce kendisine sonra çocuklarına onlardan sonra da bir hayır cihetine yapılan bir vakıftır.

414 BŞS, 875, s.80.

415 BŞS, 875, s.80.

* İncelediğimiz Şer’iye Sicillerinde Avarız vakıfları ile ilgili bir belgeye rastlamadıkça da Halil Salihlioğlu Çele Dergisinin 30. sayısında Bolu’da bulunan Avarız Vakıfları ile ilgili iki önemli belge yayınlamıştır. Bkz. A.g.d., s.7, 8.

416 Nazif Öztürk, Menşe-i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Ankara, 1983, s.85.

417 Halil Salihlioğlu, “Bolu’da Avarız Vakıfları” ÇD. S.30 (Bolu, 1965), s.7; BŞS, 832, s.33.

Vakfın idaresi kurucusuna ve sülalesine aittir. Gelir fazlası genelde vakfeden kişinin aile fertleri arasında paylaşılır. Vakıf görevleri de aile yakınları arasında dağıtılır. İlgili belgede; “Gökçesu nahiyesi Hasan Beğ Vakfı'nın ber-vech-i evladiyatı mutasarrıfları olan Hatip Molla Ahmet bin Emin ve Sofu'nun oğlu Hasân ve Mehmet bin Mustafa ve esseyid Ahmet bin Mehmet ve İsmail bin Hasan sonra...”⁴¹⁸ şeklinde aile efratları sıralanmaktadır. Böylece aile fertleri sürekli bir gelir elde etmiş olmaktadır.

Bir diğer belgede ise bu durum “...Kendine ve kendisinden sonra evladına ve evladın evladına batne ba'de batnın ve karnen ba'de karnın...” şeklinde babadan oğula ondan oğluna ve soyuna intikâl edecek şekilde vakfiye düzenlenmektedir.⁴¹⁹

Belgelerde görüldüğü üzere bu tür vakıflar aile bireylerinin devamlı gelir sahibi olmalarına matuf bir vakıftır.

Ayrıca Bolu Sancağı'nda şu hayratları da sıralamamız mümkündür.

Sultan Yıldırım Han ve Tavil Mehmet Paşa Hayratı iki adet hamam, beş yüz cilde yakın kitabı bulunan bir kütüphane, Şemsi Ahmet Paşa ile Hacı Ahmet Paşa Vakıfları'ndan başka sancak dahilinde bulunan bin dönüme yakın vakıf tarladan elde edilen hasılat vâkıfın hayrına sarf olunmaktadır. Bir de kaza dahilinde Şemsi Paşa ile Bolu'ya yarım saat mesafede Şarapdâr Abdullah Bey'in birer imarethanesi (aşevi) bulunmaktadır.

Bolu Sancağı'nda bulunan vakıfların yıllık gelir ve giderlerini gösteren bir örnek⁴²⁰

<u>Vakfın Cinsi</u>	<u>Varıdatı (Kuruş)</u>
Vakıf dükkan ve hamam icarı	170.000
Mukatalardan	10.000
Ferağ ve intikalden	15.700
Harç muhasebeden	10.000
Rusum'ı metnuadan ferayı mevkufe ağşar bedelinden	182.000
Hayrat-ı müdevvereden	10.000
	Yekün: 417.700
Memurin maşatı	Masarifat
İnşaat Tamirâtı	26.400
Ce'vamı Hademesi	25.000
Tekaya taamiyesi	30.000
Tenvirat	15.000
İdare ve cevamii şerif masarîf müteferrikası	20.000
Mütevelliler reddiyat	50.000
Hayrat-ı mesture	13.000
Memurin ve hademe tahsisat fevkaladesi	285.000
	Yekün 484.400

418 BŞS, 875, s.2.

419 Salihlioğlu, A.g.d., s.8; BŞS, 832, s.40.

420 Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi, s.400, 401.

Mülhak Evkafın Varidat ve Masarıfları

	Varidatı	Masarıfı
Hacı Ahmet Paşa	98.767	52.052.20
Şemsi Ahmet Paşa	88.641	55.729
Sipahiler Ağası		
Hacı Mustafa Ağa	49.585	31.027
Yekün	236.993	141.808.20

III. BÖLÜM

EKONOMİK YAPI

A) Genel Durum

İnsanların hayatlarını devam ettirebilmeleri ihtiyaçlarını temin etmeye bağlıdır. Halbuki ihtiyaçlara cevap veren malların bir kısmı tabiiatta hazır buldukları halde, diğer bir kısmı tabiiatta bol ve hazır bulunmazlar. Bu tür malların elde edilmesi belirli bir faaliyeti ve çalışmayı zorunlu kılar. Böyle bir gayeye yönelik faaliyetler ise üretim veya ekonomik faaliyetler olarak değerlendirilir.

Bir ülkenin veya bir bölgenin ekonomik faaliyetlerinin ürünü genelde devletin, özde ise o bölgenin ekonomisini veya iktisadi hayatını meydana getirir. Bu bakımdan üretim faaliyetleri kaynağına göre çeşitli gruplara ayrılır. Bu gruplardan her birine günümüzde sektör adı verilmektedir. Örneğin: Tarım, orman ve sanayi gibi sektörler ekonomik hayatta büyük önem taşımaktadır. Halbuki bizim ele aldığımız dönemde, batıda sanayi inkılabıyla hızlı bir gelişme gösteren endüstriyel faaliyetlerden Osmanlı Devleti'nin gerekli şekilde payını almış olduğu söylenemez.

Aslında XIX. asrın ilk yarısında Osmanlı ekonomisi olumsuz yönde birtakım baskıların altında bulunmaktadır. Avusturya ve Rusya ile yapılan ve birbirini takip eden savaşlar Napolyon'un Mısır'ı işgali, Sırların isyanı, yeniçerilerin ayaklanması, Yunanlıların bağımsızlık hareketleri ve arkasından gelen Mehmet Ali Paşa İsyanı hep bu döneme rastlayan iç ve dış gelişmelerdir.

Bu gelişmeler karşısında önlem alabilmek ve yeniliklerin başarıya ulaşabilmesi için çok paraya ihtiyaç duyulmakta idi. Bu bakımdan hükümet dışta borç para alma girişimlerinde bulunurken, içte bazı yeni yeni vergiler koyma veya vergilere zam yapma yoluna gitmiştir. Böylece ekonominin düzeltilmesine çalışıldığı gibi dış devletlerle de birtakım ticari sözleşmeler yapılmıştır.⁴²¹

Dış devletlerle yapılan ticaret sözleşmeleri beklendiği gibi Osmanlı Devleti'nin lehinde gelişme göstermemiş, aksine el sanatlarına dayananan yerli sanayinin gerilemesine sebep olmuştur. Bu bakımdan, devlet ve toplum ekonomik yönden çöküntü içindedir. Para değer kaybetmekte, fiyatlar yükselmektedir. Buna bazı eğlence ve şenliklerde yapılan fuzuli giderler de eklenmektedir.

Tanzimat'ın ilanına gelindiğinde devletin mali durumu pek hoş değildir. Bu bakımdan diğer sahalarda olduğu gibi Tanzimat Dönemi'nde mali sahada da önemli tedbirler alınmıştır.

Örneğin, Tanzimattan önce şehzadelerin doğum şenliklerinde top atışları, fişenk gösterileri, halkın kandiller yakarak kutlama yapması gibi hususların masrafları valiler tarafından halktan vergi olarak toplanırdı. Halbuki Tanzimat'ın ilanından sonra, bu gibi

421 M. Çadırcı, A.g.e., s.111, 118.

şenliklerde yapılan masraflar, halktan alınmıyor, devlet tarafından karşılanıyordu. Paranın durumuna da el atılmıştı.

Bu hususla ilgili olarak Abdülmecid Han'ın tahta çıkışından bir sene sonra dünyaya gelen Şehzade Mehmet Murad'ın doğumunun şenlikleri ile ilgili olarak Bolu ve Viranşehir Sancakları'nın zabtiye ve memurlarına hitap eden ferman-ı âlişânda⁴²²

“Saltanat-ı Seniyyemde olduğu misillü mahâl-i lazımeden yedi gün ve yedi gece beşer nöbet olarak top attırılarak şan ve şöhrat ve saltanat-ı seniyyemi icra ve herkes ırzı edebiyile...” kutlama ifadesiyle top şenlikleri düzenlenmesi, ancak, “Tanzimat-ı Hayriye'nin iktizası üzere bu hususlardan dolayı dahi ahali ve tebâ-i devlet-i âliyemden bir akçe ve bir habbe alınmayarak cümlesinden taraf-ı eşref-i şahânenen”⁴²³ ifadeleriyle ahali ve teb'adan herhangi bir para ve habbe alınmaması hususu yer almaktadır.

1-Paranın Durumu

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde ister küçük, ister büyük işlerde olsun, altın, gümüş ve bakır gibi madenlerden yapılan sade veya az karışık bir para sistemi kullanılmıştır. Paranın değeri madenine, saflığına, ayarına veya karışık durumuna bağlı idi. Her dönemde paranın kıymeti arz ve talep derecesine göre değişmekte, altın ve gümüş oldukça önem taşımaktadır. Gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse diğer bütün ülkelerde yerli ve yabancı paralar bir arada kullanılırdı.

Osmanlı Devleti'nde para birimi uzun süre akçe olarak kullanılmışken, zamanla değerini kaybettiğinden, yerini para ve kuruşa bırakmış ve bu gelişmeler çeşitli evrelerden geçerek XIX. yüzyıla gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde başlangıçtan beri alış-verişte kullanılan esas sikke gümüş akçe idi. Bütün alış-verişler, vergiler, görevlilerin ücretleri vs. hep akçe üzerinden hesaplanırdı. Gümüş, aranan bir maden olduğu için zamanla devlet, yabancı devletlere ait gümüş sikkelerin ülkeye girmesinde kolaylık sağlarken, çıkmasına izin vermemiştir. Böylece ülkeden başka devletlere ait paralarda kullanılmaya başlamıştır. Bu arada akçe değerini kaybederek yerini kuruşa bırakmıştır.⁴²⁴

Bu sırada altın paralar da büyük değerler ifade etmektedir. Başlangıçta altınla gümüş arasında bir denge söz konusu iken yeni Dünyadan Avrupa'ya gümüşün fazla gelmesi ve doğu ticaretinde altının geçerli olması, aradaki farkı giderek yükselterek altın para aranın hale gelmesine sebep olmuştur.

Fiyatlardaki dalgalanmalar çeşitli iç ve dış gelişmeler, paranın değer kaybına sebep olmaktadı. Bu bakımdan paranın yeniden ayarlanması gerekiyordu. Devlet sikke tashihi adı verilen yeni bir düzenlemeye gitti ise de, piyasa fiyatları ile altın ve gümüş sikkelerin değerleri arasında boşluklar meydana geldi. Böylece paranın ayarı bozuldukları halk tarafından paralar kırılarak altın ve gümüşü çalınmaya başlandı.

Bu ve benzeri hususlardan dolayı, Tanzimat Dönemi'nde diğer kurumlarda olduğu gibi maliyeye ve ekonomiye ait konularda da yeni düzenlemelere gidildi. Bu konuda para

422 MŞS, 1469, s.3 (Eylül 1840).

423 MŞS, 1469, s.3.

424 M.Çadırcı, A.g.e., s.108.

sorunu başta geliyordu. Zira daha önceki dönemde bu alanda yapılan düzenlemelerde beklenen olumlu sonuç alınmamıştır.

Bu bakımdan, Tanzimatta sikke düzenlemesi yolunda önemli girişimlerde bulunulmuştur. Gerçek sikke fiyatının, mevcut altın sikke fiyatına uygun olması hususunda çalışmalar yapılarak beyannameler yayımlandı. Bu hususla ilgili olarak Hüdavendigâr Eyalet Kaymakamı Mustafa Paşa'ya, Bolu muhassılığının umur-u zabtiyesine memur Şerif Paşa'ya, Kütahya defterdarı Atif Bey'e, Bursa Muhassılı Mustafa Kani Bey ve zabtiye memuru Mustafa Mazhar Paşa'ya, Kocaeli muhassılığının umur-u zabtiyesine memur Reşid Paşa'ya, Bolu ve tevabi' muhassılı Edhem Bey'e Karası ve tevabi' muhassılı Hakkı Bey'e, Karahisar-ı Sahip muhassılığının umur-u zabtiyesine memur Seyid Bey'e ve muhassıl Yahya Bey'e, Kocaeli ve tevabi' muhassılı Mustafa Arif Bey'e, Eskişehir ve tevabi' muhassılı, müşid ve naipleri ve müftilerine hitap eden ve 1841 Ekim ayı başlarında Bolu'ya gönderilen bir fermanda:

“...Mülk-ü Milletin mebna-yı ihdası mesabesinde olan rayiç nukud madde-i mu'tenâ-bahasına daima müstemiren ihtimam ve dikkat olunmak ve icabat-ı umur-ı mülkiyeden olduğundan bundan akdem ittifak-ı umerâ ile verilen karar üzerine sunuh ve şudur eden emr-i idare-i seniyye-i şahanem mucibinde atik ecnas altun ve beyaz akçe ve meskü kat-ı atika ve sairenin fiyatı kadimesine ber-vech-i i'tidal zımmıyla layıkında bir fiyat takdir ve her cins meskukatın fiyatlarına havi evrak-ı mahsusa tabi ve temsil ile memalik-i mahruseme neşr ve tasyir olunması”⁴²⁵ hususu ifade edilerek devletin ve milletin yükselmesi mesabesinde olan mevcut sikke (para) maddesine daima itina ve ihtimam gösterilmesi yönetimin işlerinden olduğu, bundan böyle umeranın ittifakla verdiği karar doğrultusunda çıkan irade-i şahane mucibinde atik ecnâs altun, beyaz akçe ve eski meskukatın ve sairenin eski fiyatı üzerinden uygun bir fiyat takdir edilerek her cins meskutatın fiyatlarını gösteren bir evrakın memâlik-i mahrusese gönderilmesi istenmektedir.

Ayrıca zikrolunan bu paraların, üzerinde karar kılınan fiyat üzerinden alınıp verilmesi, eksik vezin ile delik ve kesik olan altınların, tedavül eylemiş antikaların zarar ve hasarı mucib olduğundan izinsiz alınıp verilmemesi, bunlar her kimin elinde bulunur ise merkezde hazine-i amireye, taşralarda bulunanlar da mubaya memurlarına getirip vermeleri ve dirhem üzerinden bedellerinin verilmesi hususunda buyruhdular çıkarılmakta ve gönderilmektedir.⁴²⁶

Devletin sikkelerdeki değerli maden miktarını azaltması yanında bazı hilekâr kişilerin kullanılmakta olan sikkeleri aşındırarak, kırparak, tırtıklayarak çaldıkları da bu fermanda ifade edilmekte ve “...Memalik-i mahruseme dahi evamir-i âliyyem tasdiriyile cümleye tembih olunmuş ise de erbab-ı fesad ve ihtikâr ecnâs altunların kenarlarını kat', vezinleriyle verilmeye kanaat etmeyüp üzerlerinden dahi (kırparak) eksilttikleri o suretle vezinlerine helal getirdikleri böyle mekruh ihtisar ve sülüklerinden nâşi vezn ecnâs altunları şundan bundan devşirdiklerinden bu cihet ecnâs altunların fiyatı gün be gün tasdik-i, vezinlere helâl gelmiş”⁴²⁷ olduğu beyan edilmekte ve vezinlerinin on iki vezinden

425 BŞS, 875, s. 43.

426 BŞS, 875, s.43.

427 BŞS, 875, s.43.

dokuz bazen de yedi kırat derecelerine indirilmiş olduğu, bunların alınıp satılmaması ve kimin elinde bulunur ise darphane-i amireye ve taşralarda da yetkili memurlara verilmesi istenmekte ve:

“Şöyle ki on iki vezinde olan altun dokuz ve bazen yedi kırat derecelerine tenzil eylemiş idüğünden ba'de'l-yevm gerek Der saadetimde ve gerek Memâlik-i mahrûse-i şahânemde sakin İslâm ve reâyâ yedlerinde bulunan eksik ve kesik ve delik, altunı alınmış mecmu-ı nakış altunlar ahz ve i'tada mukarresinden ziyade alınıp verilmeyüb bir mah müddet tayiniyle, müddet-i mezkurde her kimin yedinde var ise bila tehir darbhane-i amireme ve taşralarda dahi mütehayyiran ve tahriran ve defterderan ve me'murin-i sairin ve mubaya olan yerlerde mubayaya götürüb teslim etmeleri”⁴²⁸ şeklinde yapılması istenilen emirlerin yerine getirilmesi öngörülmektedir.

Eğer bundan böyle alınıp verilir ise, bunun yapanları duyup, haber veren kimseye yüzde on kuruş ihbariye verileceği, kalanın sahibine bedeli ödeneceği, bundan başka takip edileceği, bu ferman suretinde beyan edilmektedir.

Yine bu konu ile ilgili olarak Bolu ve Viranşehir Sancaktarı Umur-ı Zabtiyesi Davud Paşa'ya hitaben 1840 Eylül başlarında Mudurnu'ya gönderilen bir ferman suretinde bu tür ecnas atık ve meskukat ve sairle alışveriş yapılmaması, alınıp verilmemesi, uygun olan fiyatı verilmek suretiyle toplanıp, hazineye gönderilmesi emredilmektedir.⁴²⁹

Belgelerden anladığımıza göre paranın değerinin düzeltilmesi-ekonominin çöküşünün önlemek-için Tanzimat'tan sonra da bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Para yerine geçen “Kaime-i nakdiye-i mu'tebere”nin elde yazılmış olması taklide yol açtığı için 1842'den sonra matbaada yazılarak elle yazılanlarla değiştirilmiş, buna rağmen sahte para basımı önlememiştir.

23 Temmuz 1843 tarihli (25 Cemaziyelahir 1259) bir beyanname ile de piyasada bulunan bütün paraların değeri poliçe değeri üzerinden kuruş ve para olarak belirlenmiştir.* Ancak, para ve sikke düzenlemesi, Tanzimat'a has bir husus değildir. Daha önceki dönemlerde de sikke düzenlemesi yapılmış, ama bir türlü ekonomi düzeltilenemiştir. Tanzimat'ta yapılan düzenlemede istikrarı sağlayamayacak, sonunda dışardan borç alma yoluna gidilecektir.

2-Vergiler

Gülhane Hatt-ı Humayunu'nda ön görülen en önemli yeniliklerden biri de maliye ve vergilerle alakalı olan husustur. Bu konuya şu satırlarla işaret edilmiştir:

“Bir devletin toprak bütünlüğünün korunması için asker ve daha başka gereçler için gider yapmak gerektir. Bu ise akçe ile olur. Akçeye gelince, tebanın vergisiyle sağlandığı için verginin düzenli bir şekilde konulması çok önemlidir.

428 BŞS, 875, s.43.

429 MŞS, 1470, s.3, 4.

* Ekonominin düzeltilmesi için yapılan bu tür girişimler sonuç vermeyince, sık sık paranın ayarı değiştirilmek zorunda kalınmıştır. Bkz. M.Çadırcı, A.g.e., s.109.

Eskiden gelir olarak kabul edilmiş olan “Yed-i Vahid” usulünden memleketimiz bundan önce kurtulmuş ise de, yıkıcı bir afet karakterini taşıdığı için hiçbir faydası görülmeden iltizam usulu hala yürürlüktedir. Bu ise bir memleketin siyasi ve mali işlerini bir adamın isteğine ve insafına bırakmak demektir ki, eğer o adam iyi değilse daima kendi çıkarına bakar. Böyle bir adamın hareketleri ve düşünceleri de ezicilik ve haksızlıktan başka bir şey olamayacağına göre, bundan böyle her kişinin varlık derecesine göre, uygun bir vergi bağlanacak ve bu vergiden başka, kendisinden hiçbir suretle fazla bir şey istenmeyecektir.”

Nitekim 1840 Mart'ından itibaren uygulamaya konulması için yetkililere emir verildi. Yapılan düzenleme ile Muhassıl-ı emvâl adıyla maliye memurları yanlarına katipler verilerek sancaklara gönderildi. Görevleri, gittikleri yerde mal-mülk sayımı yaparak herkesin emlak ve gelirine göre⁴³⁰ yılda belirli oranda bir tek vergi vermeleri için gerekeni yapmaktı. Böylece, iltizam usulu de kaldırılmış oluyordu.

Ancak, uygulamaya konulan yerlerde yapılan iki yıllık bir deneme beklenen sonucu vermeyince tekrar eski usule dönüldü. Muhassıllık kaldırılarak bu iş yeni bir düzenleme ile mahalli yöneticilere ve meclislere verildi.

Bu düzenleme ile belirlenen vergiler emlak ve gelirlere göre yılda aralıklarla toplanarak,⁴³¹ sancak emirleri vasıtasıyla defterdarlara aktarılacak, eyalet giderleri ve masraflar düştükten sonra kalan kısmı hazineye gönderilecekti. Bu iki taksit uygulaması da 1845 yılından itibaren kaldırılarak bölgenin durumuna göre mahsul aylarında alınması ilkesi benimsendi.

Bu uygulamalarla ilgili olarak Bolu ve Viranşehir Sancakları feriki olan Davud Paşa'ya hitaben Mudurnu'ya gönderilen 27 Cemaziyeevvel 1257 (17 Temmuz 1841) tarihli bir fermanla Bolu Sancağı Muhassılı Abdulaziz Ağâh Efendi, Bolu Naib-i ve Müftüsüne hitaben:

“Tanzimat-ı Hayriyelerin icrasına şuru' ve mübaşeret olan mahaller emvalleri ve sekenesinin, edası farizayı zimmet-i tabiiyetleri olan vergül hususunda hüsn-i ahval ve itidal olmak üzere muaf gayr-i muaf cümle ahali sebat tutmuş. Bundan başka aşar hususunda şîâr-ı hakkaniyetin icrasiyle onda bir alınması, mahsulattan tuzluk namıyla vesair enva-i vesail behane namerdiye (?) ile tahsil-i hasat hukmine konulan şeyler ve hususiyle mubaya zahiresi murur ve ubur ve konak masarifi misillü teaddilerle türlü türlü cerayim ve me'hüzar-ı zayit ile angarya hizmetler ise elhamdülillah külliye men-i ref' olunarak herkesin mutasarrıf oldukları erazi ve emlaki mevcudiyesinin menafi ve taksimat-ı hasılat ve ticaret ve iktidarına vel hasıl hal ve tahmilinin derecesine göre virgü alınması”⁴³² şeklinde bu husus ifade edilmektedir.

Bu dönemde yapılan düzenlemelerde fermanla görüldüğü gibi daha önce vergiden muaf olan kimseler de vergi ile mükellef tutularak “muaf-gayrimuaf” eşit tutulmuştur.

430 MŞS, 1470, s.11; BŞS, 875, s.61.

431 BŞS, 875, s.61.

432 MŞS, 1470, s.11a.

Ayrıca daha önce maaşlarını vergilerden alan mahkeme görevlileri zabtiye memurları, maliye memurları, meclis azaları ve diğer hizmetlilerin maaş ve aylıkları devlet tarafından ödenecekti. Bu husus belgede şöyle ifade edilmektedir.

“Bundan böyle memleketçe bazı vuku bulan masarıfat ile hükkâm-ı şeriye ve umur-ı zabtiye ve maliye me'murları azâyı meclis ve hademe-i saire maaş mahiyeleri tarafı devlet-i aliyyemden ita olunacağından hazine-i amiremin dahi zarardan vikayesi bi'l cümle me'murin ve tebâ-i saltanat-ı seniyyemin vazife-i zimmet ve sadakatları olan mevad-ı müktezası bulunmuş olduğundan zikr olunan mahallerin hazine-i şahâneme muayyen olan kuffe-i mürettibat saltanat-ı seniyyem ile varidat ve aidat-ı sairenin mahallelerinde meclisce defterleri tanzim ve der saadetime takdim olunması”⁴³³ şeklinde ifade edilerek verginin tarh ve taksiminin meclisce yapılacağı ve tanzim edilen defterlerin merkeze gönderilmesi öngörülmektedir.

Herkesin emlak ve gelirine göre ödemesi gereken vergi iki eşit taksitle ödenecekti. Ayrıca, bu vergi komşuca ve kardeşçe hakkaniyete uygun şekilde yazılacak ve taksim edilecekti.

Nitekim bu fermanda bu husus şöyle ifade edilmektedir:

“Siz ki nâib ve müfti efendiler ve azâyı meclis ve sair minvalihim, siz ma'lumunuz oldıkda emer-i mebla vergü'yi mezbureyi cümle ittifakiyle te'vil ve tesviye ve usul-i hakkaniye üzere kaza-i mezbur mahalât ve kurasına tarh ve taksim ve hisse-i metruhaları dahi her bir kura ve mahalât ahâlisi beyinlerinde komşuca ve karındaşça herkesin hal ve tahammül iktidarına göre tevzi olunup”⁴³⁴ şeklinde emrediliyordu.

İki eşit taksitte alınan verginin bazı durumlarda daha fazla taksitlere bölünerek alındığını görüyoruz. Örneğin Bolu kazasının 1842 yılında ödemesi gereken 7 yük 40 bin 9 yüz 29 kuruş varidatı o sene mahsulun telef olması, halkın sıkıntıya düşmesi⁴³⁵ nedeniyle taksitler üçe bölünerek alınmıştır.

Bu durum belgede: “...Tevzi olunan takasid-i ma'lumesiyle yani dört yüz guruş vergüsi olan bir adamın ruz-ı Hızır taksidi bulunan iki yüz guruşun, yüz guruş-ı ruz-ı hızırdan bir mah ve elli guruş üç mah mururunda ve ruz-ı kasım taksidi bulunan iki yüz guruşun dahi bu minval üzere tahsil ve tediyesinde”⁴³⁶ şeklinde ödenmesi belirtilmektedir.

Diğer taraftan Tanzimat'ın getirdiği vergi hususundaki yenilik ve kolaylıklardan istifade ederek kıtlık ve fakirlik bahanesiyle vergilerin düşürülmesi yoluna tevessül edildiğini görüyoruz.

Nitekim Bolu zabtiyesi memuru Şerif Paşa'ya gönderilen emirname suretinde Karamürsel halkının böyle bir yola başvurarak der saadete kadar gidip, kıtlıktan perişan olduklarını beyan ederek vergilerin indirilmesini istedikleri beyan edilmekte ve bu nedenle:

433 MŞS, 1470, s.11b.

434 BŞS, 875, s.61.

435 BŞS, 875, s.61.

436 BŞS, 875, s.61; 870, s.148.

“Ahali-i merkurum vergilerinden iki defa da üç yüz şu kadar kişi tenzil olunmuş ve Tanzimat-ı Hayriye'den mukaddem 150 guruş verene 30 guruş isabet etmiş olduğundan bi'l-muvazene kendi ikrarlarıyla dahi tebeyyün ve tahakkuk eylemiş, eylediğine mebni ahali-i merkurum haklarında vergi hususlarını ifaye mesariat eylemleri lazime-i zimmetleri iken yine bu vechile uygunsuzluğa ibtidar olmaları yolsuz olduğundan (?) tenzilden başka karargir olmuş olan vergilerinin tenzilinden sarf-ı nazar olunarak eşhas-ı merkumesinin memleketlerine iadeleriyle içlerinde muharrik fesad oldukları inha ve tahkik kılınarak bu tarafa tefyiz kılınması” şeklinde ifade edilerek fesaddan dolayı böyle bir yola başvurdıkları ve bu şahısların tetkik edilerek indirilen vergilerinin kaldırılması ve indirilmeden önce karara bağlanmış olan vergilerin alınması hususu öngörülmektedir.

a) Hazîne-i Şahâne Vâridatı

Bolu Sancağı'nın 1841 senesi varidat-ı kazalarıyla birlikte sicil kayıtlarında şöyle sıralanmaktadır.⁴³⁷

Nefs-i Bolu Kazası(Merkez Kaza)	7 yük 40 bin 9 yüz 29 kuruş
Mudurnu Kazası	7 yük 63 bin 4 yüz 98 kuruş
Dodurga Kazası	-- 81 bin 6 yüz 66 kuruş
Düzce Kazası	3 yük 36 bin 9 yüz 80,5 kuruş
Pavli Kazası	2 yük 12 bin 2 yüz 10 kuruş
Kıbrıs Kazası	2 yük 10 bin 7 yüz 88 kuruş
Üskübü Kazası	2 yük 49 bin 116 kuruş
Alaplı Kazası	4 yük 24 bin 8 yüz 12 kuruş
Akçaşehir Kazası	2 yük 33 bin 7 yüz 85 kuruş
Devrek Kazası	1 yük 73 bin 5 yüz 48 kuruş
Dirgine Kazası	1 yük 33 bin 3 yüz 34,5 kuruş
Yılanlıca Kazası	1 yük 32 bin 8 yüz 27 kuruş
Bıçkı ve Hisarönü Kazası	--- 88 bin 6 yüz 27 kuruş
Gerede Kazası	4 yük 2 yüz 70 bin 17 kuruş
Dörtdivan Kazası	1 yük 81 bin 2 yüz 48 kuruş
Mengen Kazası	1 yük 55 bin 9 kuruş
Çağa Kazası	1 yük 48 bin 143 kuruş
Bendereği Kazası	4 yük 3 bin 2 yüz 96 kuruş

Bu zikrolunan kazalardan bir sene (geçen sene) önce fazla vergi alındığı için, bu seneki 50 yük 69 bin 19,5 kuruşa ulaşan varidatın indirilerek (2 yük 96 bin kuruşu) 47 yük 73 bin 19,5 kuruş bu senenin varidatı olarak tahsil edilmesi istenmekte ve belgede: “... Vaki olan vergileri miri haysul mecmu' elli yük altmış dokuz bin on dokuz buçuğa balığ olmuş ise de bu defa tahakkuk olduğuna göre geçen sene kazaha-i merkurum ahalisinden bazı cihetle ziyade akçe alınmış olmak hesabıyla meblağ-ı mezkure bu sene dahi vergü tahsis olunduğu halde ağırca düşecek ahali-i merkume gadri mucib olacağından mebali-i mezkureden rahmen lil-fukara (fukaraya acındığı için merhameten) iki yük doksan altı bin guruş tenzil olunarak ma'ada kırk yedi yük yetmiş bin on dokuz buçuk guruş zikrolunan kazalara bu senelik vergü tahsil olunmuş olmağla⁴³⁸ şeklinde ifade edilmektedir.

437 BŞS, 870, s.75

438 BŞS, 70, s.75, 76

b) Ağnâm Rusumu

Ağnâm, sözlük manası itibariyle “ganem” kelimesinin çoğuludur. İstilahta “ağnam resmi” olarak koyunlardan (genelde hayvanlardan) alınan vergiyi ifade etmektedir. Ağnamdan çeşitli zamanlarda muhtelif adlarla alınan resimler:

Ondalık ağnam, Adet-i ağnam, Toprakbastı veya geçit resmi, Ağıl resmi veya çit parası, Ağnam bacı, Zebhiye (kesim) resmi, otlak, yaylak ve kışlak adları altında ağnam resmi alınmaktadır.⁴³⁹

Tanzimat öncesinden beri alınmakta olan bu verginin tespitinde ve oranlarında Tanzimattan sonra bazı düzenlemeler yapılmış, koyunun derisinden, sütünden, yavrusundan, yününden sağlanabilecek gelirler göz önünde tutularak bölgelere göre idari meclislerince tespit edilerek, buna göre % 10'unun vergi olarak alınması uygun görülmüştür.

Tanzimat Dönemi'nde yapılan bu yeni düzenlemelerden önce Bolu Sancağı'ndan alınan “emval-i Miriye-Bedel-i Ağnam” Şeriye Sicili'nde 1254- 1257 (1838-1841) şu şekilde sıralanmaktadır.⁴⁴⁰

Nefsi kaza-i Bolu (Bolu Merkez Kazası)	98 bin 3 yüz 75 kuruş
Mudurnu kazası	78 bin 7 yüz 3 kuruş
Dodurga kazası	98 bin 3 yüz 86.5 kuruş
Pavli Kazası	23 bin 111 kuruş
Kıbrıs Kazası	22 bin 178 kuruş
Gerede Kazası	49 bin 186 kuruş
Dörtdivan Kazası	178 bin 8.5 kuruş
Çağa Kazası	16 bin 4 yüz 58.5 kuruş
Mengen Kazası	177 bin 8.5 kuruş
Yılanlıca Kazası	177 bin 8.5 kuruş
Gölpazarı Kazası	22 bin 378 kuruş
Hisarönü Kazası	98 bin 38.5 kuruş
Devrek Kazası	25 bin 5 yüz 79.5 kuruş
Dirgine Kazası	57 bin 4 yüz 15 kuruş
Samako Kazası	47 bin 2 yüz 22 kuruş
Otlak (Ulak) Kazası	19 bin 2 yüz 77 kuruş
Akçaşehir Kazası	21 bin 6 yüz 33.5 kuruş
Üskübi Kazası	23 bin 6 yüz 11 kuruş
Düzce Kazası	23 bin 6 yüz 11 kuruş ⁴⁴¹

c) Aşâr-ı Miriye

Bilindiği gibi Tanzimat'ın birinci ve ikinci yıllarında Gülhane Hatt-ı Humayunu'nda öngörülen, itizam ile aşar toplama usulü kaldırıldı. Bunun yerine “Muhassıl-ı emval”

439 M.Z. Pakalın, A.g.e., s.25, 26

440 BŞS, 870, s.9. “İltizam usulünün kaldırılmasıyla bu vergiler birleştirilerek tek vergi halinde alınması uygun görülmüştür.” M. Çadırcı, A.g.e., s. 340, 344; BŞS, 875, s.61

441 BŞS, 870, s.9, 10.

adıyla maliye memurlukları ve emirlikler kuruldu ve maliye memurları vasıtasıyla aşar toplama usulü kabul edildi.

Aşar, haslar, miri mukataalar, zeamet, ticaret, malikâne, mukataaları, yurtluk, ocaklık ve evkafa ait toprak ürünlerinden aynı olarak alınan vergi idi. İltizamın kaldırılmasıyla çeşitli adlar altında halktan alınan vergiler bire indirilerek hem vergi mükellefine hem de hazineye kolaylık sağlanması düşünüldü.⁴⁴² İltizam usulü bu amaçla kaldırılarak muhassıllık emvalleri kuruldu. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi beklenen netice alınamayınca tekrar eski iltizam usulüne dönüldü. (1842 yılı başları)

Bu sırada Bolu kazasının havi olduğu mahalleler, nahiyeler ve köylere ait vergi taksimi şöyledir.

Ellisekiz Senesi Vergisi (1842)

Mahállât

Akpınar Mahallesi	12.977 kuruş
Gölyüzü	10.920 "
Semerkant	7.170 "
Yenicami	2.315 "
Karaçayır	14.250 "
Hocabey,,	1.370 "
Akmescid	4.100 "
Karamanlı	10.450 "
Çıkınlar	2.850 "
Debbağlar	4.035 "
Aslahaddin	2.267 "
Ermeni	7.315 ⁴⁴³ "

Etraf-ı Şehir (Merkeze Bağlı Köyler)⁴⁴⁴

Kozlu (Karyesi) Köyü	10.000 kuruş
Soku Köyü	7.000 "
Çakmaklar Köyü	5.500 "
Nefs-i Alpagut Köyü	13.300 "
Alpagut Bey Köyü	3.600 "
Ösenek Köyü	3.500 "
Afşar Köyü	1.200 "
Sultanbey Köyü	1.605 "
Kazabaşı Köyü	3.600 "
Okçular Köyü	3.600 "
Ahmet Köyü	7.200 "
Dadıç Köyü	5.600 "

442 E.Z. Karal, A.g.e., c.XII, s.176.

443 BŞS, 875, s.62.

444 BŞS, 875, s.62.

Berkkebir Köyü	4.600	”
Bakırlı Çansa Köyü	3.000	”
Örüzler Köyü	3.800	”
Eynesi Köyü	800	”
Dodurga Köyü	1.400	”
Sarıcalar Köyü	4.700	”
Salıbeyler Köyü	8.000	”
İsamenler Köyü	6.500	”
Nazırlar Köyü	15.000	”
Kürekçiler Köyü	9.000	”
Civril Köyü	2.000	”
Kasablar Köyü	10.000	”
Seyidler Köyü	2.300	”
Karaköy Köyü	5.600	”
Göl Köyü	4.000	”
Ömerler Köyü	8.000	”
Yenicefelakettin Köyü	4.200	”
Avdan Köyü	2.100	”
Çitakfelakettin Köyü	3.250	”
Dereceviran Köyü	2.850	”
Güğem Köyü	10.600	”
Belkaraağaç Köyü	8.800	”

Der-Nahiye-i Sazak (Sazak Nahiyesi)⁴⁴⁵

Karacaagaç Köyü	5000	Kuruş
Hariç Geçidviran Köyü	2.900	”
Hariç Akçakavak Köyü	2.300	”
Vakıf Akçakavak Köyü	1.530	”
Çansa Za'meddin Köyü	1.550	”
Tatlar Köyü	2.800	”
Bağce Köy	3.450	”
Yılanlar Köy	500	”
Okçu Köyü	945	”
Oğuldoruk Köyü	850	”
Ahmetler Köyü	815	”
Saraycık Köyü	3.300	”
Susuzkınık Köyü	2.500	”
Çay-gökpınar Köyü	6.300	”
Berk Gökpınar Köyü	2.000	”
Zahmanlar Köyü	1000	”
Yenice Za'meddin Köyü	3800	”
Kındıra Köyü	850	”
Kul Köyü	1.440	”
Yağdanlar Köyü	2.050	”
Dadani Köyü	9.500	”

Bünük Köyü	1.470	”
Çanakçılar Köyü	2.250	”
Kırha Köyü	5.500	”
Baltalı Köyü	6.250	”
Güney Gideriç Köyü	3.600	”
Avşara Gideriç Köyü	4.250	”
Kuzviran Köyü	10.000	”
Ibrıcak Köyü	4.600	”
Bünüş Köyü	2.185	”
Ulumescid Köyü	8.200	”
Kınıksazak Köyü	1.900	”
Şihlar Köyü	3.650	”
Yayladanlar Köyü	3.105	”
Kandamış Köyü	4.000	”
Kuzfilus Köyü	1.625	”
Karamanlar Köyü	7.000	”
Filus ulvi Köyü	9.100	”
Filus Suffi Köyü	1.600	”
Tarakçı Karyesi	3.600	”
Çıtak-Felakeddin Köyü	6.600	”
Tekke-i Ümmi Kemal Köyü	12.200	”
Vakıf Geçidviran Köyü	6.000	”

Der-Nahiye-i Gökçesu (Gökçesu Nahiyesi)⁴⁴⁶

Çukurviran Karyesi	2.350	Kuruş
Hamzabey	4.850	”
Yakuplar	3.000	”
Musluklar	2.350	”
Bayat	3.000	”
Candar	950	”
Banaz	4.000	”
Mesciçele	11.000	”
Hıdırlar	700	”
Yığılıca	18.000	”
Veyisler	3.630	”
Tetemeçele Köyü	4.840	”
Değirmenderesi Köyü	3.600	”
Bahışlar Köyü	4.200	”
Müstakimler Köyü	6.000	”
Kuğam Köyü	2.000	”
Arap Köyü	2.300	”
Küplüce Köyü	2.360	”
Merkeşler Köyü	9.100	”
Kuzkebir Köyü	18.800	”
Bukkebir Köyü	6.500	”

Eylenen Köyü	14.100	„
Afşar Gökçesu Köyü	5.700	„
Güney Gökçesu Köyü	7.600	„
Çorak Köyü	13.770	„
Kozcağa Köyü	7.940	„
Ağa Köyü	3.600	„
Bölükviran Köyü	3.000	„
Çakırlı Köyü	2.800	„
Karakaya maa Gülbükü	6.165	„
Ağaççılar Köyü	5.150	„
Çukur Köyü	5.300	„
Babahıdır Köyü	6.200	„
Sarıçam Köyü	1.000	„
Yunuslar Köyü	500	„
Hayranlar Köyü	750	„
Yekün	740.92	„
(Yalnız ediyüz kırkbindokuzyüzyirmidokuzkuruş) ⁴⁴⁷		

d)Gümrük Rusumü

Şeriye Sicilleri'nde gümrük rüsümü ile ilgili, kayıtlar da görüyoruz. Özellikle Rusya ile yapılan ticaret antlaşmalarını ve Bolu sahillerinden yapılan ticaretle ilgili hususları ihtiva etmektedir.

Gümrük Vergisi (resmi) amadiyye reffiyeye (Çıkarılan mal.) mastarriyye (içecek üsare şeyler) mururiyye (memlekete giren emtia ve eşyalar) adıyla anılan rüsüm idi ve bu ifadeler dış devletlerle yapılan ticaret antlaşmalarından sonra kaldırılarak ithalat, ihracat, transit tabirleri kullanılmaya başlandı⁴⁴⁸.

Gümrük resmi alınmak üzere sahillerde ve hudut boylarında gümrük idareleri kurulduğu gibi, dahili eşyadan da gümrük resmi alınmak için "Dahili Gümrükleri" namıyla gümrük iradeleri kurularak Gümrükler, sahil, hudut ve kara gümrükleri olarak üçe ayrıldı.

Gümrük maddesi ve gümrük rüsümü ile ilgili Bolu Eyaleti Müşiri Ali Şefik Paşa'ya hitaben Bolu ve tevabi gümrük memuruna gönderilen bir emr-i alide bu husus Devlet-i alliyem ile Rusya Devleti beyninde akt olunan muahedat icabınca memleket-i mahruse-i şahanemde icra-i ticaret devlet-i müşarileyh tüccar ve tebasından alınmakta olan gümrük rüsümü tarifesinin tecridi hususuna devlet-i müşarileyha canibinden inhar-ı muvafakat olunub keyfiyet tarafeynden ta'yin memurlar muvaffakatiyle bi'l müzakere olub da

447 "Tanzimat-ı Hayriye usulü muktezasinca nefsi Bolu kazasının havi olduğu nevâhi ve kurallarıyla iki yüz elli yedi senesine mahsuben hisse-i musbesi olan yalnız yedi yük kırk bin dokuz yüz yirmi dokuz guruş kazâ-i mezburun bi'l-cümle vucûh ve ihtiyarları meclise celb olarak cümlesinin re'yi ve ma'rifetleriyle salife'l-beyân yedi yük şu kadar bin guruş bi't-tensib kaza-i mezbure tarh ve taksim olarak kaza-i muzburun bi'l-cümle mahâlât ve nahiye ve kurahâlarının mebâli-i merkûmdan hisseleri olan mebâli-i isimleri tasrihıyla zirlerine terkîm olarak başkaca gösterilmiş olmakla işbu mahalle şerk verilerek ma'ru'z-zikr vucûh ve ihtiyarların mühterleriyle zeyli temhir olundu." Bkz. BSS, 875, s.63.

448 Bkz. M.Z. Pakalın, A.g.e, s.62, 6.

müceddeden tanzim ve takdim kılınan tarife mucibince icab eden resm-i gümrüğün işbu iki yüz elli sekiz senesi şehr-i mübarekenin dokuzuncu gününden yani Teşrin-i evvel ibtidasından (14 Ekim 1842) itibaren ahz ve istifasına teşebbüs olunmakta⁴⁴⁹ ifadeleriyle;

Rusya devleti ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan antlaşma gereği Rusya tüccar ve tebasından alınmakta olan gümrük rüsumatı tarifesinin kaldırılması hususunun iki devlet tarafından kabul edildiği ve iki taraftan tayin edilen memurlar tarafından müzakere edilerek yeniden tanzim ve takdim edilen tarife, “tarife defteri mucibinde 1258 (1842) senesi resm-i gümrüğün alınması iktizası İslambol gümrüğü emini Mehmet Tahir Bey tarafından ifa ve ebna olup ol veçhile icrası hususuna irade-i seniyye-i mülukane sadır olmuştur.”

Tanzimatın ilanına müteakip 1840 tarihinde Galata taraflarında “Emtia Gümrüğü” adıyla maliyenin nezareti altında bir gümrük idaresi kurulmuştu. Bu tarihe kadar gümrük resimleriyle beraber toplanan diğer vergiler gümrük rüsümünden ayrılarak “İntisap Nezareti” adıyla teşekkül eden idareye bırakılmıştı⁴⁵⁰. Öteden beri ihale ve iltizam usulüyle idare edilmekte olan kereste, meyve, zahire, zecriyye (alkollü içecekler) ise gümrük rüsümüne bağlı olarak kaldı.

Bu sırada Bolu Sancağı sahillerinden dışarıya gönderilen kereste, meyve, zahire ve hububatın yanında yakacak olarak odun da nakledilmekte olduğu sicillerde görülmektedir⁴⁵¹.

Gerek Tanzimatın icra olunduğu mahallerde, gerekse uygulamadan istisna olan mahallerde bulunan gümrüğün ekserisi yürürlükteki gümrük tarifesine 1258 (1842) senesine mahsuben gümrük rüsumatının alınması karara bağlanmış ve mültezimine ihale edilmişken bu yeni sözleşme ile kabul edilen tarifeden dolayı, husule gelecek fazla verginin (rüsumatın) alınmasına adı geçen mülteziminin selahiyeti olmadığı için (iltizam usulü kaldırıldığı için) bu nedenle fazla rüsumatın başka bir yol izlenerek alınması ve her üç ayda bir kere müfredatı yazılı defterle birlikte maliye hazinesine gönderilmesi Maliye Nezareti tarafından karara bağlanmıştır.

Bu hususların Bolu’ya bağlı gümrükler defterine kaydedilmesi ve keyfiyetin ilgililere duyurulması istenmektedir. Ayrıca, bundan böyle Rusya devleti tüccar ve tebasının emtia ve eşyalarından icap eden rüsumatın alınması emredilmektedir. Bu durum belgede:

“İcab eden rüsumat-ı gümrüğün tarihi mezkurden itibaren gönderilen suret defterinde muharrer olduğu vechile ahz ve tahsili zikrolunan fazlanın dahi be-her üç mahda bir defa defter müfredatıyla hazine-i merkume canibine irsal kılınması irade-i seniyye-i mülükânem mülktezasından idüğü⁴⁵² şeklinde ferman olunmaktadır.

3- Narh Uygulaması ve Eşya Fiyatları

Geniş bir coğrafi alana sahip olan Osmanlı Devleti, başlangıçtan itibaren şer’i ve örfi hukuka dayalı güçlü bir devlet, merkezi bir otorite kurmuştur. Şer’i hukukun kaynağı

449 BŞS, 875, s.81.

450 M.Z. Pakalm, A.g.e., s. 63.

451 BŞS, 870, s. 62, 70; 866, s.7, 8; 880, s. 80.

452 BŞS, 875, s. 81.

İslama (kitap-sünnet) dayanırken örfi hukuk Türk töresine dayanmaktadır. Bu iki unsurun sınırları kesin çizgilerle tespit edilemediği gibi, çoğu kere birbirine karıştırılmış olduğu görülür. Devlet İslâmi prensiplere bağlı bulunduğu için ekonomik politikasını da şer'i esaslara dayandırmış olduğu görüşü hakimdir ⁴⁵³.

Bu bakımdan devlet, fiyat politikasını uygularken idaresi altında bulunan topluluklar arasında hiçbir fark gözetmez. Narh politikasını uygularken bir taraftan halkı koruyup gözetmeyi, diğer taraftan esnafın hak ve menfaatlerini korumayı amaç edinir. Her ikisi arasındaki dengeyi korumayı ilke kabul ederken bunu devletin önemli görevleri arasında saymaktadır.

Ancak, devletin fiyat tespit edip edemeyeceği, “narh” in şer'i olup olmadığı, münakaşa konusu olduğu için hakkında kesin deliller bulunduğu söylenemez⁴⁵⁴. Aksine Medine’de bir kıtlığın baş göstermesi üzerine fiyatların aşırı şekilde yükselmesine engel olmak için Peygamberimize müracaat eden sahabe: “ya resulallah fiyatlar yükseldi, şu halde fiyatları sen takdir et” yani fiyatları dondur diye istekte bulunurlar. Bunun üzerine Peygamberimiz: “Fiyatları takdir eden, yükselten indiren ve rızık veren ancak Allah’tır ve ben kimsenin benden kanı ve malı hakkındaki bir zulüm sebebiyle bir şey aramaya hakkı olmadan Allah’a ulaşmayı arzu ediyorum”⁴⁵⁵ cevabını verir. Burada eşyaya narh koymanın caizi olmadığı belirtilmektedir.

Bu hadis ve benzeri diğer hadislerde hile, aldatmak ve ihtikar men edilmiştir. “Müzayede Usulü” ise caiz görülmüştür ⁴⁵⁶.

Narhlar, kadının başkanlığında ilgili esnafın veya esnaf temsilcilerinin, ayan ve vucuhu memleketten (şehrin ileri gelenleri) oluşan bir meclis tarafından takdir olunur. Narh, pazarlarda ve ilgili işyerlerinde halka satılan malların maliyet fiyatına normal bir kar eklemek suretiyle tespit edilen fiyatlardır. Meclis tarafından belirlenen bu fiyatlar üzerinden satışların yapılması mecbur idi.

Ancak, ilgili meclis tarafından tespit edilen bu fiyatlara ne derece uyulup uygulandığı ayrı bir konudur. Fiyatların ayda iki üç defa değişmiş olması, hatta bir gün ara ile değiştirilmiş olması, bu konuda bazı sıkıntıların olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Tabii ve beşeri hadiselerin konu üzerindeki etkilerini inkar etmek de mümkün değildir.

Kadı’nın başkanlığında toplanan “narh” komisyonu diyebileceğimiz meclis tarafından eşyalara takdir olunan narh fiyatları mahkeme sicillerine ve bu sicillerin her an kolayca bulunabilecek yerlerine kaydedilmektedir. Çoğu kere sicil kapaklarına veya hemen takip eden ilk sahifelerine yazılmaktadır.

Narh konulan mallar genelde okka ile satılmaktadır ve bir okka 400 dirhemdir. Dirhem ise gram hesabıyla 3.207 gram olup, 400 dirhem 1.283 kg. etmektedir.

453 Mustafa Öztürk, “Osmanlı Döneminde Fiyat Politikası”, Belleten, c. LV, S.212 (Ankara,1992), s.88.

454 Ö.L. Barkan, A.g.e, s. 87.

455 B.Sadak, A.g.e, c,II, s. 379.

456 Buhari, c. VI, s. 449.

İncelediğimiz Şer'îye Sicilleri'nde belli tarihlerde Bolu eşya narh fiyatlarını gösteren bilgiler mevcuttur⁴⁵⁷. Narh konulan mallar, fiyatları ve miktarları şöyle sıralanmaktadır.

Elli yedi senesi (1841) Zi'l-kadenin 13 üncü günü (27 Aralık 1841) bakkal esnafına verilen ecnas-ı nehairin narhları müfredatıyla ber-vech-i ati zikri beyan olunur. Sene 58 13 zilkade ⁴⁵⁸

Malın Cinsi	Miktarı	Narh-Fiyatı
	Kıyye-Adet	Kuruş-Para
Revgan Sade	1	6,5
Asel musaffi	1	3,5
Revgan Zeyt	1	7,5
Pirinç	1	64
Sabun	1	8
İğde	1	76
Bamya	1	7
Küre Helvası	1	6
Tahin Helvası	1	4
Taşradan Gelen Helva	1	4-10
Peynir	1	3,5
Kireç	1	32
Leblebi	1	64
Rezzaki Üzümlü	1	64
Beylerce Üzümlü	1	54
Soğan	1	18
Sarımsak	1	50
Purkasa	1	4
Bulama	1	84
Fındık İçi	1	3
İncir	1	110
Yumurta	1	2
Bekmez	1	50
Bastırma	1	100
Sirke	1	20

Nalbant Esnafına Verilen Narh⁴⁵⁹

Atnalı	5,5 Kuruş
Manda Öküzü	5 "
Karasığır	4,5 "
Katır	5 "
Merkep	3,5 "

457 BSS, 875, s.2, 45; 880, s.2; 886, s.7.

458 BSS, 875, s.45

459 BSS, 875, s. 45.

Ayrıca, burada 1257-1258 (1841-1842) senesi içinde bir sene müddetle Kabasakal Mustafa Efendi ile Tektokçi Hüseyin Ağa'nın yaz ve kış idare etmek üzere kasaplığa nasp edildiği ve kuzu etinin kıyyesine 80 para narh verildiği kaydedilmektedir.

Yine dikici esnafının her çeşit ayakkabı ve mest imaline, değeri ve kârı ile verilen narh fiyatları aynı sicilde mevcut bulunmaktadır⁴⁶⁰.

875 numaralı sicilin ikinci sahifesinde 1258 (1842) senesine ait bazı aylarda verilen narh fiyatları ise şöyle sıralanmaktadır⁴⁶¹

“Elli sekiz senesi Şevvali'l-mükerrermin guresinde, Kasım ayının başlarında verilen narh defteridir”

<u>Malin Cinsi</u>	<u>Miktarı</u> (kıyye)	<u>Narh Fiyatı</u> (kuruş-para)	<u>Tereke Fiyatı</u> (kuruş)
Bulama	1	- 104	40
İğde	1	- 100	100
Tahin Helvası	1	4,5-	

Elli sekiz senesi (1842) Cemaziye'l-evvel yirmi ikinci (1 temmuz) Yevmi Cuma cümle marifetiyle lahm-ı kuzunun verilen narh

<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u> (Kıyye)	<u>Narh Fiyatı</u> Kuruş-Para
Kuzu eti (lahm-ı kuzu)	1	- 64
Kuyruk	1	3,5 -
Kelle	1	- 20
Ciğer	1	- 20
Lahm-ı Ganem (koyun eti)	1	2 -

Elli sekiz senesi (1842) Şaban-ı Şerifin guresinde (Eylül ayının başlarında) verilen narh defteridir ki ber-vech-i ati zikrolunur⁴⁶²

<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u> (Dirhem-Kıyye)	<u>Narh Fiyatı</u> (Para)
Nan-ı aziz(kepeksiz ekmek)	86-	3
Simit	50 -	3
Lahm-ı Ganem	1	60
Lahm-ı Bakar (Sığır Eti Alâ)	1	32
(Sığır Eti edna)	1	16
Revgan sade	1	220
Mum	1	220

460 BŞS, 875, s. 45.

461 BŞS, 875, s.2.

462 BŞS, 875, s. 2.

“Beher kıyyesinde esnafa onpara ile bey etmek üzere karar verildi.”

Pirinç: Beher kıyyesinde dörder para kâr etmekle esnafa bey' etmeleri,
Sabunun beher kıyyesi neye olunur ise kıyyesinde yirmi para kâr ile esnafa bey etmeleri

İğde: kıyyesi 90 para, beher kıyyesinde onpara kâr

Yerli Peynir: Kıyyesinde 70 para beher kıyyesinde on para ticaretle

Nohut: Kıyyesi dört para ticaretle

Leblebi: Kıyyesi altı para ticaretle

Rezzakı üzüm: Kıyyesi altı para ticaretle

Soğan: Kıyyesi iki para ticaretle

Pırasa: İzmit'ten gelirse dört para, yerli olursa iki para ticaretle

Fasulye: Kıyyesi dört para ticaretle

Fındık içi: Kıyyesi yirmi para ticaretle

Pekmez: kıyyesi altı para ticaretle

Pastırma: kıyyesi on para ticaretle

Tuz: kıyyesi iki para ticaretle

Sirke: Kıyyesi 24 para

Borlu sirkesi: Kıyyesi 24 para

Yumurta: Tanesi 2 para

Elli dokuz senesi (1843) koyun ve kuzu etlerine cümle vücuh ma'rifetiyle konulan narhlar⁴⁶³

1-Mah-ı Saferin ondokuzuncu günü (21 Mart 1843) verilen narhlar:

Lahm-ı ganem (koyun eti sade) 1 kıyye 70 para

Lahm-ı ganem (koyun eti kemikli) 1 kıyye 60 para

Mum 1 kıyye 5,5 kuruş

2-Mah-ı Rebiü'l-evvel: Lahm-ı kuzu (kuzu eti) 1 kıyye 110 para

3-Mah-ı Cemaziye'l-evvelin on birinci günü (9 Haziran 1843) verilen narh: Lahm-ı kuzu (kuzu eti) 1 kıyye 84 para

4-Mah-ı Cemaziye'l-evvel yirmi dördüncü günü (22 Haziran 1843) verilen narh: Lahm-ı kuzu 1 kıyye 80 para

5-Mah-ı cemaziye'l-evvel yirmi beşinci günü (23 Haziran 1843) verilen narh: Lahm-ı kuzu 1 kıyye 72 para, lahm-ı kuzu sade 76 para

6-Cemaziye'l-ahir sekizinci günü (6 Temmuz 1843) verilen narh: Lahm-ı kuzu 1 kıyye 60 para, Kuyruk 1 kıyye 3,5 kuruş, mum 1 kıyye 5 kuruş

7-Mah-ı Cemaziye'l-ahirin sekizinci günü (6 temmuz 1843) Nalbant esnafına verilen narhlar:

Bargir (beygir) nalı

Takım 6 kuruş

Manda öküzü nalı

Takım 6,5 kuruş

Katır nalı

Takım 5,5 kuruş

Karasığır nalı

Takım 5,5 kuruş

Merkep nalı

Takım 3 kuruş 10 para

Lahm-ı Bakar (sığır eti) 1 kıyye sade 64 kemikli 62 para

1263 (1847) senesinde erzaka verilen narhlar⁴⁶⁴

463 BŞS, 880, s. 2.

464 BŞS, 885, s. 3.

<u>Erzakın Cinsi</u>	<u>Miktarı</u> <u>(Kıyye)</u>	<u>Narh Fiyatı</u> <u>(Kırş-para)</u>
Pirinç	1 Bakkalca	60
Pirinç	1 Esnafca	64
Düzce pirinci	1 Bakkalca	56
Düzce pirinci	1 Esnafca	60
Revgan sade	1 Bakkalca	240
Regan sade	1 Esnafca	270
Revgan'ı Şir	1	140
İğde	1	132
Sabun	1	150
Peynir	1 Esnafca	72
Tuz	1	16
Soğan	1	44

1264 (1848) Senesi Verilen Narhlar⁴⁶⁵

Ravgan-ı zeyt (zeytinyağı)	1 kıyye	300
Sabun	1 kıyye	240
Soğan	1 kıyye	16
Lahm-ı kuzu	1 kıyye	80
Lahm-ı kuzu	1 kıyye	64

Muhtelif Mallara Ait Tereke Fiyat Örnekleri⁴⁶⁶

Bir çift manda öküzü	400	kuruş
Bir çift karasığır öküzü	200	kuruş
Bir tek manda ineği	150	kuruş
Bir tek karasığır ineği	90	kuruş
Bir yarım kapluca	3	kuruş
Bir kile çakırlı buğday	25	kuruş
Bir kile yazlık hinta buğday	30	kuruş
Bir çit saman	5	“ 467
Bir çift karasığır öküzü	380	kuruş
Bir tek karasığır ineği	120	kuruş
Bir merkep	70	kuruş
Bir kile hinta	60	“ 468
Bir çuval	5	kuruş
Bir kile kapluca	10	kuruş
Bir yarım hinta	45	kuruş
Bir çit saman	7,5	kuruş
Bir çift karasığır öküzü	380	kuruş
Bir tek karasığır ineği	120	kuruş

465 BŞS, 886, s. 2.

466 Tereke fiyat örnekleri 1841-1845 yılları arasında uygulanan fiyatları göstermektedir.

467 BŞS, 875, s.58. 1841 senesi fiyatları.

468 BŞS, 875, s.76. 1842 senesi fiyatları.

Bir merkep	70	“469
Kapaklı tencere	9,5	kuruş
Kapaklı büyük tencere	39	kuruş
Kadayıf tepsisi	9	kuruş
Hamam taşı	3	kuruş
Basma minder	11	kuruş
Yağ tavası	13	kuruş
Küçük sahan	8	kuruş
Ayaklı sahan	9,5	kuruş ⁴⁷⁰

Yıllara Göre Ekmeğe (Nan-ı Aziz) Verilen Narhlar:

<u>Yılı</u>	<u>Cinsi</u>	<u>Dirhemi</u>	<u>Kıymeti</u>
1257(1841)	Nan-ı Aziz	98	20 para
“ “	Simit	45	5 “
1258(1842)	Nan-ı Aziz	86	3 “
“ “	Simit	50	3 “
1259(1843)	Nan-ı Aziz	100	4 “
“ “	Simit	50	4 “
1260(1844)	Nan-ı Aziz	64	4 “
“ “	Simit	44	4 “
1262(1846)	Nan-ı Aziz	40	2 “
“ “	Simit	25	2 “
1263(1847)	Nan-ı Aziz	50	2 “
“ “	Simit	30	2 “
1264(1848)	Nan-ı Aziz	1 Kıyye	20 “

Ete Verilen Narhlar:

<u>Yıllar</u>	<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>	<u>Uygulanan Narh</u>
1257(1841)	Lahm-ı ganem	1 Kıyye	64-70 para
“ “	Lahm-ı kuzu	1 “	100 “
“ “	Lahm-ı bahar	1 “	24-32 “
1258(1842)	Lahm-ı ganem ve erkek	1 “	60 “
“ “	Lahm-ı bahar	1 “	32-16 “
1259(1843)	Lahm-ı ganem	1 “	70-60 “
“ “	Lahm-ı kuzu	1 “	110 “
“ “	Lahm-ı kuzu	1 “	84 “
“ “	Lahm-ı kuzu	1 “	80 “
“ “	Lahm-ı kuzu	1 “	76-72 “
“ “	Lahm-ı kuzu	1 “	60 “
“ “	Kuyruk	1 “	3,5 “
1262(1846)	Lahm-ı ganem	1 “	68 para
1263(1847)	Lahm-ı ganem	1 “	72 “

469 BŞS, 875, s.85,78. 1843 senesi fiyatları.

470 BŞS, 875, s. 80.

Muma Verilen Narhlar

1257(1841) Mum	1 Kıyye	200 para
1258(1842) Mum	1 “	5 Kuruş 10 para
1259(1843) Mum	1 “	5 Kuruş
1263(1847) Mum	1 “	220 para

Yukarıdan beri sıralamaya çalıştığımız ve sicillerden tespit edebildiğimiz değişik yıllara ait, çeşitli eşya ve mallara verilen fiyatları tahlil edecek olursak Şer’iye Sicilleri’nde şu tür fiyatlar bulunmaktadır:

1-Devlet tarafından belirlenen, ülkede tedavülde bulunan veya tedavülden kaldırılan altın ve gümüş gibi paraların vezin ve fiyatları. Bu fiyatlar devlet tarafından sıkı şekilde kontrol edilmekte ve şayet yeni bir fiyat değişikliği olmuşsa bu değişiklik derhal fermanlarla ülkenin her tarafına duyurulmaktadır⁴⁷¹

2-Devlet tarafından gönderilen özellikle İstanbul halkının ve ordunun yiyecek ihtiyaçlarını ve sefere çıkan ordunun nakliye ihtiyaçlarını karşılamak üzere, mübayı’a memurlarının belirlediği mübayaa fiyatları üzerinden canlı hayvan ve hububat alımları için belirlenen fiyatlar⁴⁷².

3-Daha öncede belirtildiği gibi Kadı’nın başkanlığında toplanan komisyon tarafından tespit edilen bütün gıda ve tüketim maddeleriyle, gündelik rayiç fiyatlarını belirleyen narhlar⁴⁷³.

4-Ölen bir kimseden kalan mal varlığının varisler arasında paylaşılmasıyla tereke defterlerinde⁴⁷⁴ belirlenen çoğu kere değişken ve yarı resmi fiyatlar bulunmaktadır. Bunlar toplumun iktisadi ve ekonomik yapısının belirlenmesinde de önemle bilgiler içermektedir.

Yıllara göre, hatta aylara göre fiyatlar arasındaki farklılıklar iki sebepten kaynaklansa gerektir. Biri ekonominin istikrarsızlığından ve tabii sebeplerden, diğeri ise devletin içte ve dışta savaşıma durumunda olmasından dolayıdır, yorumu yapılabilir. Ayrıca, fiyatların değişkenliğinde narhların sabit, tereke bu fiyatlarının değişken olması da etkili olmaktadır. Çünkü bazı tereke fiyatları serbest piyasa fiyatlarıdır.

B- ORMAN TARIM HAYVANCILIK VE DİĞER İŞKOLLARI

Ele aldığımız dönemde Bolu’nun iktisadi hayatına canlılık veren unsurlar, orman, tarım, hayvancılık ve el emeğine dayanan mahalli iş kollarıdır. Bolu genelde bir orman beldesi olmakla beraber geniş ve verimli ovası ile aynı zamanda bir tarım ve ziraat

471 BŞS, 875, s. 43, 61; MŞS, s. 2, 3.

472 BŞS, 870, s. 9, 18.

473 BŞS, 875, s.45; 880, s. 3.

474 BŞS, 875, s. 38, 44, 77, 78, 80, 85; 876, s.11, 15; 880, s. 25, 32.

memleketidir. Ayrıca hayvancılığın genel karakteri olan doğal ortama sahip oluşu, dağlar arasında bulunan düzlük alanların azlığı ve buralarda yapılan tarımın verimsiz ve düşük olması, kırsal alanda hayvancılığı ön plana çıkarmıştır. Bu bakımdan Bolu ekonomisinde bu üç husus önemli yer tutmaktadır.

1-Orman Varlığı ve Kullanımı

Bolu orman varlığı bakımından bugün olduğu gibi Osmanlı döneminde de ülkenin önde gelen bölgelerinden biridir. Ormanların büyük bir kısmını koru ormanları kaplamakta olup, çalılık ve maki sahalarına rastlanmaz. İl topraklarının yarısından fazlası ormanlarla örtülüdür. Ormanların büyük bir kısmı Karadeniz ardı ormanları, küçük bir bölümü de Karadeniz kıyı ormanları kapsamına girerler.

Bu ormanlarda, köknar, sarıçam, karaçam, kızılçam, kayın, meşe, titrek, kavak, gürgen, kestane, karaağaç, ıhlamur, kızılağaç, dışbudak vs. orman ürünleri bulunmaktadır. Elde edilen ürünler kereste ve yakacak olarak kullanılmaktadır. Bu dönemde sarayın ve bazı devlet ricalinin yakacak ihtiyaçları Bolu ormanlarından temin edildiği gibi "Tersane-i Amire" için gerekli olan kerestenin de büyük bir kısmının Bolu ormanlarından temin edilmiş olduğunu görüyoruz.⁴⁷⁵

Kereste Üretimi: Bolu Sancağı ormanlarından temin edilen kerestenin çoğunlukla kalyon, kadirga, mecediye ve Selimiye (küçük kürekli gemi) gibi küçük vasıflı gemi inşaatında kullanıldığını görüyoruz. Sicillerdeki kereste imali ve nakliyesi ile ilgili kayıtlar, ya gemi inşaatı ile veya tamiriyle ilgili kayıtlardır.

Gemi inşaatında ağaç kullanıldığı sürece, devlet için ormanın ne kadar büyük bir önem taşıyacağı malumdur. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz, Akdeniz ve Kızıldeniz gibi açık denizlerde uzun süre hakimiyet sürmelerinde güçlü bir donanmaya sahip olmalarının payı olduğu gibi, gemi yapımında kullanılan kerestenin payı da inkar edilemez.

Osmanlı Devleti genelde harp gemilerini İstanbul'da Haliç'te bulunan Tersane-i Amire'de inşa etmektedir. Bunun için gerekli olan kereste de yakın olan ormanlık bölgelerden temin edilmektedir. Örneğin Bolu'dan matlup buyurulan "Mecidiye, Selimiye ve sair Sefine-i Humayun" için gerekli olan keresteden Bolu ve kazalarına düşen hisse şöyle sıralanmaktadır.⁴⁷⁶

Bolu kazası (Nefs-i Bolu)	500 kıt'a
Mudurnu Kazası	640 "
Dodurga "	110 "
Pavli "	189 "
Kıbrıs "	189 "
Dörtdivan "	160 "
Gerede "	400 "
Çağa "	104 "
Üskübi(ü) "	152 "

475 BSS, 870, s. 87; 871, s. 13; 875, s. 37; 880, 80.

476 BSS, 870, s.67.

Akçaşehir “	104 “
Düzce “	147 “
Alaplı “	191 “
Yılanlıca Nahiyesi	35 “
Sazak Nahiyesi	96 “
Gökçesu Nahiyesi	68 “

Belgede görüldüğü üzere Bolu “Tersane-i Amire” için önemli miktarda kereste sağlamaktadır. 21 Rebiü'l-evvel 1256 (23 Mayıs 1840) tarihini taşıyan bir belgede “Tersane-i Amire”ye gönderilen değişik cinsten kerestenin meclis tarafından kazalara tevzii, parasının nasıl ödeneği, vasıf ve çapları belirtilmekte ve:

“Tersane-i Amire’de inşasına irade tealluk buyurulan mecidiye ve Selimiye vesair Sefine-i humayun ta’mirleri için mürettep ve matlup buyurulan ecnas kereste meclis ma’rifetiyle icap eden kat’iye (kesim) ücreti muhassıllık malından verilmek üzere çaplarına mutabık olmak şartıyla me’mur-ı mühendis marifetiyle kat’ olunması (kesilmesi) irade-i seniyyeden olduğu veçhile Bolu Sancağının havi olduğu kazalara tertip olunan kerestedir ki zikrî beyan olunur”⁴⁷⁷ şeklinde ifade edilmektedir.

Kazâ-i Bolu (Bolu Kazası):	200 kıt’a kemrelik çam 100 kıt’a Lata kebir çam 200 kıt’a koğuş çam 10 kıt’a sehven ithal olunan ----- 510 kıt’a
Mudurnu Kazası	85 kıt’a kemrelik çam 200 kıt’a Lata kebir çam 355 kıt’a koğuş çam ----- 640 kıt’a
Dodurga Kazası	110 kıt’a koğuş çam
Pavli Kazası	186 kıt’a koğuş çam
Kıbrıs Kazası	100 kıt’a Lalakebirçam 89 kıt’a koğuş çam ----- 189 kıt’a
Dörtdivan Kazası Gerede Kazası	160 kıt’a koğuş çam 400 kıt’a koğuş çam
Çağa Kazası	47 kıt’a bir valteli 57 kıt’a iki valteli ----- 104 kıt’a

Üskübi(ü) Kazası	1 kıt'a omurga meşe
	1 kıt'a kış budselmesi
	25 kıt'a Lata kebir meşe
	25 kıt'a koğuş çam
	35 kıt'a çifte döşek
	75 kıt'a paraçul kebir

	152 kıt'a
Düzce Kazası	1 kıt'a omurga meşe
	1 kıt'a kış budselmesi
	25 kıt'a çifte döşek
	70 kıt'a paraçul kebir
	50 kıt'a iki meşe

	147 kıt'a
Alaplı Kazası	3 kıt'a omurga meşe
	3 kıt'a kış budselmesi
	25 kıt'a çifte döşek
	50 kıt'a Lata kebir meşe
	35 kıt'a koğuş çam
	20 kıt'a paraçul plavde
	30 kıt'a çatal bükme
25 kıt'a paraçul kebir	

	191 kıt'a
Akçaşehir Kazası	20 kıt'a sütun kiremit
	4 kıt'a astar omurga
	5 kıt'a budselmesi
	50 kıt'a astar meşe
	25 kıt'a koğuş meşe

	104 kıt'a
Yılanlıca Nahiyesi	5 kıt'a çifte döşek
	30 kıt'a sercabe

	35 kıt'a
Sazak Nahiyesi	6 kıt'a paraçul selmesi
	25 kıt'a kapak döşek
	35 kıt'a döşekbaşı
	30 kıt'a eğri tahta
	10 kıt'a çifte döşek

	96 kıt'a
Gökçesu Nahiyesi	25 kıt'a Lata kebir meşe
	3 kıt'a astar burselme

30 kıt'a yarım döşek

10 kıt'a çiftte döşek

68 kıt'a

Yekün (Ceman) 3092 Kıt'a Kereste

(Yalnızüçbindoksaniki kıt'a)

Tersane-i Amire'nin dışında devlet, imparatorluğunun ormanlık bölgelerinde bulunan iskelelerde de gemi inşa ettirmekte idi. Devlet savaş zamanlarında buralarda ticaret gemilerinin yanında harp gemileri de inşa ettirdi. Böylece bir yandan ihtiyaç duyulan sayıda gemiyi daha kısa zamanda donanmaya katarken diğer yandan da kereste nakliye ücretinden tasarruf yaparak inşa ettirdiği gemileri daha ucuza mal etmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin en zengin orman bölgelerinden biri de Bolu Sancağı'dır. Şer'iyeye sicillerinde sancağa bağlı iskelelerden bilhassa Bartın ve Ereğli (Bendereğli) de kalyon ve kadirga inşa edilmekte olduğunu görüyoruz. Buralarda inşa olunan gemilerin ihtiyaç duyulan kerestesi de bağlı bulunduğu sancak, kaza ve köy ahalisi tarafından belli bir ücret karşılığında bölge ormanlarından temin edilmektedir.

Örneğin; Bendereğli sahasında yapılmakta olan bir kıt'a kalyonun kerestesinin Bolu ve Viranşehir sancakları ve kazalarına taksim olunan hisseleri belirtilmekte ve "Bendereğli sahasında me'mûr-ı mühendis ma'rifetiyle inşasına irade-i seniyye taalluk buyurulan bir kıt'a kalyon-ı hümayûn kerestesinden Bolu ve Viranşehir Sancakları hissesine isabet eden ma'lumu'l-miktar keresteden" söz edilmekte ve Bolu Sancağı hissесinin iki bin seksen dört kıt'a, Viranşehir Sancağı hissесinin de iki bin yüz altmış altı kıt'a olduğu beyan edilmektedir⁴⁷⁸.

Ancak, gerek kerestenin kesim ve imalinde, gerekse ücretlerinin ödenmesinde bir takım pürüzler çıkmakta idi. Keresteler iyi değil ve işe yaramaz diye fiyatlar kırılıyor veya alınmıyordu. Bunu önlemek gayesiyle kerestenin son tesviyesinin görevli me'murlar nezaretinde yapılması ve nakliyesinin de vakti zamanında yerine getirilmesi hususunda emirler gönderiliyordu.

Bu hususla ilgili olarak Bolu Sancağı Umur-ı Zabtiyesine me'mûr Şerif Paşa'ya gönderilen ve Bolu Sancağı ve tevâbi kazaları muhassılı Edhem Bey'e, kazaların naib ve müftilerine hitap eden emr-i âlişân suretinde; "kereste-i maslahatın son tavsiyesi taraf-ı devlet-i âliyemden mahsus me'mûr tarafından" ifadesiyle kontrol edilmesi istenmektedir⁴⁷⁹.

Ayrıca kereste-i keşân (kereste işçisi) taifesine ödenmekte olan kesim ve nakliye ücretlerinin "Tanzimat-ı Hayriye" nin uygulanmasından önce, iskelelerin bağlı bulunduğu sancaktar ahalisinden karşılık ta'biriyle tahsil edilmekte iken, Tanzimat-ı Hayriye usulünün icrası sırasında zikrolunan karşılık akçeleri mahallerin vergilerine karıştırılarak alınması ve bir ihmal çıkmaması öngörülmektedir. Eğer bir ihmal neticesi ödeme güçlüğü olursa, o takdirde ferman gereği, "her mahalleden müretteb olan kerestenin icap eden kat'

478 BŞS, 871, s.11.

479 BŞS, 875, s.41.

ve nakliyeleri taraf-ı devlet-i âliyemden nakden ve tamamen ita olunmakta” şeklindeki ifadesiyle ücretlerin devlet tarafından ödenmekte olduğunu anlıyoruz.

Buna rağmen, bazı kötü niyetli kişilerin mevcut kesim ve nakil ücretlerinden üç beş kat daha fazla ücret talabinde buldukları, hatta kerestenin dağdan kesimi sırasında kesime dikkat ettirmeyerek zayi'at verdirdikleri de fermanda ifade edilmektedir. Bu durumu önlemek için kereste üretimini denetleyecek mühendis ve mimarların ellerindeki ta'limnâme ile mahallerine gönderildikleri, gerek ahaliye, gerekse hazineye zarar gelmeyecek şekilde ücretlerin ödenmesi yoluna gidildiği, doğacak olan usulsüzlüklerden de ilgili memurların sorumlu tutulduğunu görüyoruz⁴⁸⁰.

Nakliye ücretlerinin ödenmesinde iskelelerin yakınlığı ve uzaklığı da dikkate alınmakta idi. Bundan dolayı ahali ve fukaranın bir zadre uğramaması alınan tedbirlerdendir. Bu husus fermanda: “...Her mahallin iskefeye derkenar olan bu'diyet (uzaklık) ve kurbiyetine (yakınlık) göre ve ahali ve fukaraya gadr olmayacak” şeklinde emredilmektedir⁴⁸¹.

Bu hususla ilgili olarak diğer bir belgede, üç anbarlı gemi inşası için lazım olan bir kıt'a omurga meşenin temini Üskübü ahalisine verilmiş ve bu kerestenin Akçaşehir sahasına dört saatlik bir mesafede bulunan “Kuru Kavak” denilen cebelden (dağ) kesilerek mezkur sahaya indirilmesi istenmektedir. Ancak, kereste kesen taifesi tarafından belirlenen kesim ve nakliye ücretinin beş bin iki yüz kuruşa ulaşması, alınmakta olan karşılık akçesinden daha fazla bulunmuştur. Bu ücret diğer sahaların uzaklık ve yakınlık mesafesine göre kıyaslandığında maliyetin yüksek olduğu görülmüştür.

Bu nedenle, Bendereğli sahasında yapılmakta olan kalyün-ı hümayun me'muru İsmail Ağa'nın da hazır bulunduğu bir mecliste cümle ma'rifetiyle birkaç defa akd olunan karar gereği Bolu Sancağı'nın temin etmekle yükümlü olduğu kerestenin Akçaşehir, Bendereğli ve Filyoz (Hisaröntü) iskelelerine uzaklık mesafesine göre tespit edilen fiyat üzerinden ücret ödenmesi emredilmekte ve şu fiyat listesi verilmektedir.⁴⁸²

<u>Kereste Cinsi</u>	<u>Kat' ve (kesim) Fıvâtı</u>	<u>Nakliye Fıvâtı</u>	<u>Yekün</u>	
Omurga meşe	1 Kıt'a	52 Kuruş	850 Kuruş	902 Kuruş
Astar Omurga meşe	“ “	45 “	750 “	795 “
Bud selme meşe	“ “	35 “	300 “	335 “
Bud selme kıc meşe	“ “	60 “	940 “	1.000 “
Astar Bud selme meşe	” “	35 “	280 “	315 “
Astar Bud selme meşe	” “	50 “	750 “	800 “
Pare Bud selme meşe	” “	35 “	280 “	315 “
Kanat meşe	“ “	45 “	300 “	345 “
Kapak Kanat	“ “	45 “	160 “	205 “
Çatal Bükme	“ “	40 “	280 “	320 “
Tundal	“ “	60 “	940 “	1.000 “
Paraçul Akrep	“ “	50 “	320 “	370 “

480 BŞS, 875, s.41. Ferman suretidir.

481 BŞS, 875, s.41.

482 BŞS, 875, s.46.

Çifte Döşek	“ “	60	“	500	“	560	“
Döşekbaşı meşe	“ “	35	“	250	“	285	“
Kapak döşek	“ “	40	“	260	“	300	“
Yarma döşek	“ “	35	“	245	“	270	“
Birvalteli	“ “	35	“	245	“	280	“
Bircaba meşe	“ “	35	“	245	“	280	“
Abende meşe	“ “	35	“	245	“	280	“
Ağa omuz purha	“ “	35	“	245	“	280	“
Purhan eğri tahta	“ “	35	“	245	“	280	“
Çatal bükme	“ “	35	“	245	“	280	“
Sütun harçe	“ “	48	“	222	“	270	“
Kemerlik çam	“ “	30	“	270	“	300	“
Tahta kebir çam	“ “	25	“	245	“	290	“
Koğuş çam	“ “	25	“	245	“	270	“
Tahta kebir meşe	“ “	45	“	400	“	445	“
Hâcelik Karaağaç	“ “	45	“	170	“	215	“

“Görevli memurlara verilen kereste fiyat defteridir.”

Bu ve benzeri belgelerde görüldüğü gibi, Bolu “Tersane-i Amire” için önemli ölçüde kereste deposudur. Ancak, bu ormanlarda zaman zaman kaçak ağaç kesimi de yapılmaktadır. Tanzimat Döneminde bu tür kaçak kesimlerin önüne geçmek suretiyle yalnız gemi inşası için ağaç kesme ve kereste temin edilmesi yoluna gidilmiş ve konu Bahriye Meclisi’nde görüşülerek talimatnameler düzenlenmiş ve ilgili makamlara gönderilmiştir.

Ormanların bu tür kaçak ağaç kesimi ile tahrip edilmesi karşısında Bolu ve Kastamonu Valisi Vezir Mustafa Paşa’ya ve zikrolunan dağların tâbi buldukları kazaların naiblerine, müftülerine, Kaza Müdürlüklerine ve bölgenin ileri gelenlerine hitaben gönderilen fermanla bu husus “Malum ola ki Bolu Sancağı dahilinde kain Tersane-i Amireme merbut olan dağların civarında bulunan kura ve kasaba ahalisinden bazı kesân cibal-i mezkûrden kereste kat’ına cesaret etmek de oldukları ve bu keyfiyet zikrolunan dağlarda Tersane-i Amirem’in işine yarar kereste kalmayarak liva-i mezbûrun kereste tertibine zarar verdiği istihbar ve tahkik olunmuş ve bu cihetle mine’l-kadim Tersane-i Amireme merbut olan orman ve Balkanların bir kıt’a defteri tertip ve celb ettirilmiş olduğundan defter-i mezkûr de muharrer orman ve Balkanlardan ahiren kereste kat’eylemesi hususunun külliyen men’olunması lazım geleceğinden keyfiyet Bahriye Meclisi’nde lede’t-tezkir defter-i mezkûr natık olduğu üzere liva-i mezbûr dahilinde Düzce kazasında vaki Bataklı Ormanı ve Kebir Dumanlık ve Erdin (Derdin) Dağı ve Mekran Dağı ve Milan Dağı ve Efteni Dağı ve Mudurnu kazasında Kazan Kuzudağı ve Elmacık Dağı, Abant da Kadıfakiroğlu dağı ve Pavli kazası’nda Avu Dağı ve Raman Dağı ve Gümüşova Dağı denmekle ma’ruf mahaller dahi mine’l-kadim Tersane-i Amireme merbut olup, cibal-i mezkûreden kereste tertib ve kat’ ettirilmekte olduğu derkar ve liva-i mezkûr ahalisinden zikrolunan dağlardan başka kendilerine mahsus karib (yakın) ormanları olup öteden beri kendileri lüzumu olan keresteyi oradan kat’a eylemeleri” tembih edilmekte ve zikrolunan ormanlardan kereste kesmemeleri ikaz edilmektedir⁴⁸³.

2- Tarım ve Tarımsal Faaliyetler:

Bilindiği gibi tarım, toprağı ve tohumu kullanarak bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, bunların çeşitli gelişmelerde değerlendirilmesi olarak tanımlanır. Günümüz dünyasının dahi en önemli iki ekonomik sektöründen birisidir. Özellikle geri kalmış ve gelişmekte olan, sanayiden gereği gibi yararlanamamış ülkelerin ağırlık verdikleri ve ekonomik temellerini üzerine oturtmakta oldukları bir sektördür. Tarımsal faaliyetler, birinci derecede zaruri ihtiyaç maddelerini karşılayacak ürünleri üretmek için yapılan faaliyetlerin kapsamıdır, şeklinde tanımlanabilir.

Her geçen gün giderek çoğalan nüfusun yiyecek ve gıda ihtiyaçlarını karşılamak önemli bir problemdir. Bu durum da tarımsal üretime olan talebi geniş ölçüde artırmaktadır.

Eski Yunanistan'da (470-399) servetin tek kaynağı sayılan tarımın ihmal edilmesi, sanayi ve ticaretin durması şeklinde benimsenirken Romalılar'da esirler toprak sahibi üreticinin yerini almaya kadar iyi bir gelişme göstermiş, fakat bundan sonra gelişme seviyesi düşmüştür. Daha sonra ülkelerin zenginliği altın ve gümüş miktarı ile ölçülmeye başlayınca altın ve gümüş ihracatıyla elde edilecektir. İthal malları ise sanayi için gerekli olan hammaddeden ibarettir. Tüketim malları ithali ise yasaktır. Bunun içindir ki sanayi kesimine ağırlık verilip, tarım ihmal edilince 1450-1850 yılları arasında gıda maddeleri fiyatları artmış ve tarım ile sanayi sektörünün dengesi bozulmaya yüz tutmuştur⁴⁸⁴.

Osmanlı İmparatorluğu 17. yüzyıla kadar toprak devletin elinde ve "miri" toprak düzeni olduğundan özel mülkiyet söz konusu değildir. Dış ülkelerle olan münasebetler üretim tekniğini geliştirip, sanayileşmeyi hızlandıracağı yerde toprak düzenini bozarak köy ekonomisini fakirleştirmiş ve büyük toprak mülkiyetine dayanan bir sonuç doğurmuştur⁴⁸⁵.

Bu dönemde İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde tarım ürünleri farklı miktarlarda üretilmektedir. Deniz yollarının ucuz, kara yolu taşımacılığının pahalı olması kıyı bölgelerinin daha fazla gelişmesine imkan vermemiştir. Buna başka sebepler de eklenince devletin tarıma müdahalesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Ancak bu mücadele imparatorluğun son zamanlarında gerçekleştirilebilmiştir. Çağımızda devam eden tarım reformlarıyla artan dünya nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamak için bir çok gelişme olmuş ve birim alanlarında üretim artırılmaya çalışılmış, neticede modern teknikler ve teknik aletleri kullanılmaya başlanmıştır⁴⁸⁶.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu dönemde, Şer'îye Sicillerinden yapabildiğimiz tespitlere göre Bolu Sancağı'nda ekonomik faaliyetlerin kaynağını orman ürünleri toprağına bağlı tarımsal faaliyetler, hayvancılık ve şehir hayatının gereği olan ticaret ve mahalli iş kolları teşkil etmektedir. Bugünkü anlamda sanayi gelişmediği için üretim bilek gücüne dayanmaktadır.

Bolu Sancağı'nda nüfus çoğunlukla şehir dışında ve kırsal alanda yaşamakta olup, sözü edilen faaliyetlerle meşgul olmaktadır. Tarımsal hayatın özelliği, tarımın çeşitli

484 Gülten Kazgan, Tarım Ekonomisi ve İktisadi Gelişme, İstanbul, 1966 s. 28

485 G.Kazgan, A.g.e, s. 29.

486 Aykut Herekman, Türkiye'de Tarım Sektörüne Yapılan Yardımlar ,Ankara, 1969, s.7.

alanlarda yapılabilmesidir. Bu özelliğin oluşmasında ise fiziki ve doğal şartlar etkili olmaktadır. Bu bakımdan çeşitli ürünlerin üretimi, ekim alanları ve ekonomik değerleri her yerde aynı değerde olmayabilir. Temel besin maddesini oluşturan buğday üretimi ekili alanların büyük bir kısmını kaplamakta olup, diğer ürünler ona nispeten daha az yer kaplamaktadır.

Bolu Sancağı bölgesinde orman alanlarının geniş yer kaplaması tarım alanlarının azalmasına sebep olmuştur. Tarıma ayrılan toprakların bir kısmının nadasa bırakılmış olduğu düşünülürse, ekili toprakların azlığı daha iyi anlaşılabilir. Bu durum ormanların açma yapılarak tahrip edilmesine böylece tarım alanı kazanılmaya çalışılmasına sebep olmuştur. Bu bakımdan ekilebilen tarım alanı merkez ovanın dışında küçük parçalar halinde ve dağınık durumdadır. Tarım alanları birbirlerinden ormanlar, meralar, koru ve ekime elverişli olmayan alanlarla parçalanmış vaziyettedir. Mevcut tarım alanları da tereke kayıtlarında görüldüğü üzere miras taksimi yoluyla giderek küçülmektedir⁴⁸⁷.

Bölge ormanlarının tahrip edilmesinde etkin olan amillerden biri de Rus zulmü nedeni ile Karadeniz sahillerinden ve Kafkaslardan gelen göçmenlerdir. Bunlar geldikleri bölgenin coğrafi ve iklim şartlarına uygun olan dağlık bölgelere ve orman eteklerine yerleşmişlerdir. Bu bakımdan daha çok ormanlardan arazi kazanma yoluna gitmişler, neticede devlet bir takım emirnamelerle orman tahribine mani olmaya başlamıştır.

Tarımsal faaliyetleri bölgenin her tarafında görmek mümkündür. Tahıl tarımı daha çok Gerede, Mudurnu, Mengen, Göynük, merkez kaza ve Kıbrısçık yöresinde yapılmakta olup, bu durumu İstanbul'a gönderilen buğday tevzii ve nakli ile ilgili sicil kayıtlarında da görmekteyiz⁴⁸⁸.

Buğday ekiminin yanında genelde hayvan yiyeceği olarak kullanılan şa'ir (arpa), kaplıca, çavdar, fiğ, burçak ve darı gibi tahıllar da ekilmektedir. Bunlardan bilhassa arpanın ve samanın hayvan yiyeceği olarak bazı devlet ricalinin hayvanları için İstanbul'a gönderilmekte olduğu bilinmektedir. Nitekim Mustafa Hıfzı Paşa'nın dairelerinde bulunan hayvanat için "Ma'rifet-i Şer' ve Ma'rifet-i Meclis" kararıyla Bolu merkez kazaya bağlı 123 parça köyden toplanan arpa ve saman 1840 senesi tevzii olarak (860 kile arpa-şa'ir ve 910 çit saman) İstanbul'a nakledilmiştir⁴⁸⁹.

Sancaklardan istenen yiyecek ve diğer ihtiyaç maddeleri kısmen Bartın, kısmen Ereğli az bir miktarı da Akçaşehir ve Filyos iskelelerinden sevk edilmektedir. Aynı şekilde sarayın ihtiyacı için Bolu ve kazalarından toplanan İstanbul hıntanın (buğday) merkeze gönderildiğini belgelerde görmekteyiz. Buna göre: Bolu kazasına 3100 (beher haneye 9 kile), Mudurnu'ya 2050, Dodurga kazasına 200, Dörtdivan'a 850, Pavli kazasına 800, Kıbrıs kazasına 800, Çağa kazasına 750, Mengen kazasına 850, Gerede kazasına 2000, Olak kazasına 1000, Gölpazar'a 700, Hisarönü'ne 200, Düzce'ye 1000, Üskübü'ye 1000, Akçaşehir'e 400 ve Samako'ya 1800 kile olmak üzere yekün 20.000 kile buğday tevzi edilmiştir⁴⁹⁰.

487 BŞS, 872, s. 9; 873, s. 2; 875, s. 85; 876, s. 23.

488 BŞS, 866, s.7.

489 BŞS, 871, s.13.

490 BŞS, 870, s.9; MŞS, 1469, s.69.

Bolu Sancağı'nda bu çeşit tahıl ürünlerinin yanında nohut, mercimek, pirinç, mısır ve sebze çeşitleri tarımı da yapılmaktadır. Ayrıca keten, kenevir, haşhaş ve tütün gibi iktisadi değeri olan ve dokumaya yönelik maddelerin de ekiminin yapıldığı bilinmektedir. Ekime yönelik, bu tür ürünlerin yanında, ceviz, kiraz, erik, elma, armut, üzüm, dağ çileği gibi meyve bahçeciliğinin de yapılmakta olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde buğday fiyatları 40 kuruş ile 80 kuruş arasında değişmektedir.

3- Hayvancılık ve Hayvan Ürünleri

Bolu coğrafi alan itibariyle doğal olarak hayvancılığa uygun olan bir bölgedir. Buna halkın Türkmen kültürüne sahip oluşu ile tarıma elverişli alanların sınırlı oluşu eklenince Bolu'da hayvancılığın önemi ortaya çıkmış olur. Ancak çayır ve otlaklar daha çok küçükbaş hayvan beslemeye müsaittir. Hayvanlar ya otlak, yayla ve ormanlarda ya da çayır, yem ve tarım artıklarıyla beslenirler. Hayvancılık bir bakıma köy ekonomisinin gereğidir, denilebilir. Zaman içinde giderek azalmasına rağmen yaylacılık kültürünün gereğidir. Genel olarak Köroğlu Dağları adını alan yüksek alanın doğusunda kalan yaylalarda hayvancılık yapılmaktadır. Bolu etrafını çevreleyen ormanlarda hayvancılığa müsait birçok yayla bulunmaktadır.

Hayvancılık kırsal ekonominin ikinci şubesini oluşturmakta ve genel olarak iki amaca yönelik olarak yapılmaktadır. Birincisi, gücünden istifade etmek için yapılan hayvancılık, ikincisi de etinden, sütünden ve yününden yararlanmak için yapılan hayvancılıktır⁴⁹¹.

Gücünden yararlanmak için yapılan hayvancılık bir bakıma tabii şartların, tarımsal hayatın ve kırsal yaşantının gereğidir, denilebilir. Zira modern tarım ve ulaşım araçlarının olmayışı, bu tür hayvanları halkın ve köylünün en büyük yardımcısı durumuna getirmiştir. Bu hayvanların başlıcaları ise; at, beygir, katır, merkep, öküz, manda ve deve dir. Deve hariç tutulacak olursa, diğerleri Bolu Sancağı'nın aşağı yukarı her tarafında görülmektedir. Bunlardan tarım ve ulaşımında kullanılan ata, Bolu'da her yerde rastlansa da katır ve merkebe arazisi nispeten dağlık ve sarp olan Kıbrısık, Seben, Göynük ve Mudurnu'da önem verilir. Az miktarda da olsa Bolu ilinin her tarafında görülür. Çiftçinin vazgeçilmez yardımcısı olan öküz ve manda ulaşımında ve tarımda kullanılmaktadır. Ele aldığımız dönemde bir çift manda öküzünün fiyatı 350-500 kuruş arasında, bir çift sığır öküzü 200-400 kuruş arasında, at, katır ve merkep fiyatları da 60-90 kuruş arasında değişmektedir.⁴⁹²

Etinden, sütünden ve yününden faydalanmak için yapılan hayvancılık sığır, manda, koyun ve keçiye dayanmaktadır. Sığır ve manda, daha önce de söylediğimiz gibi etinden çok aile ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılır. Elde edilen ürünlerin ihtiyaç fazlası satılmak suretiyle ekonomiye katkıda bulunulur.

Koyun ve keçi bağımsız olarak Seben, Kıbrısık ve Mudurnu yöresinde görülürse de kırsal ekonominin belli bir şubesi olarak yapılmaktadır. Tiftik ve kıl keçisine Bolu Sancağı'nın her tarafında rastlanmaktadır. Etinden, sütünden ve kılından istifade edilmektedir. Bolu Sancağı'nda yetiştirilen hayvanlardan sarayın ve zaman zaman ordunun

491 M.Emiroğlu, Bolu'da Yaylalar ve Yaylacılık, Ankara, 1977, s. 156, 162.

492 BŞS, 875, s.76,74, 63,58.

et ihtiyacının karşılanmasına gidildiği gibi⁴⁹³ at, katır, merkep, sığır ve manda öküzü de ulaşım ve yük taşımacılıkta ordunun ihtiyacı için tevzi usulü toplanarak kullanılmıştır⁴⁹⁴.

4-Diğer İş Kolları

Bolu ekonomisine katkıda bulunan çeşitli sanat kollarından söz etmek mümkündür. İncelediğimiz dönemde Bolu'da her sanattan anlayan ve belli bir işle uğraşan esnaf bulunmaktaydı. Sanayi ibtidai ve münferit bir halde idi ve el sanatlarına dayanıyordu.

Başlıca sanatlardan, bakırcılık, demircilik, dülgere (marangoz), kundura ve yemenicilik, araç ve deblağlık, urgancılık, terzilik, nalbantlık, bakkallık, kasaplık, fırıncılık, yok denebilecek kadar az kuyumculuk, o da belli ölçüde zimmilerce yapılmaktadır⁴⁹⁵.

Bunlardan başka birçok evde aileler tarafından çarşaf ve gömleklilik bezler dokunmakta ve mahalli ihtiyacı karşılayabilecek durumdadır. Bununla beraber bazı köylerde kendi ihtiyaçlarını karşılayacak derecede elbiselik kumaş dokunmakta ve çorap örülmektedir.

En fazla işkolu nalbantlıktır, denilebilir. Nalbant dükkanları birer tamir atölyesi görünümünde olup, gerek şehirlinin, gerekse köylerden şehre gelen köylü ve yabancıların ihtiyaçlarının karşılanması açısından sayıları fazla ve nallara belli bir narh konulmakta idi⁴⁹⁶.

Esnafın kimine usta, kimine de üstad denilmektedir. Bazılarına "Beşe" (efendi) ünvanı da verilirdi⁴⁹⁷. Esnaflar birbirleriyle daima uyum içinde çalışmaktaydı.

Bakkallarda mahallinde üretilen yiyecek maddeleri bulunduğu gibi dışarıdan gelen mallar da bulunurdu ve bunlara belli bir kâr haddi uygulanırdı⁴⁹⁸. Hayvancılığa bağlı olarak deblağlık yapılmakta idi. Deblağlar oturdukları mahalleye de kendi adlarını vererek "deblağlar" mahallesi olarak anılmakta idi⁴⁹⁹.

5.Ticaret

Ticaret, belli bir mesai ve çalışma dönemi sonunda üretilen malların tüketici tarafından elde edilmesine kadar mübadelesi ve el değiştirmesidir. Böyle bir mübadele usulü her toplumda olmadığı gibi her zaman da aynı şekilde uygulanmamıştır. Toplumların gelişmesine ve ihtiyaçlarının çoğalmasına paralel bir şekilde zaman içinde tekamül göstererek, bugünkü şekline yükselmiştir. Toplumların kapalı ev ekonomisi şeklinde geniş ailelerin ürettikleri malı, kendi bünyelerinde tükettikleri dönemlerde, belli bir ticaretin varlığından söz edilmemektedir. Aile tarafından üretilen mal, yine aile fertleri tarafından tüketilmekte olup, pazarlama olgusu yoktur.

493 BŞS, 870, s.9; 866,s.7; 831,s.22.

494 MŞS, 1470, s.64, 64a, 65.

495 BŞS, 875, s.6, 7, 8.

496 BŞS, 880, s.11.

497 Y.Özkaya, "XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu" A.g.b, s.121.

498 BŞS, 875, s.45.

499 BŞS, 875, s.83.

Ne var ki, toplumların ihtiyaçları her zaman böyle dar bir çerçevede düşünülemez. Zamanla ihtiyaçların çoğalması, üretilen malların aile içi ihtiyaçlara cevap verememesi diğer ailelerle değiştirme gereğini doğurmuştur. Bir trampa, mübadele ekonomisi diyebileceğimiz bu sistemde, değiştirmede ölçü bulunmadığı için mübadele zordur. İşte bu boşluğun para ile doldurulması ve bazı değişikliklerin yapılması neticesi bugünkü ticaret anlayışı benimsenmiştir.

Üretilen bir malın tüketiciye ulaşmaya kadar el değiştirmesi şeklinde tanımlayabileceğimiz ticaret, çoğu kere toplumların yapısına göre önem kazanmıştır. Türk milletinin akıncı bir yapıya sahip oluşu onun ticari işlere önem vermesine mani olmuştur. Kendileri yönetici olma yolunu tercih ederken ticarî faaliyetleri diğer milletlere ve toplumlara burakmıştır. Bu nedendir ki, Osmanlı döneminde bu tür işler azınlıklar (Rum-Ermeni) tarafından yürütülmüştür.

Bu dönemde, Bolu'daki durum da bundan pek farklı değildir. Herhalde, bu durum yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânına kadar böylece devam etmiş olsa gerektir. Belgelerde bunu teyit eden bilgiler mevcuttur. Bu bakımdan, Bolu'da ekonomik gelişme ile sıkı bir ilgisi bulunan ticari faaliyetlerde daha çok zimmîlerin faal olduklarını görmekteyiz.

Kayıtlar arasından örnek olarak aldığımız üç gayrimüslim zimmî tüccardan biri aslen Adapazarlı olup, Alaplı Çarşısı'nda bakkalık yapmakta olan Artin Veledi Mavrus adında bir zimmîdir⁵⁰⁰. Diğeri tüccar taifesinden keşişoğlu Ohannes Veledi Pedrus Veledi Etâm adındaki zimmîdir. Mahkemeye müracaat ederek, Gerede kazasından yükleri ile yola çıkıp, Bolu'ya gelirken, on meçhul kişinin yolunu keserek mallarını gasbettiğini da'va etmektedir⁵⁰¹. Üçüncü gayrimüslim tüccar ise aslen Medine-i Kayserriyeye'ye tabi Kirmirli Köyü reayasından olup, Tanzimat'la azınlıklara tanınan ticari imtiyazlardan yararlanarak ticaret amacıyla Bolu'da Eskitaşhan'da sakin iken eceliyle helâk olan Kostantin Veledi Etâm adındaki zimmîdir⁵⁰². Bilinen erkek ve kadın mirascısı bulunmadığı için terekesi Beytü'l-mâl'e havale edilerek, Beytü'l-mâl Emiri Tahir Bey tarafından yazılarak teslim alınmış, sonra da "Sûk-ı Sultanîde" müzayede ile satışa çıkarılmıştır.

Tereke kayıtlarında ortaklık kurarak ticaret yapılmakta olduğunu da görmekteyiz. Örneğin Kendirci Hafız Mehmet Sadık Ağa ile yine tüccardan Hacıbekiroğlu Mehmet Ağa aralarında ortaklık kurarak biri 8545 (Sekizbinbeşyüzkırkbeş) kuruş, diğeri de 7.264 (Yedibinikiyüzaltdört) kuruş katarak toplam 15.809 (Onbeşbinsekizyüzdokuz) kuruşla süreccilik (hayvan alıp-satmak) ticaretine başlamışlar. Ancak, ortaklardan Bekiroğlu Mehmet Ağa vefat ettiği için ortaklık şer'an fesh olmuş, mal varlığı mahkemede kanalıyle varisler ve Hafız Mehmet Sadık Ağa arasında taksim edilmiştir⁵⁰³.

Ayrıca kayıtlarda ölen kimsenin geride bıraktığı elbise ve eşyalarında satılmakta olduğunu görmekteyiz⁵⁰⁴. Bu eşyaların açık arttırma yolu ile satışa çıkarılması ve alıcı bulması, eski eşya ticaretinin de revaçta olduğunu göstermektedir. Eski elbise ve eşya

500 BŞS, 873, s.1.

501 BŞS, 873, s.8.

502 BŞS, 875, s.10.

503 BŞS, 875, s.32.

504 BŞS, 874, s.9.

alımında talebin fazla oluşu toplumun ekonomik gücüyle alakalı olsa gerekir. Yeni elbise ve eşya almaya gücü yetmeyen kimseler, bu talebi ve fiyatları artırmaktadır. Yine mahkemeye yansıyan alacak davalarının çokluğu, borçlu alış verişin yapıldığını göstermektedir⁵⁰⁵. Bununla beraber bazen alacaklardan faiz istenmekte olduğu da görülür⁵⁰⁶.

Şeri'ye Sicilleri'nde bulunan narh fiyatlarını incelerken de ifade ettiğimiz gibi bakkallık ön planda gelmektedir. Bu bakkallarda mahallî yerli ürünler satıldığı gibi zeytinyağı, tuz, üzüm, bamya v.s. dışarıdan gelen ürünler de satılmakta ve belli bir kâr bedeli konulmaktadır⁵⁰⁷.

İçteki bu tür ticari faaliyetlerin yanında Bolu'nun dışarıya fazla ve çeşitli mal ihraç ettiği söylenemez. Ancak, dışarıya çıkardığı ürünlerin başında orman emvâli, tiftik ve biraz da haşhaş gelmektedir. Bunların dışında sarayın ve İstanbul halkının bazı yiyecek maddeleri de kısmî olarak Bolu Sancağı'ndan temin edilmektedir. Bunlara bazı hayvan yiyeceklerini de katabiliriz. Netice itibariyle Bolu Sancağı'nın ekonomik yapısının o dönemde bu tür faaliyetlere bağlı olduğu söylenebilir.

505 BŞS, 874, s.13.

506 BŞS, 874, s.8.

507 BŞS, 875, s2.

IV. BÖLÜM

ASKERLİK

Şer'îye sicillerinde yer alan belgelerden birçoğu askerlikle ilgili belgelerdir. Bunların bir kısmı asker alımı, bir kısmı askeri teşkilat ve askerlik süresi, bir kısmı da askerin konaklama ve ihtiyaçlarının temini ile alakalı belgelerdir.

Bolu Sancağının Anadolu'ya açılan yollardan üçüncü kol (Sol kol) üzerinde bulunması, merkeze olan yakınlığı ve bu tür ihtiyaçların temini ile önemini bir kat daha artırmaktadır. Bu bakımdan Bolu Osmanlı Devletinde yapılmak istenen yenileşme hareketlerinin ilk önce tatbik edilmeye başlandığı Anadolu kentlerinden biri olma özelliğini de taşımaktadır.

Bilindiği gibi Gülhane Hatt-ı Hümayunundan önce Osmanlı Devletinde yapılmaya çalışılan yenilik hareketlerinin ağırlık merkezini askerlikle ilgili maddeler teşkil etmektedir. Oysa kuruluş ve gelişme dönemlerinin en intizamlı teşkilatlarından biri askeri teşkilattır. Temeli engin bir geçmişe köklü bir askeri geleneğe dayanmaktadır.

Ancak zamanla bozulan kurumların başında yine de askeri teşkilat gelmektedir. Bu bakımdan Tanzimat ilkeleri içinde yer alan önemli hususlardan biri de Osmanlı ordusunun modernleşmesi, asker alımı ve askerlik süresi ile ilgili olan hususlardır.

1-Bolu'nun Osmanlı Ordusu İçindeki Yeri

Türklerin Rumeli'ye geçişi (1356) ve Edirne'nin fethinden (1362) sonra Osmanlı ordusunun "Anadolu Askerleri-Rumeli Askerleri" şeklinde tanımlanmaya başladığını görüyoruz. Bu takdim şeklinin I. Murad'ın Karamanoğulları ile yaptığı Konya Savaşı'nda uygulanan bir "Askeri Tertip" ten kaynaklandığı bilinmektedir. Bu savaşta Anadolu askerleri Şehzade Yakup Bey komutasında ve Sağ kanatta, Rumeli Askerleri de Şehzade Bayezid komutasında ve sol kanatta idi. Bundan sonra bütün savaşlarda bu usul tatbik edildi.

Eğer Savaş Asya toprakları üzerinde yapılıyorsa Anadolu askerleri sağ kanatta, Rumeli askerleri sol kanatta, eğer savaş Rumeli toprakları üzerinde yapılıyorsa o takdirde Rumeli askerleri sağ kanatta, Anadolu askerleri sol kanatta yer alırdı. Rumeli Beylerbeyi Rumeli askerleriyle, Anadolu Beylerbeyi de Anadolu askerleriyle birlikte savaşırdı.

Konya savaşında Anadolu askerleriyle sağ kanatta yer alan Bolu Sancağı askerleri, bundan sonra bütün savaşlarda Anadolu askerleriyle birlikte savaşlarda yer almış ve önemli yararlıklar göstermiştir⁵⁰⁸.

Osmanlı Ordusunun Anadolu askeri teşkilatı içinde yer alan Bolu, Sipahilerinin kahramanlıklarıyla ün salmıştır. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferindeki öncü

508 Ahmet Refik, A.g.e, s. 424; M. Z. Konrapa, A.g.e, s. 135.

kuvvetleri Bolu ve Kastamonu Sipahilerinden teşekkül etmişti. İki ordu Çaldıran Ovasında karşılaştığında Şah İsmail Osmanlı birlikleri hakkında bilgi edinmek istedi. Yanına esir Osmanlı akıncılarından birini getirtti. Osmanlı Ordusu ileri harekate geçtikçe askerden bilgi alıyordu. “Şu vadiye inmekte olan yeşil bayraklar nedir?” diye sorduğunda akıncı “Bunlar Beyleri İsfendiyaroğlu’nun kumandasında bulunan Bolu ve Kastamonu Sipahileridir. Bu iki kolordu akıncılarla birlikte Osmanlı ordusunun öncülerini teşkil eder” cevabını verdi.⁵⁰⁹

Bu meşhur konuşmadan anlaşılıyor ki; Bolu Sipahileri Kastamonu Süvarileriyle birlikte öncülük görevini yürütmektedir.

Bolu’nun merkeze olan yakınlığı, Anadolu Eyaletlerini ve Sancaklarını İstanbul’a bağlayan bir yerde bulunması diğer konularda olduğu gibi askeri konularda da Bolu’yu önemli kılmaktadır. Bu bakımdan diğer bölgelere gönderilen askerler Bolu’da kalabilmekte, iskân, iaşe ve yol güvenliğinin sağlanması hususunda naip, kadı, müftü ve mütesellimlere hitaben fermanlar gönderilmektedir.⁵¹⁰ Bu hâli ile Bolu, her dönemde ve her hususta devletin yanında yer almıştır.

2-Bolu’nun Yenileşme Hareketlerine Katkısı

İslahat devri diyebileceğimiz bu dönemde; III. Selim’in “Nizam-ı Cedid” denilen yeni bir ordu kurması, Alemdar Mustafa Paşa’nın “Sekban-ı Cedid” teşebbüsü, II. Mahmut’un “Eşkinci Alayı”nı vücuda getirmesi ve Yeniçeri Ocağını kaldırarak “Asâkir-i Mansûre”yi kurması gibi hareketleri görüldü. Böylece Osmanlı Devletinin beş asırlık tarihi ordusu kaldırılmış ve yerine bugünkü Türk Ordusunun temeli kurulmuş oldu.

Çöküş döneminde girişilen ıslahat hareketlerinin başında III. Selim’in ıslahat hareketleri gelmektedir. III. Selim kurduğu “Meşveret Meclisi” ile ülkenin münevverlerinden Devletin İslahı hakkında raporlar istedi. Böylece gelen raporlarda ülkenin içinde bulunduğu kötü durum üzerinde duruluyor ve devletin bütünü bakımından ıslahatın zorunlu olduğu belirtiliyordu.

III. Selim, Devletin ıslahına ordudan başladı. Askeri okullar açarak Avrupa’dan kitaplar ve hocalar getirildi. Yeni kitaplar ve haritalar basıldı. Fakat bunların başında ordunun ıslahı geliyordu. Bu maksatla “Nizam-ı Cedid” adıyla yeni bir birlik kurularak “Bostancı Ocağı” na bağlandı. Yeni kışlalar yapıldı. Vilayetlere yeni askeri birlikler kurulması hususunda emirler gönderildi ⁵¹¹. Bu emirlere istinaden Bolu Sancağında iki bölük “Nizam-ı Cedid” birliği oluşturuldu. Böylece III. Selim’in yenilik hareketleri Voyvoda İbrahim Ağa ile Bolu da başlamış oldu. Aynı çalışmalar Anadolu’nun Konya, Bozak (Yozgat) ve Aydın yörelerinde de görülür.⁵¹²

Bolu Voyvodası İbrahim Ağa’nın İstanbul’dakine benzer şekilde oluşturduğu Nizam-ı Cedid birliği kendisine muhalefet edilmesine rağmen güvenle hizmete girdi. O güne kadar

509 Bolu Salnamesi, s. 258; M. Kemal, A.g.e, s. 40; M.Z. Konrapa, A.g.e, s. 189.

510 BŞS, 866, s. 3, 7; MŞS, 1469, s. 140,30,31.

511 Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, İstanbul, 1309, c. VI, s. 70.

512 E.Konukçu, A.g.m, s. 15.

alışılmamış bir teşkilatı böyle bir muhitte vücuda getirmek o kadar kolay değildi. Çünkü Anadolu'nun içtimai hayatı üzerine çöken ağır istibdat ve her türlü yeni fikri söndürme taassubu bu tür bir değişmeyi kabul edemezdi. Böyle bir ortamda yeni bir teşkilat ancak sağlam ve sürekli bir iradeyle yaşatılabilirdi. Nitekim daha sonra vukua gelen bir ihtilal bütün bu gayretlerin bir ay içinde yok olmasına sebep oldu.

İbrahim Ağa bütün tehdit ve tehlikelere rağmen bu teşebbüsünde sadık kaldı. Gittikçe derinleşen ve genişleyen bir kin ve nefret karşısında takdire şayan bir metanet gösterdi. Halk mutaasıptı. Bu yeni hareketi ahkâm-ı diniyeye indirilmiş bir darbe olarak kabul ediyordu. Bu durum bazı ulema tarafından istismar edildiği gibi Derebeyleri tarafından kendi kudretleri için tehdit unsuru olarak görülüyordu. Bu bakımdan halkın beynindeki esaret zincirinin bir ucu beylerin elinde diğer ucu da istismarcıların elindeydi. Böylece istedikleri anda efkâr-ı umumiye de bir reaksiyon meydana getiriyorlardı.⁵¹³

Mahallî nüfuzun bu kadar etkin olduğu bir ortamda halkın tepki gösterdiği yeni bir teşkilatı yaşatabilmek pek mümkün görünmüyordu. Buna rağmen İbrahim Ağa teşkil ettiği Nizam-ı Cedid askerlerine şehir etrafındaki çayırarda talim yaptırıyordu. Aynı zamanda yaptığı işler hakkında da arka arkaya İstanbul'a bilgi veriyordu. Bu maksatla bir de askeri kışla yaptırmıştı.

İbrahim Ağa Bolu'da yapmış olduğu hizmetlerden dolayı devletçe takdir ediliyordu. Ancak Kabakçı isyanı ile III. Selim'in tahttan indirilmesi, Kâhyası Mehmet Ağa'nın Bolu kaçkınları tarafından İstanbul'da öldürülmesi, İbrahim Ağa'nın ve yaptığı yeniliklerin durumunu tehlikeye düşürdü ise de arkasından gelen Alemdar Mustafa Paşa'nın hâkimiyetiyle yıldızı yeniden parladı. Böylece "Kapucu Başılık" rütbesi ile "Büyük Emirhorluk" payesine kadar yükseldi. İbrahim Ağa'nın bu görevle İstanbul'da kalması felaketine sebep oldu. Henüz sadaretteki görevi üzerinden dört ay geçmemiştir ki Alemdar Mustafa Paşa aleyhine hazırlanan bir ihtilal Alemdar gibi İbrahim Ağa'yı da yenilik kurbanı yaptı. Asiler tarafından konağından perişan bir vaziyette sokağa çıkarılarak hunharca parçalandı.⁵¹⁴ Onun ölümü derebeylerin işine yaradı ve Bolu'da huzur bozulmaya başladı. Böylece bütün emekler heba olup gitti. Nizam-ı Cedid de IV. Mustafa tarafından kaldırıldı.

Diğer taraftan yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğunun şan ve şöhratini sağlamış olan fakat sonunda bir çete şeklini alarak devleti çıkmaza sokan Yeniçeri Ocağı ise ancak II. Mahmut'un gayretleri ile kaldırılabilirdi (1826) ve yerine paralı askerlik sisteminin tersine yükümlülüğe dayanan Asakir-i Mansure-i Muhammediye kuruldu. Bu aynı zamanda milli orduya geçiş için atılmış önemli bir adımdı.

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasında canla başla çalışan devlet adamları şimdi, Asakir-i Mansûre-i Muhammediye'nin kuruluşu için aynı gayretle çalışıyordu. Kuruluş, Avrupa usulünde düzenlenerek tümen, tabur ve bölükler oluşturuldu. Askerler elbise ve teçhizat bakımından Avrupa usulü donatıldı. Okullar açılarak Avrupa'dan öğretmen ve talimli Subaylar getirildi.⁵¹⁵

513 M.Kemal, A.g.e, s. 14,16.

514 A.Cevdet Paşa, A.g.e, c. IX, s. 41,

515 E.Z. Karal, Osmanlı Tarihi., Ankara, 1983, c. VII, s. 151.

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye yükümlülüğe dayanıyordu ve süresi on iki yıldır. Sağlığı uygun olan on beş-kırk beş yaşları arasında her Müslüman askerlik yapmak zorundaydı. Askere alma sistemi ise oldukça sert ve kaba idi. Askere ihtiyaç duyulduğunda padişah emriyle valilerden bölgelerinden asker toplayarak göndermeleri istenirdi. Bu iş için görevlendirilen memurlar gittikleri yerde "Vucuh-ı Memleket" (o yerin ileri gelenleri) ile halk arasında zorla istenen sayıda er seçerlerdi. Evli ve bekâr ayrımı yapılmadığı gibi seçilen gençler bir suçlu gibi yakalanarak elleri kelepçeli olarak toplanma yerlerine gönderilirdi. Buralarda adeta hapis hayatı yaşanır. İstenen sayı tamamlandıktan sonra buradan birliklerine gönderilirdi. Eşit haklara dayanmayan bu yöntem Tanzimat'ın askerlikle ilgili hususu uygulanıncaya kadar (1843) devam etti.⁵¹⁶

Tanzimat ilan edildiği zaman Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye büyük ölçüde kuruluşunu tamamlamış olgunluğa ulaşmıştı. Ancak askerlik düzeninde ocak şeklinin dışına çıkılmadı. Bu bakımdan askerlik bir vatan borcu olmaktan çok orta çağdaki gibi bir kariyer olarak devam etti. Tanzimat, ilk defa askerliği tebaa için haklar ve ödevler kabul ederek bu görevi teba'nın ödevleri arasında saydı ve askerlik hizmetinin düzenlenmesi hususunu şu satırlarla dile getirdi:

"Askerlik konusu önemlidir. Vatanın korunması için ahalinin asker vermesi bir borçtur. Ancak şimdiye kadar uygulandığı gibi bir memleketin mevcut nüfusuna bakmadan kimisinden kaldırılabileceğinden fazla, kimisinden ise az asker istenince bir düzensizlik meydana gelmekte ve ziraat-ticaret gibi işleri aksatmaktadır. Çünkü askere gidenleri ömür boyu tutarak hem onlar umutsuz kınıyor hem de nüfus azalmış oluyordu. Her bölgeden ihtiyaç halinde istenecek asker miktarının tespit edilmesi için bazı usullerin kabul edilmesi ve askerlik süresinin dört-beş sene ile sınırlandırılması gereklidir."⁵¹⁷

Görüldüğü gibi Fermanda askerliğin önemi belirtildikten sonra özellikle asker alma sistemi üzerinde durulmaktaydı. Burada yapılmak istenen düzenlemeler Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ile ilgili uygulamaya yöneliktir. Çünkü burada asker alımları bölgenin nüfusuna bakılmadan rastgele uygulanmaktadır. Askerlik hizmeti de on-on iki yıl tespit edilmişti. Uygulamada ise çoğunlukla terhis yapılmamakta ve askerlik emekliliğe kadar sürüp gitmekteydi.

Gülhane Hatt'ı Hümayunu ile önerilen yenilikler asker alımı ve askerlik süresi ile ilgilidir. Çünkü asker alma işlemi askerlikle ilgili hususların ilk adımıdır. Ancak yeni uygulamaya hemen geçmek de mümkün olmamıştır.

Bu tür asker alımıyla ilgili olarak incelediğimiz sicillerde birçok belge mevcuttur. Esasen bu sırada devletin Mısır, Fransa, İngiltere ve Rusya ile sıcak ilişkileri devam etmektedir. Gelişmeler devleti Rusya'dan yardım isteme noktasına getirmiştir. Uzun süredir devletin dışta savaşlarla, içte ihtilal ve isyanlarla uğraşmış olması kayıtlardaki askeri belgeleri çoğaltmaktadır. Ayrıca belgelerde askerden firar olaylarının da mevcut olduğunu görüyoruz. Firar edenlerin yakalanarak Dersaadet'e gönderilmesi hükümetçe istendiği gibi, kaçaklar bulunamadığı takdirde yerlerine tuwane, yani askerliğe elverişli

516 Suat İlhan, Osmanlı İmparatorluğu Askeri Yapısı İçinde Tanzimatın Yeri, Belleten, c. LV, S. 213 (Ankara, 1991), s. 572,

517 E.Z.Karal, A.g.e, "Hatt-ı Humayun Sureti", s. 255.

gençlerden asker tedarik ederek bunların gönderilmesi hususunda Sancaklara birer ferman gönderilmiştir.

II. Mahmut döneminin sonlarına doğru Bolu Sancağına gönderilen fermanla bu durum zikredilmekte ve “Orduyu humayunumdan firar eden Asâkir-i Mansûre-i ve Asakir-i Hasse-i Şahanem buldukları mahalden tutulup Dersaadetime gönderilmek ve gönderilemediği surette yerine tuvane askerler tedarik ederek irsal olunmak üzere işbu Ferman-ı âli-şân sâdır olmuştur” şeklinde ferman olunmaktadır.⁵¹⁸

Bu nedenle Bolu meclisinde, “Marifet-i Şer’ ve liva-yı Bolu Mütesselimi dergâh-ı al-i atufetlü el-hac Ahmet Ağa marifetiyle ve Cümle Vucuh ittifakiyle” alınan karar doğrultusunda kazalara tevzii olunan asker sayısı şöyledir.⁵¹⁹

Dodurga bir kişi, Mudurnu dört kişi, Pavli üç kişi, Mengen iki kişi, Kıbrıscık iki kişi, Dörtdivan iki kişi, Gerede üç kişi, Ulak üç kişi, Çağa iki kişi, Dirgine iki kişi, Devrek üç kişi, Yılanlıca iki kişi, Hisarönü bir kişi, Gölpazarı iki kişi, Alaplı üç kişi, Akçaşehir iki kişi, Üskübü iki kişi ve Düzce iki kişi olmak üzere toplam kırk üç kişi askere alınmıştır.

Bu dönemde asker alımları ile ilgili en fazla asker kaydı 1839–1840 yılı kayıtlarında görülmektedir. Bu kesit Osmanlı Mısır münasebetlerinde ikinci safhayı içine almaktadır. Osmanlı ordusunun Mehmet Ali Paşa ordusu karşısında almış olduğu yenilgiler Osmanlı Devleti’ni amansız düşmanı Rusya’ya yaklaştırmış ve Mehmet Ali’ye karşı yardım isteme zorunda bırakmıştı. Böylece Rusya’nın Mehmet Ali Paşa isyanına karışması ile isyanın birinci bölümü bitmiş ikinci bölümü başlamış oluyordu. Artık Mısır problemi Padişah ile Ali Paşa arasında bir olay olmaktan çıkarak bir Avrupa problemi halini almıştı.⁵²⁰

Avrupa devletlerinin de işe karıştığı bu sırada Osmanlı Ordusu Mısır Ordusu ile tekrar karşı karşıya gelmek zorunda kaldı. II. Mahmut Ali Paşa’ya karşı savaş emrini verdiğinde, sınırdaki gelişmeler savaş için yeterli bahane ve sebep teşkil ediyordu (1839). Bu sebepten Osmanlı-Mısır meselesi asker alımlarını sıkılaştırdığı gibi sayılarının da çoğalmasına sebep olmuştu. Böylece savaşlarda telef olan askerin tamamlanması cihetine gidilmişti.

Bu sırada Bolu’dan alınan ve Bolu Sancağı hissesine düşen asker sayısı belgelerde şöyle sıralanmakta ve gerekçesi beyan edilmektedir.⁵²¹

“Asakir-i Hassa ve Mansure-i Şahane ve sair cünud-i müntezire-i Padişahanem Alaylarının ikmal-i noksanları için Bolu Sancağı kazalarından ba-emr-i âli müretteb ve matlub buyurulan Ceman dokuz yüz yirmi iki neferden bu defa liva-yı mezbur Mütesselimi dergâh-ı âl-i atufetlü İsmail Ağa Hazretleri re’yi ve Ma’rifeti ve ma’rifet-i şer’ ve cümle vucuh ittifakıyla yerli yerinden cem ve tedarik birle Dersaadet-e irsal olunan doksan bir neferin isim ve eşkallerini mübeyyin defterdir.” denilmekte ve bu tertipte silah altına alınacak olan dokuz yüz doksan üç askerin isim ve eşkalleri beyan edilmektedir.

518 BŞS, 866, s. 3.

519 BŞS, 866, s. 7.

520 E.Z. Karal, A.g.e., c. VII, s. 131,14.

521 BŞS, 871, s.2.

3-Redif Askerliği

1839 Gülhane Hatt-ı Hümayununda ifade edilen askerlikle ilgili düşüncelerin uygulanmasına ve tedbirlerin alınmasına 1843 yılında geçilebildi. Rıza Paşa'nın başkanlığında kurulan "Muvakkat Meclis" te yapılan görüşmeler sonunda tespit edilen hususlar padişah tarafından onaylanarak kabul edildi. Konunun asıl amacı, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sükûnetli ve asayişli durum, askerlerin silah altına alınma ve çalıştırılma yollarının adalet ve akla uygun bir şekilde tamamlanmasına imkân sağlamaktı.

Bu yeni düzenlemede Osmanlı toprakları beş büyük ordu bölgesine ayrıldı.⁵²² Bu ordulardan ilk ikisi, Hassa Ordusu ve Dersaadet Ordusu adıyla İstanbul'da oluşturuldu. Üçüncüsü Rumeli Ordusu, Dördüncüsü Anadolu Ordusu, Beşincisi Arabistan Ordusu olarak teşkilatlandı. Daha sonra bu ordu sayısı "Irak ve Hicaz Ordusu" ile altıya çıkartıldı.⁵²³

Bu yeni askeri teşkilat içinde Bolu "Dersaadet Ordusu" içinde bulunuyordu. Birinci ve üçüncü ordu yedişer piyade alayından, ikinci, dördüncü ve beşinci ordu altışar piyade alayından, altıncı ordu da dört piyade alayından oluşmakta idi. Dersaadet Ordusunun (ikinci Ordu) ikinci piyade alayının birinci taburu Bolu'da bulunuyordu.

Böylece askeri alanda yapılan düzenlemelerin uygulanmasına başlandı. Bu yeni düzenlemede askerlik süresi beş yıl olarak kabul edildi ve uygulama ile ilgili hususlar birer ferman sureti ile askerlik dairelerine bildirildi.

Bu yeni düzenleme ile ilgili olarak Mudurnu'ya gönderilen bir ferman suretinde⁵²⁴ bütün askerlerin beş orduya ayrıldığı, her orduya bir daire tahsis edildiği ve her neferin askerlikte kalma süresine beş sene müddet ta'yin edildiği hükmü yer almakta idi ve bu ordulardan herhangi birinde beş sene müddetle askerlik yapan bir kimsenin eline tezkere verilerek memleketlerine gönderilmesi ile ziraat maslahatlarıyla meşgul olmalarına imkan tanıyordu.

Bu ordularda askerliğini tamamlayarak memleketlerine gönderilen askerlerin yerine bağlı buldukları askerlik dairesi ahalisinden yirmi ile yirmi beş yaşları arasında olan kimselerden yine o kadar asker alınarak yerlerinin doldurulması ve bazı diğer hususlar belgede:

"Ellerine tezkere verilerek memleketlerine gönderilen nefarat hangi ordudan çıkmış ise ol ordu dairesi ahalisinden yirmi yaşından yirmi beş yaşına kadar olanlardan kura-i Şer'ie ile yerine ol kadar nefer alıp bunlar dahi beşer sene hizmet ettikten sonra eskileri gibi memleketlerine salıverilmesi nizamı ihtizasından olduğundan işbu kura-i Şer'ie ile alınacak yeni neferatın kemâl-i hakkaniyetle alınması için her mahalle mahsus me'mur gönderilmeyip zikrolunan ordular dairelerinde bulunan ahalinin cümlesi kamilen yazdırılarak her tarafın defteri gelmiş olduğundan eski neferlerin yerine alınacak

522 MŞS, 1470, s. 42

523 Mehmet Şevket Paşa , Osmanlı Teşkilatı Askeriyesi, İstanbul, 1332, c. II, s. 14.

524 MŞS, 1470, s. 42

yeni neferaten kurayı şer' ile kendi dairelerinden alınması lazım gelip fakat yukarıda zikrolunan gibi bunun kemâl-i hakkaniyetle ve adalet ile icrası yani bu hususta kimse kimseyi himaye ederek ahare gadr eylememesi ve yirmiden yirmi beş yaşına kadar gani ve fakir ve büyük ve küçük her kim olursa olsun hiçbir fark ve takrib, hizmet-i askeriye den istinkaf edememesi için”⁵²⁵ şeklinde yer almaktadır.

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere bu ordulardan herhangi birinde beş yıl askerlik yapan tezkere alarak memleketine gidebilmekte ve kendi işiyle meşgul olabilmektedir. Ancak terhisten sonra yedi yıl Redif sınıfında hizmet görecekti. Yine belgede askerlik yaşının yirmi ile yirmi beş yaş arasında kayda bağlandığını görüyoruz. Artık Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye’de olduğu gibi on beş-kırk beş yaş arasında on iki yıllık bir askerlik değil yirmi-yirmi beş yaş arasındaki herkesten beş yıl askerlik yapmaları istenmektedir.

Belgede ifade edilen bir başka husus da her askerlik dairesi bölgesinde bulunan yirmi-yirmi beş yaş arasındaki kişiler tespit edilecekti. Terhis olanların yerine bunların içinden kura ile asker alınacaktı. Ancak asker seçiminde hiçbir iltimas ve kayırma olmayacak, hakkaniyet ve adalet ilkelerine bağlı kalınacaktı. Kurallar yetkili memur, naip, müftü ve kazanın ileri gelenleri tarafından oluşturulan bir meclis huzurunda çekilecekti. Bu düzenleme ile askerlik paralı olmaktan çıkarılarak bir vatan borcu haline getiriliyordu.⁵²⁶

Yine belgede ifade edildiği üzere üç beş İslam köyü birleştirilerek buralara da ahaliye askerliğin bir vatan borcu olduğu, herkesin bu görevi yapmakla yükümlü olduğu anlatılacaktı.

Görüldüğü gibi katı askerlik kuralları yerine zengin fakir gözetmeden, hakkaniyet ve adalet esasına dayanan bir sistem getirilmişti.

Yeni düzenleme ile yapılan değişikliklerden biri de “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye” yerine Osmanlı Ordusu şimdi “Asakir-i Nizamiye” diye anılacaktı. Her ordu merkezinde birer meclis oluşturulacak sorunlar burada görüşülüp tartışıldıktan sonra “Dar-ı Şura-yı Askeri”de görüşülerek karara varılacaktı.

Bu arada askerlik alanında yapılan yenilikler, öncelikle Müslüman unsura uygulandı. Bu durum belgede; “Malum ola ki cümlenizin bildiği üzere her halde ve vakitte murad-ı Hümayunum memleketlerimde sakın ahalinin rahat ve huzurları ve memleketlerin muhafazasıdır. Ve bu dahi askerle hasıl olacağı ve memlekette hizmete tuwane olan ahali-i İslam’ın boynuna borç olduğu derkar olup fakat herkes bu borcu eda ettikten sonra”⁵²⁷ şeklinde ifade edilmektedir.

Halbuki Gülhane Hatt-i Hümayunu’nda Müslümanlarla Hristiyanlar kanun önünde eşit tutulmakta idi. Bu döneme kadar imparatorlukta Hristiyanlar askerlik yapmıyordu. Daha sonra askerlik yapacak Müslüman olmayan kimselerden cizye alınmaması öngörüldü ise de bu uygulamaya konulamadı. 1847 de Rumlar, Deniz Kuvvetlerinde hizmete çağrılmak suretiyle ayırım yapılmadığı gösterilmek istendi.

525 MŞS, 1470, s. 42

526 MŞS, 1470, s. 43

527 MŞS, 1470, s. 42a

Belgelerde karşılaştığımız bir husus da Redif askerleriyle ilgili hususlardır. Bu yeni düzenleme ile Redif kuvvetleri ordunun yedek gücü haline getirildi. Askerlik bittikten sonra terhis edilen askerler memleketlerine döndüklerinde yedi yıl süreyle Redif askeri olarak hizmet yapacaklardı. Bu kuruluş her ordunun sahip oldukları birliklere karşılık yedek birlik olarak düzenlendi, yılda bir defa bağlı buldukları askeri birliklerin buldukları yerlere giderek eğitim görürlerdi.⁵²⁸

Bolu Redif taburu ikinci bölge içinde yer alıyordu. Merkezi, orduda olduğu gibi İstanbul idi. Bolu, Redif askeri depo alanı idi ve depo merkezi olan her yerde savaş için gerekli malzeme, eşya ve silah bulunuyordu. Redif ordusu muazzaf ordudan sonra gerektiğinde yararlanılacak yedek ordudur. Hükümet ihtiyaç duyduğunda onu merkeze çağırırdı. Nitekim ilgili belgede; Bolu ve Viranşehir Sancakları Umur-ı Zabtiyesine memur Davud Paşa'ya hitaben:

“Asakir-i muntezame-i şahanemden olup zikr-i ati Asakir-i Redif-i Şahanem alayını mahallinden tahrik ve ihraç Dersaadetime irsale mahsusen memur ve tayin kılınan Binbaşı İsmail Ağa” ifadesiyle vurud eden emirname, Binbaşı İsmail Ağa'nın Redif Askerlerinin Dersaadete gönderilmesi ile görevli olduğu bildirilmekte ve Anadolu-Rumeli'de kâin mahallerde mürettep bulunan asakir-i Redif-i Şahanenin lüzum görüldüğünde munavebeli olarak Dersaadete ve diğer bağlı buldukları merkezlere sevk olunarak eğitime tabi tutulmaları hususu ifade edilmektedir.

Bu sırada Bolu'da üç taburdan oluşan bir alay Redif askeri bulunmaktadır. Görülen lüzum üzerine görevli memur tarafından bu alayın bütün noksanlıklarının tamamlanarak İstanbul'a celbi istenmekte ve:

“Bolu Sancağından mürettep üç taburdan ibaret bir alay Asakir-i Redife-i Şahanem'in kapucularıyla maan mahallinden bi'l-istishab bu tarafa irsaline mumaileyh mahsus memur ve tayin kılınmış olmakla senki ferik-i müşarun ileyhsin vusul-ı ferman-ı alışanım da alay-ı mezkur ile topçularının mahallinde umur-ı zabtiyeye memur zabitanından maada sair bi'l-cümle zabitan ve neferatın derhal celb edilerek içlerinden noksanı bulunur ise balâda beyan olduğu vechile derhal aharlarını tahrik ve ikmal eyleyerek elbise ve katık-behaları bu tarafta verilmek üzere hemen memur-ı mumaileyh terfikan yola ihraç ve bu tarafa irsâl eylemeleri” şeklinde durum Davud Paşa'ya ferman buyurulmuştur.⁵²⁹

Buradaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Redif askerlerine duyulan ihtiyaçtan dolayı bir kısmının İstanbul'a gönderilmesi istenmekte ve orada buldukları müddet içinde tıpkı muvazzaf asker gibi ihtiyaçlarının temini emredilerek: “Bunlar bu tarafta bulunduğu müddetçe kâffe-i zabitan ve nefaratın, tıpkı Asâkir-i nizamiye-i muvazzafa misillü mahiye ve beher neferine yevmiye birer kuruş katık behası üç yüz dirhem nan-ı aziz ile birer kat elbise-i nizamiye i'ta olunmak üzere” şeklinde ifade edilen hususların yerine getirilmesi öngörülmektedir.⁵³⁰

528 M.Çadırcı, A.g.e, s. 16; M.Çadırcı, “Anadolu'da Redif Askerliğinin Kuruluşu”, DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, S.13, Ankara, 1980, s.17.

529 BŞS, 875, s. 85

530 BŞS, 875, s. 85; MŞS, 1469, s. 3.

Redif askerleri zabıta göreviyle iç güvenliği sağladığı gibi ihtiyaç duyulduğunda muvazzaf asker gibi göreve çağrılmaktadır. Bu bakımdan zaman zaman işe yaramayanlarının yerine işe yararların alınması ve noksanlarının tamamlanması yoluna gidilirdi. Gerek muvazzaf askerlerin gerekse Redif askerlerinin noksanlarının tamamlanmasında ailelerine işlerine bakacak kimsesi bulunmayan ve tek kişi bulunan ailelerden asker alınmazdı.

Bu hususları içeren ve Bolu Zaptiyesi Ömer Paşa'ya gönderilen bir ferman suretinde: "Siz ki Mirliya, Paşa ve Muhassıl ve sair mumaileyhimsiz vusul-ı emr-i şerifemde alay-ı mezkurun bi'l-cümle zabitan ve neferatını celb ve cem' ederek eğer içlerinden bir evde yalnız olarak hatunları ve mesalihin-i ru'yet edecek kimsesi olmayıp ve askerliğe yaramayanları bulunur ise ma'rifetiniz ve me'mur-ı mumaileyh marifetiyle ve meclisce bi't-tefrik tevkif olunarak ma'adasının ber-minval-i muharrer taallüm ve talimlerine bakılmak üzere hemen Dersaadet'e sevk ve irsal ve tefrik ve tevkif olacaktanın yerlerine dahi ikili, üçlü olanlardan tuvane ve askerliğe seza olanlar meclisce tedarik ve tahrir olunarak peyderpey bu tarafa irsal olunması hususuna ihtimam ve mesaraat eylemeniz"⁵³¹ hususu şeklinde asker alımı ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

Bu belgelerden anlaşıldığı üzere Bolu, Osmanlı Devleti için diğer konularda olduğu gibi askerlik konumunda da önem arz etmektedir. Bolu'nun bu durumunun merkeze olan yakınlığı, Sarayla olan irtibatı ve devlet hizmetinde bulunan Boluluların hizmetinden ileri gelmekte olduğu söylenebilir.

Aynı zamanda Bolu İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan yol güzergâhında bulunduğu için bilhassa Mudurnu uğrak yeridir. Gerekli zamanlarda ordunun yiyecek ve nakliye ihtiyaçları da bu yöreden karşılanmaktadır. Ayrıca Bolu Donanma-yı Hümayun ihtiyaçlarının karşılanmasında da kendisinden söz ettiren sancaklarımızdan biridir.⁵³²

4-Güvenlik ve Asayiş

Tanzimat fermanında üzerinde önemle durulan hususlardan biri de can, mal, ırz ve namusun korunması, güvenliğin sağlanmasıydı. Yeni çıkarılan kanunlarda, Müslüman Hristiyan bütün tebanın bu kutsal değerlerinin korunması isteniyordu. Artık kimsenin evine zorla girilmeyecek, tecavüz edilmeyecek, malı alınmayacaktı.

Halbuki Tanzimattan önce ne İstanbul'da ne Anadolu'da ne de Anadolu'nun bir parçası bulunan Bolu'da mal, can, ırz ve namus emniyeti yoktu. Beylerin, adamlarının öldürdüğü kimselerin hesabı sorulamadığı gibi ölümler sokak ortasında kalıyor, üstelik bu facia davullarla ilan ediliyordu. Şimdi ise Gülhane hatt-ı Hümayunu mal, can, ırz ve namusu emniyet altına alıyor, güvenliği garanti ediyordu.

Bilindiği gibi askerlik alanındaki düzenlemeler yapılırken üzerinde durulan hususlardan biri de iç güvenliğin sağlanması idi. Bu konu ile ilgili çalışmaların sonunda "Zaptiye Teşkilatı" kuruldu. Bu işlere bakan Tımarlı Sipahi Örgütü ise kaldırıldı. Zaptiye Örgütü bugünkü anlamda hem polisin hem de jandarmanın görevini yapıyordu. Görevlerini vali ve kaymakamların denetiminde yürütüyordu. Her vilayet merkezinde güvenlik işlerini yürüten bir alay bulunuyordu.

531 BŞS, 870, s. 119.

532 BŞS, 875, s. 34.

Bolu'nun güvenliğini sağlayan bir zaptiye taburu mevcuttu ve Kastamonu zaptiye alayına bağlıydı. Bu tabur bir süvari ve bir piyade bölüğünden ibaretti. İşler meclis tarafından organize edilirdi. Alay meclisinin yanı sıra tabur meclisleri de söz sahibiydi.⁵³³

Örneğin Bolu Redif alayının İstanbul'a celbi emredildiğinde gönderilen fermanda zaptiyede görevli askerler muaf tutularak "Mahallinde umur-ı zaptiyeye memur-ı zabıtanandan maada"⁵³⁴ ifade edilerek zaptiyenin güvenliği korumada kalması isteniyordu.

Yine güvenliğin sağlanması ile ilgili olarak Mudurnu'ya gönderilen bir fermanda (1846) halktan silah kullanacak olanların bir kefil göstermesi, silahlarının cins ve adetlerini gösterenlere bir tezkere ibraz edilmesi istenmekteydi. Fermanda: "Mahale-i Mahsure-i şahanemin her bir mahal ve mevkiinde emniyet-i kamilenin istikmalî zımmında ve sunuf-ı ahali ve teba'adan esliha isti'mali lazım gelen kesianın kefalete rabtiyle hasıl-ı havi olduğu eslihanın cins ve adedine mübeyyin yedine tezkere-i mahsusa i'tası, bu misillü kesane tesadüf eden zaptiye memurları tarafından dahi eslahı tezkeresi sual olunarak kefaletle tezkere ibraz edemediği halde serseri ma'kulesinden denmek olacağından icabının icra kılınması"⁵³⁵ ifadeleriyle herhangi bir zabıta silah taşıyan kimseye tesadüf ederse ondan kefil ve taşıma tezkeresi istemesi, bunu ibraz edemeyenlerin serseri taifesinden sayılarak gerekli işlemin yapılması istenmektedir.

Eğer silahlı kimseler buldukları mahalden ticaret veya diğer bir sanatla ilgili olarak taşraya gidecek olursa tezkerelerini yanlarında götürmeleri, şayet tezkerelerinin müddeti geçmiş olursa o mahal me'mur-ı tarafından alınarak gizli bir yerde korunması ve yeni bir tezkere verilmesi uygun görülmektedir.

Yine Bolu Valisi tarafından Mudurnu'ya gönderilen bir buyruhduda köylerde, yol ve caddelerde kurşunlu veya kurşunsuz silah atarak halkı rahatsız etmenin devletçe yasak edilmiş olduğu bildirilmekte ve bu kimselerin cezalandırılması istenmektedir.⁵³⁶

SONUÇ

Osmanlı devlet yapısı içinde "Şer'îye Sicilleri'ne göre Tanzimat'ın İlk Yıllarında Bolu (1838-1850)" adı ile ele aldığımız Bolu'nun idarî, sosyal, ekonomik ve askerî konumu hakkında incelediğimiz döneme ait sicillerin değerlendirilmesi suretiyle ortaya konan bu araştırmadan şu sonuçlar çıkarılabilir:

Tarihi geçmişini yer altı ve yerüstü antik eserleri ile günümüze yansıtan Bolu, Anadolu tarihi içindeki yerini önce Hititlerce kurulan siyasi birlik içinde almış, daha sonra sırasıyla Frig, Bitinya, Lidya, Pers ve Makedonya Krallıkları ile Roma, Bizans, Selçuklular ve Osmanlı medeniyeti gibi çeşitli uygarlıkların yerleşim alanı olmuştur. Bu hali ile Bolu, kültür değerleri üzerinde heyecanla durulması ve araştırılması gereken yörelerimizden biridir.

533 M.Çadırcı, "Eyalet ve Sancak Merkezlerinde Meclislerin Kurulması", Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan, (TTK) Ankara, 1985, s. 257, 278.

534 BŞS, 875, s. 85.

535 MŞS, 1470, s.46.

536 MŞS, 1470, s.69.

Bolu, geniş Osmanlı coğrafyası içinde Anadolu toprakları üzerinde bulunmakta ve Hüdâvendigâr, Ankara ve Kastamonu Eyaletleriyle çevrilidir. Osmanlı Devleti, idari teşkilatı içinde Anadolu Eyaletleri'ne (Kütahya) bağlı iken, önce Hüdâvendigâr, daha sonra da Kastamonu Eyaletleri'ne bağlı bir sancak merkezi olmuştur. 1842'de Hüdâvendigâr Eyaleti'nden alınarak, müstakil eyalet haline getirilmiş ve idaresi Müşir denilen valilere bırakılmıştır.

Anadolu'nun fethi ile Türklerin eline geçen Bolu, zaman zaman düşman istilasına maruz kalmışsa da, II. Murad zamanından sonra, bir daha düşman istilası görmemiştir. İstanbul'dan Anadolu ve doğu istikametine giden yollardan sol kol üzerinde ve Karadeniz Bölgesi'ne açılan bir kapı konumundadır.

Türk tarihi ve kültürü açısından Osmanlı Devleti ne derece öneme haiz ise, Şer'îye Sicilleri de Osmanlı Devleti'nin idarî, iktisadî, içtimâî, askerî ve hukukî müesseselerin bilinmesi bakımından, o derece öneme haizdir. XV. asrın yarısından XX. asrın başlarına (1910) kadar beş asra yakın Osmanlı Devleti'nin işlerliğini yakından alakadar eden ve her bölgenin mahallî olayları ile hayat tarzlarının tespitinde Şer'îye Sicilleri önemli bilgi ve belgeleri ihtiva eden kaynaklar içinde yer almaktadır.

Çalıştığımız döneme ait sicillerden elde ettiğimiz bilgilere göre, Bolu ve çevresi M.Z. Konrapa'nın da dediği gibi "Yosunsuz bir Türk beldesi" ve geniş çapta Oğuz Boyları'nın yerleşim alanıdır. Bu bakımdan birçok yerleşim yeri (köy), Oğuz boy adlarını taşımakta ve bu hali ile örf, adet, gelenek ve hayat tarzları bakımından Orta Asya Türk Kültürünü günümüze taşımaktadır. Bozulmamış Türkmen yapısı ile Bolu, halâ Türk kültürünün nirengi noktalarından biridir.

İncelediğimiz dönemde Bolu, idarî bakımdan Mutasarrıflık Dönemi içinde bulunuyordu. Bu dönemde Bolu devletin içine düştüğü otorite boşluğundan dolayı Voyvoda ve Ayân denilen idarecilerin her türlü adalet dışı zulüm ve haksızlıklarına maruz kaldı. Bu bakımdan Bolu halkı, sık sık İstanbul'a kadar gidilmek suretiyle yöneticilerin şikâyet edildiği bir dönem yaşadı.

Sicil kayıtlarına göre, bu sırada Bolu Sancağı, kaza adıyla on dokuz bölgeye ayrılmış ve devlet ile halk arasındaki iletişimi sağlamak üzere seçilen mahallî yöneticiler tarafından idare edilmiştir. Ayrıca, kazaların dışında merkeze bağlı iki yüz dokuz köyü bulunmaktadır.

Bolu Sancağı, Osmanlı Devleti'nin yapmak istediği her türlü yenileşme hareketlerini benimsemiş ve devletin yanında yer almıştır. Bu yönü ile Tanzimat ilkelerinin başarı ile uygulandığı bölgelerden biri olmuştur. Bu nedenle, Tanzimat hareketiyle sancakta yeniden teşekkül ettirilen kurum ve kuruluşlar, görevlilerin vazife ve yetkileri Tanzimat öncesi idarî yapı ile karşılaştırılarak farklı yönleriyle ortaya konulmuştur.

Bolu toplum bakımından Osmanlı Türk toplumunun bir parçasıdır. Bu yönü ile Bolu toplum yaşayışını dinî, ahlakî ve sosyal yapı bakımından Türk toplum hayatından farklı düşünmek pek mümkün değildir. Yerleşim biriminin niteliğine göre genelde şehir ve köy hayatı şeklinde iki ayrı hayat tarzı görülmektedir.

Cemaat anlayışının ve akrabalık bağlarının ağır bastığı köy toplumunda örf, adet, gelenek ve inançlar canlı şekilde yaşarken, geçim kaynağı klasik bir anlayışla tarım, orman ve hayvancılığa dayanmaktadır. Böylece sıkı bir dayanışma içinde olan aile fertlerinin tamamı çalışma durumundadır.

Türk ve Ermeni unsurlarından meydana gelen yaşayış tarzının görüldüğü şehir hayatı ise köylere nispetle daha hareketli ve çeşitli farklılıklar göstermektedir. Ferdî hayatın ve cemiyet anlayışının ağırlık kazandığı, buna mukabil aile, akraba ve geleneklere bağlılığın azaldığı görülmüş. Geçim kaynağını ticaret, sanat ve yapılmakta olan çeşitli iş kolları teşkil etmektedir.

Müslüman Türk ve gayrimüslim Ermenilerden meydana gelen şehir halkının, birbirleriyle olan komşuluk ve ticari ilişkilerinin de iyi olduğu söylenebilir. Gerek iki ayrı toplum yaşayışı, gerekse şehir hayatı ile köy hayatı arasında sosyal ve ekonomik yönden farklılıklar görülmüş.

Her toplum yaşayışında olduğu gibi, Bolu toplumunda da zaman zaman, hoş karşılanmayan birtakım hırsızlık, gasp, soygun, kadın kaçırma gibi olaylar meydana gelmiştir. Mahkeme kayıtlarına geçen bu tür olayların ya otorite boşluğundan, yahutta çoğunlukla ekonomik sebeplerden ileri gelmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bolu cami, mescit, çeşme, hamam, imaret gibi vakıf eserleri ve hizmetleriyle de tanınmaktadır. Ancak, bu eserlerin çoğu daha önceki dönemlere ait eserler olup, hizmetleri devam ettirebilen eserlerdir.

Bu döneme ait vakıflar daha çok kitap, arazi ve eşya kullanımı ile ilgili vakıflardır. Böyle hayra yönelik vakıf hizmetlerindeki durgunluk ve gerileme toplum içinde bulunduğu asayiş ve ekonomik durumla alakalı bir gelişme olsa gerektir.

Bolu'nun coğrafi bakımdan zengin bir orman varlığına ve bu dağ sıraları arasına serpilmiş olan otlak ve yaylalar ile verimli bir ovaya sahip oluşu, köy ekonomisini toprağa, hayvancılığa ve orman emvaline bağılı hale getirmiştir.

Şehir de ise ekonomik hayat ticaret, sanat ve el emeğine yönelik iş kollarına dayanmaktadır. Genelde çiftçilik, hayvancılık, meyvecilik, ticaret ve orman işleriyle uğraşan Bolu halkı, bu dönemde sıkıntılı bir hayat yaşamıştır.

Voyvoda, Ayân ve mahallî yöneticilerin zulüm ve haksızlıklarına maruz kaldıkları gibi eşkıya ve mütegalibe korkusuyla perişan ve iş yapamaz hale gelmiştir. Bu nedenle dışarıya göç etme durumunda kalmıştır.

Halkın içine düştüğü bu durumu, tahsil olunan vergilerdeki azalmalardan vergi ödeme taksitlerinin üç-dört takside çıkarılmasından ve halkın İstanbul'a kadar giderek vergilerin çokluğundan şikayet etmelerinden anlamak mümkündür.

Adı geçen dönemde, Bolu ekonomisinin ağırlık noktasını orman ürünleri çekmektedir. Sarayın ve birçok devlet ricalinin yakacak ihtiyaçları, Bolu ormanlarından temin edildiği gibi, donanma için gerekli olan kerestenin önemli bir bölümü de Bolu ormanlarından karşılanmaktadır.

Bölgede üretilen ihtiyaç fazlası yiyecek, giyecek, tarım ve diğer orman ürünleri yakın şehirlere ve İstanbul'a ihraç edilmekte olup, bir bakıma Bolu, İstanbul'un yiyecek, giyecek ve yakacak ihtiyaçları deposu konumundadır.

Bolu askerlik alanında da Osmanlı Ordusu'nda önemli görevler üstlenmiş ve birçok evladını cephelerde şehit vermiştir. Yükselme devrinde Sipahilerinin kahramanlığı ile ün saldığı gibi, Gerileme Dönemi'nde de yapılmak istenen her türlü yenileşme hareketlerinin içinde yer almıştır.

Nizâm-ı Cedîd hareketine iki bölük askerle katılmış, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'ye birçok asker vermiş ve iki tabur askerle nizami askerlik (muvazzat) içinde yer alırken, bir alay askerle de Redif Askerliği'ne katkıda bulunmuştur.

Sonuç itibariyle; bu tezde ele alınan temel dökümanların daha sonra yapılacak olan bu tür çalışmalara kaynak teşkil edebileceği umulmaktadır.

ÖZET

Tarihi geçmişini yer altı ve yerüstü antik eserleriyle günümüze taşıyan Bolu ve çevresi, Osmanlı hakimiyetine girinceye kadar birçok milletlerin uygarlık alanı olmuş ve erken dönemde Osmanlı toprakları içinde yer almıştır.

Büyük ölçüde Türk-Oğuz boylarının iskan yeri olan Bolu Sancağı, Osmanlı idarî yapısı içinde Sancak Beyleri, Mutasarrıflar ve Voyvodalar tarafından idare edilmiş, ele aldığımız dönemde ise müstakil eyalet haline getirilerek (1842), idaresi Müşîr denilen valilere bırakılmıştır.

Bu sırada Bolu, idarî bakımdan kaza adıyla on dokuz bölgeye ayrılmış ve her biri devlet ile halk arasındaki iletişimi sağlayan mahalli idareciler tarafından yönetilmiştir. Merkeze bağlı iki yüz dokuz köyden önemli bir kısmı Oğuz boylarının adlarını taşımaktadır.

Osmanlı Türk toplumunun bir parçası olan Bolu toplumu, sosyal hayat bakımından Türk toplum hayatının özelliklerini, örf, adet, gelenek ve kültür normlarını canlı bir şekilde yaşatmaktadır. Yerleşim birimlerinin özelliğine göre genelde şehir ve köy hayatı şeklinde iki ayrı hayat tarzı görülmektedir. Bu bakımdan köy ekonomisi orman, tarım ve hayvancılığa bağımlı iken, şehir ekonomisi ticaret, sanat ve el emeğine dayanmaktadır.

Bolu coğrafi özellikleri ve merkeze yakın konumu ile İstanbul'un bir iaş deposu olduğu gibi Tersane-i Amirenin kereste ihtiyacını karşılayan, ormanı bol önemli yörelerinden biridir.

SUMMARY

Bolu is a rich city in terms of its historical background and archaic works of art. It was the scene of many civilisations until it came under Ottoman rule during its early period.

Bolu sanjak (subdivision of a province) that, to a great extent, was a settlement area for Oguz Turk tribes was reigned by sanjak governors, mutasarrıfs (person entitled to the use of something), and vaivodes. However, in the period we examined it became an autonomous province (1842) and was ruled by governors called “*müflir*”.

During this period Bolu was divided into 19 sections called “kazas” and each kaza was ruled by local administrators who worked as mediators between the state and common people. Most of the 209 villages that were connected to the central authority carry Oghuz tribes’ names.

Bolu people, a part of Ottoman Turkish society, has been experiencing the Turkish way of living through preserving its legends, customs, literature, traditions and cultural heritage. According to the characteristics of settlement areas, there are two types of way of living: city life and village life. In this context, while the village life depends on forestry, agriculture and stockbreeding, city life depends on trading, arts and handicrafts.

Bolu, with its geographical characteristics and proximity to the center, is a food source for İstanbul as well as being an important source of timber that provides Tersane-i Amire (shipyard) with necessary forest products.

BİBLİYOGRAFYA

1- Arşiv Kaynakları

Milli Kütüphane, İbn-i Sina Bölümünde bulunan Bolu ve Mudurnu Şer'îye Sicilleri;

42/870 No.lu BŞS,	1252-1256/1836-1840
42/871 „	1255-1256/1839-1840
42/872 „	1256-1257/1840-1841
42/873 „	1256-1257/1840-1841
42/874 „	1257-1259/1841-1843
42/875 „	1257-1260/1841-1844
42/876 „	1259-1261/1843-1845
42/877 „	1259-1261/1843-1845
42/879 „	1259-1261/1843-1845
42/880 „	1259-1264/1843-1848
42/881 „	1259-1264/1843-1848
42/881-886 „	1263-1267/1847-1851
1469-1470 MŞS	1259-1266/1843-1850

II-Seyahatnâmeler ve Sahnâmeler

Evliya **ÇELEBİ** Seyahatnâme, İstanbul 1314, c.II.

Evliya **ÇELEBİ** Seyahatnâmesi, Sad. Tevfik Temelkuran- Necati Aktaş, İstanbul, 1966, c.I-II

İbn-i **BATÛTA**, Tuhfetün-Nüzzar fi Garâ'ibi'l- Emsâr ve Aca'ibü'l-Esfar - Seyahatnâme-i İbn-i **BATÛTA**, Çev.Muhammed Şerif, İstanbul 1333-1335, c.I.

İbn-i **BATÛTA**, Seyahatnâmesinden Seçmeler, Haz.İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1968.

Texier,**CHARLES**, Küçük Asya, Çev. Ali Suat, İstanbul, 1339, c.I.

Bolu Livası Sahnâmesi, Bolu, 1337/1921

Bolu Vilayet Sahnâmesi, Bolu, 1341/1925

Kastamonu Vilayet Sahnâmesi, Kastamonu 1315-1316/ 1899-1900

Müstaki Bolu Sancağı Sahnâmesi, Bolu 1334/ 1918.

III-Araştırmalar

A. Cevdet **PAŞA**, Tarih-i Cevdet, Dersaadet, 1309, c.VI.

A. Cevdet **PAŞA**, Tarih-i Cevdet (Yeni basım), İstanbul, 1966, c.I.

A.Lütfi **EFENDİ**, Tarih-i Lütfi, Dersaadet, 1302, c.VI-VII

Ahmet **REFİK**, Tarih-i Umumi, İstanbul, 1229, c.VI.

AKÇURA, Yusuf, Osmanlı Devletinin Dağılıma Devri (XVIII.ve XIX. Asırlarda), Ankara, 1988.

AKDAĞ, Mustafa, "Bolu'da Suhte İsyanları",ÇD, c.I, S.4, (Ankara, 1963), s.8-16

AKDAĞ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, İstanbul, 1974, c.I-II.

- AKGÜNDÜZ**, Ahmet, "1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnâmesinin Hukuki Kaynakları Tatbik Şekli ve Men-i İrtikap Kanunnâmesi", Belleten, c.LI, S.197 (Ankara, 1987), s.153-191.
- AKGÜNDÜZ**, Ahmet, Şer'îye Sicilleri, İstanbul, 1988, c.I.
- ARIK**, R.Oğuz, "Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor", Belleten, c.VIII, S.30 (Ankara,1944), s.343-349.
- AŞIKPAŞAZADE**, Tevarih-i Al-i Osman, Neş.Ali Bey, İstanbul, 1332.
- AYDIN** Hâki, "Bolu'da Yıldırım Beyazid Camii Vakfına Dair", ÇD, c.I, S.4 (Bolu, 1965), s.32-35.
- BARKAN**, Ö.Lütfi, "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Semineri, Ankara, 1975, s.49-99.
- BAYINDIR**, Abdulaziz, İslam Mahkeme Hukuku Osmanlı Devri Uygulaması, İstanbul, 1986.
- BİLMEN**, Ö.Nasuhî, Hukuk-ı İslamiyye ve Istılâh-ı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul, 1967, c.II.
- ÇADIRCI**, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, 1991.
- ÇADIRCI**, Musa, "Tanzimatın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim" (1826-1839), Belleten, c.LI.S.201 (Ankara 1987), s.287-296.
- ÇADIRCI**, Musa, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", Belleten, c. LII, S.203 (Ankara, 1988), s.612-626.
- ÇADIRCI**, Musa, "Türkiye'de Kaza Yönetimi" (1840-1876), Belleten, c.LIII, S.206 (Ankara,1989), s.237-257.
- ÇADIRCI**, Musa, "Tanzimatın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler", Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri" (13-14 Mart 1985) Ankara 1985, s.97-104.
- ÇADIRCI**, Musa, "Anadolu'da Redif Askerliğinin Kuruluşu", DTCF (Tarih Araştırmaları Dergisi), c.XIII, S.24 (Ankara, 1980).
- ÇADIRCI**, Musa, Eyalet ve Sancak Merkezlerinde Meclislerinin Kurulması, Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan, Ankara, 1985.
- ÇÖLAŞAN**, Ü.Emin, Türkiye İklimi, Ankara, 1960.
- DARKOT**, Besim, "Bolu", İ.A., İstanbul, 1993, c.II, s.707-709.
- DARKOT**, Besim, Atlaslı Coğrafya, İstanbul, 1964.
- DAVUDOĞLU**, Ahmet, Kuduri Tercümesi, İstanbul, 1979.
- DANIŞMAN**, Zuhuri, Çamlar ve Göller Ülkesi Bolu, İstanbul, 1935.
- EBU'L ULÂ** Mardin, "Kadı", İ.A., İstanbul, 1993, c.VI, s.42-46.
- EMİROĞLU**, Mecdi, "Bolu'nun Coğrafi Özellikleri", ÇD, c.I, S.13 (Ankara, 1963), s.4-7.
- EMİROĞLU**, Mecdi, Bolu'da Yaylalar ve Yaylacılık, Ankara, 1977.
- ERHAN**, Arif, Gurer ve Durer Tercümesi, İstanbul, 1979, c.IV.
- EŞ-ŞEYH MENSUR ALİ NASIF**, Et-Tâc el-camiu'l-usûl fi-Ehâdisi'r-Resul, Ter. Bekir Sadak, Taç Tercümesi, İstanbul, 1978, c.II.
- EYİCE**, Semavi, Tarihte Bolu, İstanbul, 1975.
- GÜNALALTAY**, M.Şemseddin, İran Tarihi, Ankara, 1948, c.I.
- HALAÇOĞLU**, Yusuf, XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara, 1991.
- HERAKMAN**, Aykut, Türkiye'de Tarım Sektörüne Yapılan Yardımlar, Ankara, 1969.

- HOCA SADETTİN EFENDİ**, Tacü't Tevarih, İstanbul, 1979, c.I.
- İBN-İ HALDUN**, Mukaddime, Çev.Z.Kadir-i Ugan, İstanbul, 1970, c.I.
- İLHAN**, Suat, "Osmanlı İmparatorluğu Askeri Yapısı İçinde Tanzimatın Yeri", Belleten, c.LV, S.213 (Ankara, 1992), s.563-577.
- İMAM-I GAZZALI**, İhyâü-l-ulumu'd-din, Ter. Mehmet A.Müftüoğlu, İstanbul, 1985, c.II.
- İNALCIK**, Halil, "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", Belleten, c.XXVIII, S.112 (Ankara, 1964), s.664-671.
- İŞİTMAN**, T.Ziya, Bolu Coğrafyası, İstanbul, 1938.
- KAFEOĞLU**, İbrahim, Türk Milli Kültürü, İstanbul, 1986.
- KARAL**, E.Ziya, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1982, c.VI-VII.
- KARAL**, E.Ziya, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus sayımı, İstanbul, 1943.
- KONRAPA**, M.Zekai, Bolu Tarihi, Bolu, 1960.
- KAYAOĞLU**, İsmet, İslam Kurumları Tarihi, Ankara, 1984.
- KAYGAN**, Gülten, Tarım Ekonomisi ve İktisadi Gelişme, İstanbul, 1966.
- KONUĞÇU**, Enver, "Küçük Asya'ya Göre Bolu", ÇD, c.II, S.27 (Bolu,1965), s.28-31.
- KONUĞÇU**, Enver, "İlkçağdan Cumhuriyete Bolu", Cumhuriyetin 70. yılında Bolu Yayını, Bolu, 1993, s.7-24.
- KONUĞÇU**, Enver, "Bolu Bölgesine Yapılan İlk Fetihler", Bolu Halk Edebiyatı Sempozyumu, Bolu, 1986.
- KÖPRÜLÜ**, M.Fuad, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ankara, 1959.
- MEHMET MURAD**, Tarih-i Umum-i, İstanbul, 1327, c.I-III.
- MEHMET ŞEVKET PAŞA**, Osmanlı Teşkilatı Askeriyesi, İstanbul, 1332.
- MİTHAT KEMAL**, Ayanlar Devrinde Bolu, Bolu, 1334.
- NAİMA**, Tarih-i Nâima, İstanbul, 1281, c.VI.
- ORHONLU**, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı, İstanbul, 1987
- ORHONLU**, Cengiz, Osmanlı Bolu'su, İstanbul, 1975.
- ORTAYLI**, İlber, Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği Ankara, 1985.
- ORTAYLI**, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, 1983.
- ÖNHAN**, Muzaffer, Bolu'da Çiftçilik ve Toprak, Abant Dergisi, S.4, Bolu, 1945, s.22-26.
- ÖZCAN**, Yusuf, Gençlik ve Evlilik, İstanbul, 1991.
- ÖZDAĞ**, Mustafa, "Tanzimatı Hazırlayan Zorunlu Kılan Şartlar, Başarılı Olmasını, Amacına Ulaşmasını Engelleyen Sebepler", Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler), Ankara, 1991, s.29-60.
- ÖZDEMİR**, Rifat, XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara, 1986.
- ÖZKAYA**, Yücel, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Ayanlık İddiaları, DTCFD, c.XXIV, S.3-4, Ankara, 1966.
- ÖZKAYA**, Yücel, Bolu'da İç İsyancılar, ÇD, c.I, S.I Ankara, 1963, s.10-12.
- ÖZKAYA**, Yücel, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara, 1985.
- ÖZKAYA**, Yücel, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, Ankara, 1977.
- ÖZKAYA**, Yücel, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara, 1985.

- ÖZKAYA**, Yücel, “Tanzimat Öncesi Sosyal ve Kültürel Durum ve 1840-1850 Arasında Taşrada Tanzimatın Uygulanışı”, Tanzimatın 50. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler), Ankara, 1991, s.121-140
- ÖZKAYA**, Yücel, XVIII. Yüzyılda Orta Anadolu’daki Kaza ve Mahalle Adlarının Zamanımızda Uğradığı Değişiklikler, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984), ayrı basım, Ankara, 1985, s.234-238
- ÖZKAYA**, Yücel, XVII.ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu, Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, 1990, s.115-123.
- ÖZKAYA**, Yücel, “Bolu’nun Soysal Durumuna Kısa Bir Bakış”, ÇD, c.I, S.I (Ankara, 1963), s.10-11.
- ÖZKAYA**, Yücel, “Bolu Ayanları ile İlgili Bir Belge”, ÇD, c.I, S.18 (Ankara, 1964), s.22-25.
- ÖZTUNA**, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul, 1985, c.I.
- ÖZTÜRK**, Mustafa, “Osmanlı Döneminde Fiyat Politikası, Belleten, c.LV, S.212 (Ankara, 1992), s.11-12.
- PAKALIN**, M.Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1971, c.I-III.
- TOĞAN**, Z.Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981.
- TUĞLACI**, Pars, Osmanlı Şehirleri, İstanbul, 1985.
- TURAN**, Osman, Selçuklular Tarihine Giriş, Ankara, 1965.
- TÜRKDOĞAN**, Orhan, Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları, İstanbul, 1977.
- RAMSAY W.M**, Anadolu Tarihi Coğrafyası, Çev.Mihri Pektaş, İstanbul, 1961.
- SALİHOĞLU**, Halil, “Bolu’da Avarız Vakıfları”, ÇD, c.II, S.30 (Bolu, 1965), s.4-7.
- SARIYILDIZ**, Gülten, “Karantina Meclislerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, Belleten, c.LVIII, S.222 (Ankara,1994), s.229-276.
- SÜMER**, F. Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları,
- UZUNÇARŞILI**, İ.Hakkı, Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı
Ankara, 1964.
- YEDİYILDIZ**, Bahaddin, “Müessese Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asırda Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, Vakıflar Dergisi, S.15 (Ankara, 1982) s.23-53.

EKLER

EKLERİN LİSTESİ

I- VESİKALAR

- 1- Ek :1 İdarecileri şikayet ile ilgili Bolu Şer'îye Sicili 872/6'dan alınmış kayıt sureti fotokopisidir.
- 2- Ek :2 Ek 1'de bahsedilen vesikanın transkripsiyonudur.
- 3- Ek :3 Ayarı düşük altın ve gümüş paraların toplatılması ile alakalı Bolu Şer'îye Sicili 875/43'den alınan emr-i âl-i sureti fotokopisidir.
- 4- Ek :4 Ek 3'de bahsedilen vesikanın transkripsiyonudur.
- 5- Ek :5 Vergi alma usûlü ile ilgili Bolu Şer'îye Sicili 875/ 61'den alınan buyruldu sureti fotokopisidir.
- 6- Ek :6 Ek 5'de bahsedilen vesikanın transkripsiyonudur.
- 7- Ek :7 Dini tahsil ve ibadet ile alakalı Bolu Şer'îye Sicili 875 /68'den alınan ferman sureti fotokopisidir.
- 8- Ek :8 Ek 7'de bahsedilen vesikanın transkripsiyonudur.
- 9- Ek: 9 Gümrük maddesine dair Bolu Şer'îye Sicili 875/81 a'dan alınan emirnâme fotokopisidir.
- 10- Ek:10 Ek 9'da bahsedilen vesikanın transkripsiyonudur.
- 11-Ek:11 İlmi müesseselerin denetimi ve görevli tayini ile ilgili Bolu Şer'îye Sicili 875/87 b'den alınan emirnâme fotokopisidir.
- 12- Ek:12 Ek 11'de bahsedilen vesikanın transkripsiyonudur.
- 13- Ek :13 Güvenlik tedbirleri ile alakalı Mudurnu Şer'îye Sicili 1470/46'dan alınan emirnâme fotokopisidir.
- 14- Ek :14 Ek 13'de bahsedilen vesikanın transkripsiyonudur.
- 15- Ek : 15 Sağlık tedbirleri ile ilgili Mudurnu Şer'îye Sicili 1470/54'den alınan emirnâme fotokopisidir.

16- Ek :16 Ek 15'de bahsedilen vesikanın transkripsiyonudur.

17- Ek : 17 Tabibilere verilen talimname suretinin Mudurnu Şer'iyeye Sicili 1470/54 a'dan alınan emirname fotokopisidir.

18- Ek :18 Ek 17'de bahsedilen vesikanın transkripsiyonudur.

Ek: 2

Şer'iyе Sicili : Bolu

Defter No : 872

Sahife No : 6

Konusu : İdarecileri Şikayet

Bendereğli Kazası'na tabi nefis-i Ereğli ve tâbii Onbeyler ve Aksığırlı ve Seviller ve Kilisa Abdülmelik ve Akkaya ve Ramazanlı ve Şemran ve Külâb ve Beşören ve Davudlar ve Ortaca ve Kızılçabey ve Seğitli ve Yâcılar ve Alakilisa ve Kebirdivan ve Köhüstan ve sair kırk adet divan ahâlileri tarafından umûmen vekil nasb eyledikleri seksen nefer kimesne ma'lûme'l-esâmî Bolu Meclisine gelüb içlerinden Abdülmelik divanı ahâlilerinden Muharremoğlu Mehmet bin Mustafa ve Beşviranlı Pehlivanoğlu Mehmet Emin bin Halil ve yine divanı mezkûrden Hacı İmamoğlu el-hâc Ahmet bin Mustafa ve Kilisa divanından Kiliseliöğlu Mehmet bin Mustafa ve Şamran divanından Ömer Ustaöğlu Halil bin Hüseyin ve Gülce divanından Osman Beşöğlu Hüseyin bin Mustafa ve Akkaya divanından Şahoğlu İsmail bin Hüseyin ve Şamranlı Kuru Hüseyin bin Hasan ve Külâb divanından Övünoğlu Mustafa bin Ahmet ve Davudlar divanından Sarıöğlu Süleyman bin İbrahim ve Seviller divanından Koç Başşoğlu Emin bin Halil ve Onbeyler divanından Kadioğlu Ahmet bin Abdullah Bolu Meclisine gelüb Muhassıl vekilleri Kastamonu'lu Hacı Mehmet ve A'zay-ı Meclis Balıkçı Ahmet oğlu el-Hac Ahmet ve Çıkırıkcı İbrahim nâm kimesneler kendi halinde olmayub umûr-ı fukara-yı muhtel ve müşevveş eylediklerinden başka ahâliye daima gazez sevdasında olmalarıyle bir vechile kendülerinden emniyetimiz olmadığından azl olunmaları matlubumuzdır deyu tahrir ve iştikâları işbu mahalle kayd şüde.

17 Ramazan 1256

Ek: 4

Şer'iyeye Sicili : Bolu

Defter No : 875

Sahife No : 43

Konusu : Ayarı Düşük Altın ve Gümüş Paraların Toplatılması

Emiri'l-ümerai'l-kiram kebirü'l-küberâi'l-fihem zevi'l-kadri ve'l-ihtirâm sahibü'l-izzî ve'l-ihtişâm el-muhtas bi-mezidi inâyeti'l-meliki'l-âlâ âsâkir-i hâssâ-i şahânem ferikliği rûtbeye-i celilesiyle Hüdâvendigâr Eyaleti Kâimmakâmı Mustafa Paşa ve Bolu muhasıllığının umûr-ı zabtiyesine me'mûr Şerif Paşa dâmet meâlihumâ ve iftihârü'l-âlâ ve'l-ağâzam müstemi-i cemii'l-meâli ve'l-müfâhem, el-muhtas bi-mezidi inayeti'l-meliki'd-dâim eâzım-ı ricâl-i Devlet-i Aliyyemden hâlâ "Kütahya Defterdârı Atıf Bey dâme ulüvvühü ve iftihari'l-ekâbir ve'l-ekârim câmiu'l-mefahiri ve'l-mekârim el-muhtas bi-mezidi inâyeti'l-meliki'd-dâim hâla Bursa muhasılı Mustafa Kâni Bey zide ulüvvühü ve emiru'l-ümerâi'l-kirâm umdetü'l-küberâi'l-fihem zevi'l-kadri ve'l-ihtirâm el-muhtas bi-mezidi inayeti'l-meliki'l allâm âsâkir-i hasa-i şahânem miralvalarından Bursa muhasıllığının umur-ı zabtiyesine me'mur Reşid Paşa dâmet meâlihimâ ve iftiharü'l-medârü'l-mükerrermin muhtarü'l-kamât ve'l-mücahidîn müctemi-u cemiu'l-meâli ve'l-mefâhir mu'temidü'l-mevâkib ve'l-meâşir bi-mezidi inayeti'l-meliki'l-kâdir asâkir-i hasa-i şahâne miralaylarından umûr-ı zabtiyesine me'mur Avni Bey zide meâlia ve mefahirü'l-emâcid ve'l-ekârim camii'l-mehamid ve'l-mekârim el-muhtas bi-mezidi inayeti'l-meliki'd-dâim Rikâb-ı humayûm kapıcı başlarından Bolu ve tevâbii muhasılı Edhem Bey ve derkâr muallâm kapıcı başlarından karesi ve tevâbii muhasılı Hâkkı Bey ve asâkir-i hasa-i şahânem kaymakâmlarından umûr-ı zabtiyesi me'muru Süleyman bey ve Karahisar-ı sahib muhasıllığının umûr-ı zabtiyesine me'mur Seyid bey ve mu'teberân-ı divan-ı humayûnundan Kocaeli ve tevâbii muhasılı Mustafa Arif ve Karahisâr-ı sâhib ve tevâbii muhasılı Yahya Bey dame mecdühü ve mefahiri'l-ulemâi'l-muhakkıkın müderrisin-i kirâmdan Eskişehir ve tevâbii muhasılı Mürşid ve Nâibler ve Müftiler zide ilmühüm ve mefâhiru'l-emâsil ve'l-akrân zabtiye ve maliye me'murları ve küberâ ve azâ-i mecâlis-i memâlik zide kadrühüm tevki-i refî-i hümâyûm vasıl olacak ma'lûm olaki beyandan mustağni olduğu üzere muâmelât-ı nâsın ussul-esası nizam-ı mülk ve milletin menbâ-yı akvası mesabesinde olan râyic-i nukûd madde-i mu'tenâbahâsına daima ve müstemiren ihtimâm ve dikkat olunmak vacibât-ı umur-ı mülkiyeden olduğundan bundan akdem ittifak-ı erâ ile verilen karar üzerine sunûh ve sudûr eden emr-i irade-i seniyye-i şahânem mucebince atik ecnâs altın ve beyaz akçe ve meskûkât-ı atika ve sairenin fiât-ı kadimesine ber-vech-i i'tidâl zammıyla hadd-ilayıkında bir fiat takdir ve her cins

meskukâtın fiatlarını hâvî evrak-ı mahsusa tâbî' ve temsil ile memalik-i mahruseme neşr ve tesyir olunarak ecnas-ı mezkurenin bade-ez-in fiat-ı makarresinden ziyadeye alunub verilmesi bu hususa eksik vezin ile delik ve kesik olarak eyâdi-i nasda bulunan altunların tedavül eylemiş antikalının zarar ve hasarı mucib olduğundan o ma'kule noksan olan altunlar bade-ez-in ahz-ı i'tada alunub verilmeyüp kimin yedinde bulunur ise canib-i Darphane-i âmire ve taşralarda dahi mubayaa me'murlarına götürüb dirhem hesabı üzere bedelleri ahz olunması zımmında tenbihat-ı ekîdeyi hâvî mahsus buyurulduklar tasdir memalik-i mahsusame dahi evamir-i âliyyem testırıyle cümleye tembih olunmuş ise de erbab-ı firsad ve ihtikâr ecnas altunların kenarlarını kat' vezin ile verilmeye kanaat etmeyüb üzerinde bulunan daha nisab-ı derûnüne i'ta ve inhâ ile altunları alub ol suretle vezinlerine helâl gelerek sürmekte ve bunların mekruh ihtisar ve sâlûklerinden nâşi eksek vezin ecnas altunları şundan bundan devşirdiklerinden bu cihet ecnas altunların fiatı günbegün tasdiki vezinlere hâlel gelmiş şöyleki; oniki vezinde olan altun dokuz ve ba'zan yedi kırat derecelerine tenzil eylemiş idüğünden ba'de'l-yevm gerek Dersaâdetimde ve gerek memalik-i mahrûse-i şahânemde sakin mütevatti atü'l-islâm ve reâya yedlerinde bulunan eksik ve kesik ve delik altunı alınmış mecmu-ı nâkıs altunlar ahz-ı i'tada mukarresinden ziyade olunub verilmeyüb bir mah müddet ta'iniyle müddet-i mezkurde her kimin yedinde var ise bila-te'hir Darbhâne-i âmireme ve taşralarda dahi mütehayyirân ve tahrira ve defterdarân ve me'murin-i sairin ve mübayaa olan yerlerde mubayâye götürüb teslim ile ba'del-verasiye bedeli her ne mikdar olur ise esmaniye i'ta ve ta'diye kılınması ve bundan böyle ahz-ı i'tada alunub verilir ise duyup haber verene ihbariye yüzde on gurus verile bilâ-bedel Darphane-i amireye ba'de'l-ihraç bakisinin bedeli her kaç gurus eder ise sahibine verilerek bundan başka dahi te'dip olunacağı kasri emriâlinin vurud eden suretinin icmali kaydırır fi evâili şehri-i Ramazanel-mübarek lisane seb' ve hamsin ve mieteyn ve elf.

Ek: 6

Şer'îye Sicili : Bolu

Defter No : 875

Sahife No : 61 a

Konusu : Vergi Usulü

Kıdvetü'l-ulemâi'l-muhakkikin Bolu Kazası Naibi faziletlü ve müftüsü fehâmetlü efendiler zide fazlıhüm ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân ve A'zâ-yı Meclis-i memleket ve mütehayyızân-ı vucûh-ı ahâli ve hânedân 'İzzetlü Efendiler ve ağalar ve muhtarân-ı mahâllât ve kura zide makâdiruhüm inha olunur ki; Tanzimat-ı Hayriye ve adliyenin te'sisinden murad-ı merâhim mu'tâd-ı âl-i mücerred i'mâr-ı mülk-ü millet ve terfi-i ahvâl-i ahâli ve raiyet esbâbının istikmâliyle berâber envâl-i beytü'l-mâl-i müsliminin vakt ve zamaniyle istifasından ibaret bulunmuş ve usûl-i ma'dilet şümûl-i mezkûrenin te'kid ve müteferuât-ı lâzimesinin ikmâl ve te'yidiyle zât-ı hilâfet simât-ı hazret-i cihanbâniyle vediâ-i cenâb-ı kıbriya olan bi'l-cümle fukara ve berayânın asâyış ve istirahatleri vesaili ez-serhğa istikmâl olunmak ve a'sâr-ı şer'îye vukûa gelen tekâzât ve telefât ve ahâliye vaki' olan dürlü suûbatın indifâi niyeti hayriyesiyle bi'l-müzayede maktuân ahâliden ve yerliden taliblerine verilmek ve beytü'l-mâl-i müslimin için alınması lazım gelüb mukaddemleri voyvoda ve mütesellimin taraflarından alınub gelen ba'zı fahiş ve zilliyeye şeylerin tenziliyle yoluna konulmuş olan vergü-yi senevi dahi mutlaka ahaliye muceb-i yesr-ü suhûlet olmak için takâsidi rabt olunarak şöyleki taksid-i evveli olan ya'ni ruz-ı hızır taksidinde nısfı ruz-ı hızırdan bir mah ve rub'u iki mah ve rub-ı diğeri uç mah mururunda ve ruz-ı kasım taksid-i kezalik vech-i meşruh üzere istifa olunmak hususunun bu defa bâ-irâde-i seniyye ittifak-ı erâ ile karargir olan usûl-ı ta'diliyle iktizasından bulunmuş olduğuna ve herkes haklarında erzan buyurulan işbu rahm ve eşfâk-ı mülükâneye teşekküren ber mukteza-yı şerâit-i tâbiyye virgü-yi seneviyelerini vakt ve zamaniyle te'diye ve teslim mecbur bulunacakları hâlât-ı vazihâdan görülmüş idüğine binaen Bolu eyaleti virgüsünün usul-i makerra-i mezkuresi mücebince istihsali bâbında merhamet efzay-ı sunûh ve sudûr buyurulan maâdelet-i 'indelât-i âti bir kıt'a suret defteriyle maa şeref berâ vurud etmiş olduğundan mentuk-ı münifi üzere tesviye-i iktizasına mübaşeret olunarak mârru'z-zikr nefsi Bolu kazasının vergü-yi senevisi bulunan yedi yük kırkbin dokuz yüz yirmi dokuz guruşun dahi tekâsil-ı meşruhasiyle istihsali lazım gelmiş idüğü; sizki Nâib ve Müfti efendiler ve A'za-yı Meclis ve sâir minvalihim siz ma'lumunuz oldukda emr-i mebelâğ-ı virgü-yi mezbureyi cümle ittifakiyle te'vil ve tesviye ve usûl-ı hakkaniyet üzere kaza-i Mezbur mahallât ve kurasına tarh ve taksim ve hisse-i metruhaları dahi herbir kur'a ve mahallât ahali beyinlerinde

komşu ve karındaşca herkesin hal ve tehammül ve iktidarına göre tevzi' olunub tekâsıdı ma'lumesiyle ya'ni dörtyüz guruş virgüsi olan bir adamın rûz-ı hızır tekâsıdı bulunan ikiyüz guruşun yüz gurşu ruz-ı hızırden bir mah ve elli guruşu iki mah ve diğeri elli guruş üç mah murûrunda ve ruz-ı kasım tekâsıd-ı bulunan iki yüz guruş dahi bu milval üzere tahsil ve de'diyesine dikkat ve bu vesile ile umumu himâye dairesine düşülüyende kimseye sadakat-ı dareynden dîn ve ziyade hisse hırsıyla himaye ve teaddi müsillü hâlât vukua gelür ve birde şayân buyurulan müsaade-i seniyyemin kadr-ü şükürünü bilmeyüb de suret-i tahsili ve te'diyesinde evkât-ı muayyenesi geçürülünür ise işde bunlar kavanin-i, te'diliyeye bütün megabir ve irade-i seniyyeye münafi düşerek ve ma'küle evzâ-i nâ-marziyyeye cesaret edenlerin ber-muceb-i cezânâme-i humâyûn haklarında tertib edecek mücazâta dair kadr-u hatıra ve gönüle bakılmıyarak der akeb icra olunacağından ona göre münsihâne ve i'lana davranulub meblâğ-ı mezkûre bâlâda tafsil kılındığı vech-ile te'vil tesviye usulü üzere tevzii ve tekâsıd-ı ma'lumesi bir gün murur etmeksizin tamamen ve kâmilen yerli yerinden cem' ve tahsil ve te'diyesine kemâliğle ikdâm ve ihtimam ve sarf-ı reviyet eylemeniz babında divanı eyâlet Bolu ve canib-i müşiriden işbu buyuruldu ısdâr ve tısyar kılınmıştır. Vusulunda gerekdirki ber-mucib-i buyuruldu amel ve hareket ve hilafından gayetü'l-gaye tehâşi ve mücanebet eyliyesiz deyu.

17

Rabiu'l-evvel Sene 1258

Ek: 8

Şer'îye Sicili : Bolu

Defter No : 875

Sahife No : 68

Konusu : Dini Tahsil ve İbadet

Dustur-ı mükerrerem ve müşir-i müfahhem nizâmü'l-âlem müdebbîri'l-umuri'l-cumhûr bi'l-fikri's-sakıb mütimm-i mehâmi'l-enâm bi'r-re'yi's-saib mümehhid-i bünyani'd-devleti ve'l-ikbâl müşeyyid-i erkâni's-saâdeti ve'l-iclâl el-mahfûf bi sunûf-i avâtü fû'l-meliki'l-âlâ mülhakatıyla Bolu eyaleti müşiri vezirim Ali Şefik Paşa edâm'allahu Teâla iclâlehü ve iftiharü'l-ekâbir ve'l-ekârim cami'l-mefâhir-i ve'l-mekârim el-muhtas bi-mezid-i 'inâyeti'l-meliki'd-daim ricâl-i devlet-i âliyemden sabık defterdar Osman zide ulüvvühü ve mekârimü'l-ekâbir ve'l-ekârim el-muhtas bi-mezidi inâyeti'l-meliki'd-dâim elviye Kâimmâkâmları dâme mecdühüm ve mefahiri'l-ulemâi'l-muhakkıkın naib ve müftiler zide ilmühüm ve mefahiri'l-emasil ve'l-akrân kaza müdirleri ve a'zây-ı mecâlis ve sair hayırerleri zide kadruhüm tevfi' refi' humâyûn vasıl olacak ma'lûm olaki cümleye ma'lûm olduğu üzere evkat-ı hamseyi kemâ ferazallahi Teâla edaya kıyam ve muvazebet hususu cevher-i İman ve İslâm ile mütehalli ve nûr-ı tevhid ile kalbleri münevver ve mütehalli olan herbir mü'min ve muvahhide farz-ı ayn olan kaffe-i mü'mininin salat-ı hamseyi mefruzâyı cevâmi ve mesacide cemaatle eda eylemeleri muktezayı diyaneden olduğuna ve bu mekûle ahkâm-ı diniyenin icrasına dikkat zat-ı hilâlet simat-ı şehni şahaneme mütehattim-i zimmet idüğüne binaen bu defa kariha-i ilhâm ve sariha-i cihan-daranemden mevhibet-bahş-ı sunûh ve sudûr olan emr-i humayûn ve irade-i isabet-mekrûn-ı padişahânem mukteza-yı münifi üzere Darü'l-hilafeti'l-aliyyemde ve Bilad-ı Selâsede mütedekkin ehl-i islâmın ba'de ez-in özü'ş-şer'ileri olmadıkca selat-ı mefruzayı cevâmi ve mesâcide cemaatle eda eylemeleri hususu lazım gelmek beyanı üzerine fermanlar tastırıyle tenbih ve te'kid ve hilafında maazallah-ü Teala te'dibat-ı lâikaları icra kılınacağı ilân ve teyid olunmuş ve keyfiyet meâlik-i mahruse-i şahaneme dahi evâmir-i aliyyemle neşr ve i'lan kılınmış olmağla sizki müşiri müşâr ve defterdar ve sair muma-ileyhimsiz siz dahi keyfiyeti zir-i idarenizde kâin mahallerde bulunan kaffe-i ibad-ı müslimine i'lân ve işâat birle balâda muharrer tenbihâtı her bir mahallin kemâ-yenbegi icraya bi'l-ittifâk ihtimam ve dikkat ve beyandan müsta'ni olduğu üzere tahsil-i ilmihâlleri cümleye lâzım ve meâsım taleb ve arunî 'iyi vasıflı iyi huylu kimse) hükkâm sebavet olarak bu dahi valinin evladı olarak hakkında zimmet-i şefkate müretteb ve Mütehattim olmağla herkes evladını eyyâm-ı sebâvetde tahsil-i ilme sevk-i va'ize ve bu cihetle kesb-i mükâfat-ı dünya ve ukba eylemek için teşvikât olunmağla itina ve

mübaderet ve hilafından gayete'l-gaye tevkî ve mübaadet eylemeniz fermanım olmağla tenbihen ve te'kiden ve ifâen ve tahriren divânı humayûnumdan işbu emr-i celil-i kadrım isdar ve tısyar olunmuştur.

İmdi keyfiyet madde-i saireye kıyas olmayub umûr-ı diniyenin a'zam-ı olduğuna mebnî evkat-ı hamsede cemaatle ve daireleri eshabı olanlar dahi konaklarında cemaatle edaya müdavemet eylemeniz ve huşûr ve hudû ve ta'dil-i erkân ile ifay-ı sünnet-i seniyye-i hazreti Resûl-i kibriya aleyhi efdalü's-salât ve't-tahayya ve bitam ve't-teheyib ve tertib riayet icabet ve tertib-i edaye kemaliyle riayet ve muvazabet eylemeleri ve çoluk çocukları mekteblere verüb tahsîl-i ilm-i hal ettirilmesi ear-zı me'rihat şehriyârânem olduğu ve bu babda ikmâli ve tesahül ve evvelânî derece ve nüzheb vukuuna cesaret edenler mes'ul ve meâteb olmaları matlub-ı katin-i şahânem idüğü ma'lumunuz oldukda ber-minvâl-i muharrer amel ve hareket icraya dikkat eylemeleri.

Gurre-i Ramazan Sene 1258

Ek:10

Şer'îye Sicili : Bolu

Defter No : 875

Sahife No : 81 a

Konusu : Gümrük Maddesine Dair Emr-i Âl-i

Dustur-ı mükerrerem müşir-i müfahhem nizâmü'l-âlem mudebbîr-i umûri'l-cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb mütimmim-i mehâmi'l-enâm birre'yi's-sâib mümehhid-i bünyâni'd-devlet ve'l-ikbâl müşeyyid-i erkâni's-saadet ve'l-iclâl el-mahfûf bi sunûf-i evâtîfû'l-meliki'l-âla halâ Bolu Eyaleti müşir-i vezirim Ali Şefik Paşa edâm-allahü Teâla iclâlehü ve kıdvetü't-tevvâb el-minşerrîn, Bolu Kazası Naibi Mevlânâ zîde i'lmen ve kıdvetü'l-emâcid ve'l-ayân, Bolu ve tevâbi' gümrük memuru zîde mecdühu tevfi' refi' humâyûn vasıl olıcak ma'lûm olaki; Devlet-i âliyemle Rusya Devleti beyyininde akd olan muâhedât icabınca memalik-i mahrûse-i şahânemde icra-i ticaret eden devlet-i müşârileyha tüccar ve teb'âsından alınmakta olan gümrük rüsumâtı tarifesinin tecrîdi hususuna devlet-i müşâr ileyha canbından inhâr-ı muvaffakat olunub keyfiyet tarafeyinden ta'yin kılınan memurlar muvaffakatıyla bi'l-müzakere ol babda mücceriden tanzîm ve takdim kılınan ta'rife defteri muccebince icab eden resm-i gümrüğün işbu iki yüz elli sekiz senesi şehr-i Ramazane'l-mübarekenin dokuzuncu gününden yani Teşrini evvel ibtidasından i'tibaren ahz ve istifasına teşebbüs olunmakda icra-yı iktizası hususu â'zâmı rical-i devlet-i âliyemden hala İslâmbol gümrüğü emini iftihârü'l-âlâ ve'l-âzâm müstemii cemii'l-meâli ve'l-müfahâm Mehmet Tahir Bey dâme uluvvuhü tarafından bâ takrir ifâde ebna olub ol vechile icrası hususuna irade-i seniyye-i mülûkânem ta'lıkıyle ol babda emr-i humâyûn şevket-i mekrûn padişâhânem şereftîz sunûh ve sudûr olmuş ve Tanzimat-ı mülkiye icra olunan ve gerek müstesna bulunan mahallerde kâin gümrüğün ekserisi makarrer olan ta'rifelerde muharrer rüsumâtın ahz ve istifası şartı ve şurut-ı saire-i malume ile ikiyüz elli sekiz senesine mahsuben ber-vech-i maktu' mültezimine ihale ve ilzam olunmuş olmak mülâbisesiyle işbu ta'rife-i ceride de bâşi husule gelecek fazla rusumatın ahzına zikrolunan mülteziminin sehaliyeti olmayacağına mebni fazla mezkurenin hesabı başkaca ru'yet tutularak beher üç mahda bir kere defter müfredatıyla maliye hazine-i celilesine iyice irsal olunması lazım geleceği maliye nazareti tarafından ifade ve ebna olunmuş olmağla ber-vech-i meşruh üzere 'âmel ve harekete mübaderet olunmak fermanım olmağın divanı humâyûnumdan mahsusen işbu emr-i celili'l-kadrim isdâr ve bir kıt'a metbu' ta'rife defteri suretiyle maâ irsâl ve tisyar olunmuştur. İmdi vusul-i emr-i Şerifide ta'rife-i ceride-i mezkûre Bolu ve tevabi gümrükleri defterlerine kayd ve tesbit ve keyfiyeti ol tarafda lâzım gelenlere i'lân ve işâat olunarak bundan böyle

Rusya Devleti tüccar ve tebâsının emtia ve eşyalarından icab eden rüsumat-ı gümrüğün tarih-i mezkureden itibaren gönderilen suret defterinde muharrer olduğu vechile ahz ve tahsili zikrolunan fazlanın dahi beher üç mahda bir defa defter mufredatiyle hazine-i merkûme canibine irsal ve tesbil kılınması irade-i seniyye-i mülûkânem muktezasından idüğü sizki müşir-i müşâr ve sair mâmi-ileyhimsiz ma'lumunuz oldukda ber-minval-i muharrer amel ve harekete ihtimam ve dikkat hilafından mübâadet eylemeniz babında ferman-ı âl-i şânım sadır olmuştur. Buyurdum ki; vusul buldukda bu babda vech-i meşruh üzere şeref yafte sudur olan ferman vacibü'l-etba' ve lazimü'l-imtisalimin mezmuden itaat makrûniyle 'âmel ve hareket eyliyesiz alamet-i şerife i'timad kılınız Tahrir fi evasit şehri-i şevvâli'l-mükerrem sene semân ve hamsin ve mieteyn ve elf.

Ek:12

Şer'iyе Sicili : Bolu

Defter No : 875

Sahife No : 87 b

Konusu : İlmî Müesseseler

... Kadimden işaret-i aliyye ile meşruh ise bâ-işaret-i aliyye tevcihatı icra olunub bâlâda beyan olunan Asitâne ve Bilad-ı selâsede vâki' ancak Şifâ-i Şerif ve Buhari hanlık ve Darü'l-Hadis ve dersîâm ve tekâya ve zevâyanın evvel emirde işaret buyurulub badehü cânib-i nezaret evkâf-ı humâyûndan bâ-ilâm ve inhâ olunub ancak zeyl meşihati cihatlerinin kadimi vechile yalnız işaret-i aliyye ile rûûs-ı humâyûn verilmesi ve cihat-ı merkûmenin munazaası zuhur eder ise te'dâtü şer'iyesi mahkeme-i teftişde ba'de'l-i'lâm yine işaret-i aliyye refi' ve ibkası icra olunması hususu evkâf-ı humâyûn nâzırı saâdetlü bey efendi tarafından bâ takrir inhâ olunmuş ve keyfiyet Meclis-i Vâlay-ı Ahkâm-ı Adliyye lede'l-havale mevâd-ı mezkûre tevcihat-ı ilmiyye dair olarak müesses olan nizam-ı meriyyesi demek olduğundan ol-vechile icra ve nizamı mucibince cihat-ı ilmiyenin kasr-ı yedine müsaade olunmayarak ehil ve erbabına tevcih ve i'ta olunması ve eshâb-ı cihatta hizmetinde bir günâ tekâsül veyahud terk-i hizmet eden olur ise ref'inden ehline verilmek üzere nizâmı vikâye kılınması ve mecmûan işaret-i aliyyeye mütevakkıf olan cihât-ı ilmiye tevcihatının inha olduğu vechile evvel beevvel işaret-i aliyye buyurulub ba'dehü icâbı yürütülmesi ve meşâyih-iselâtin tevcihatı yalnız işaret-i aliyye ile icra olunması ve taşralarda olan cihât-ı ilmiyye tevcihatının Dersaâdet de icra olduğu vechile mahfûlü ve kasr-ı yedin vukuunda ehliyetli evlâdı olduğu halde ona nâ-ehil ise ehliyetlîsü bulunarak bâ-işaret-i aliyye erbabına tevcih buyurulması ve eğer hin-i tevcihinde layıkıyla tahkik olunmaksızın nâ-ehle cihat verilir ve sonra adem-i ehliyeti tahkik kılınır ise ol vakit o ma'kûle nâ-ehle verilen cihâtın ref'inden ahar münasib ve müstahıkkına tevcih kılınması ve bu madde için verilecek i'lâmâtı ve istid'a eden kesânın ehliyet ve adem-i liyakatını musaddık ve mübeyyin mahalleri müşirânı hazerât taraflarından dahi tahrirâr verilmesi lazımeden bulunmuş olduğundan ol-vechile icabının icrası Meclis-i Al-i Umûmide müzakere ve tesbit olunarak hâk-pay-ı humâyûn-ı şahânedan lede'l-istizan irade-i seniyye-i hazret-i padişahî dahi ol-merkezde şeref-sunûh ve sudûr buyurulmuş ve keyfiyeti lazım gelenlere bildirilmiş olunan zat-ı vâlâları dahi hususat-ı merkûme hakkında ber-müceb-i irade-i seniyye hareket ve nizam-ı mezkûrun

tedarık-ı halelden vikayesi hususuna himmet buyurmaları sıyakında kaime-i senâver-i tahrir ve sûy-i sâmi-i müşirlerine ba's ve tisyâr kılınmıştır.

İnşâ Allah'ü Teâlâ lede'l-vusûl ber-vechi muharret himmet buyurmaları me'mûl-ı senâveridir.

20 Zi'l-hicce Sene 58

Ek: 14

Şer'îye Sicili : Mudurnu

Defter No : 1470

Sahife No : 46 a

Konusu : Güvenlik Tedbirleri

Sâye-i şevketvâye-i cenab-ı mulûkânede memâlik-i mahrûse-i şâhânenin her bir mahal ve mevâkı'inde emniyet-i kâmilenin istikmâli zımmında ve sunûf-ı ehâli ve teb'adan esliha isti'mâli lâzım gelen kesânın kefelâye rabtıyle hasıl olduğu eslihanın cins ve adedini mübeyyin yedine tezkere-i mahsusa i'ta ve bu misillü kesâne tesadüf eden zabtı-ye me'murları tarafından dahi esliha tezkeresi suâl olunarak kefâletli tezkere ibraz edemediği halde serseri mekûlesinden edemek olacağından icabının icra kılınması lâzım gelen me'murîn-i Devlet-i aliyye taraflarına mukaddemce ba tahrirat tavsiye ve izbâr olunmuşdu. Çünkü silâh taşımak ta'mimen memnu' hükmünde olduğundan esliha isti'mâl eden şahıs her kim olur ise olsun bulunduğu şehir ve kaza ve kura imam ve muhtarının kefaletlerini mübeyyin membûr ilmihaber getirerek kendisi eyalet sekinesinden ise zabtıye sergerdeleri taraflarından ve Kâimmakâm ve muhassıl ve müdür bulunan elviye ve kaza ahalisinden ise me'murîn-i mûma-ileyhim caniblerinde mezkur ilmühaber ahz ve sened hükmünde tevfiân birle hamil oldukları eslihanın cinsi ve adedini ve eshabının ismi ve eşkâli v e şöretini mütezemmim tezâkir i'ta ve tarihiyle ve bir ceride-i mahsusiye kayd ve imlâ olunub tezâkir-i merkûmeye bir sene müddet tahsis olduğu cihetle ticaret veyahut âhar sanat ve maslahatla ve'l-hasıl müsellağ olarak taşraya gidenlerin herhangi şehir ve kaza da tezkerelerinin müddeti münkaziye olur ise ol-mahal me'mûri tarafından ahz ve sened makamında battâlede (eski evrak torbası) hıfz olunarak müceddiden tezkire i'tasıyle şayed bu mekûlelerden ilerüde bir gûne uygunsuzluk zuhur eder ise o halde mes'uliyet mahfuz seneddeki kefile ref' olacağı ve hiç tezkiresi olmayanlar kefil verebilir ise bulunduğu mahalden tezkire verilmesi ve kefil bulamadığı ve etva ve meşverândan bir gûne sû-i efâl ihsas olunmadığı suretde fimâ ba'de tezkiresiz gezmek ve mensub olduğu mahalden tezkire celb etmek üzere tenbihat-ı mukteziye ve te'kîdât-ı icabiye ifasıyle salıverilmeyüb muzan-ni sûi ve mechûli'l-ehvâl ise bi't-tevkîf keyfiyeti layıkıyla tahkik olmadıkça erâie ruhsat olunmaması ve zikrolunan tezkireler zabtıye me'mûrları tarafından yoklanacağından ve bunların okuyub yazmaları olamayacağından sahte bir alemet-i farık olmak için evrak-ı Sahihaye yazılmış suretleri tezkir ve tensib olunmuş ve icâb-ı icrâsı bâbında şeref-sudûriden emirnâme-i Sâminin suretidir.

Ek:16

Şer'îye Sicili : Mudurnu
 Defter No : 1470
 Sahife No : 54
 Konusu : Sağlık Hizmetleri

Sûret-i Emirnâme-i Hazret-i Vekâlet-penâhidir.

Veli ni'met-i bi minnetimiz zat-ı hikmet ayât-ı padişahımız efendimiz hazretlerinin kâffe-i sun'uf-ı bende ve sekenenin bi hıfzı Teâla her suretle daire-i istirahat ve sıhhat ve afiyet de bulundurulmalarının maddi ve manevî esbab ve vesâil-i lâzimesi'nin istihsâl ve masrûf ve sezâ-vâr buyurulan himmet ve inâyet-i âliye-i cenâb-ı şâhin-şâhileri âsâr-ı hayriyesinden olarak sâye-i meâli-va hazret-i tâc-dârîde hıfz-ı sıhhat-ı umumiye zimmında memâlik-i mahruse-i cenâb-ı Şâhâneye gönderilen etibbânın muhasses olan maaşlarına ve hallice olan kimesnelerin virebileceği akçeye kanaat iderek herkese layıkıyla bakmak ve fukara ve zuâfâdan ücret almamak mecburiyetinde bulundurulmaları için bir nîzamnâme yapılub imkânının neşr ve i'lan kılınması hikmet ezfâ-yı sunûh ve sudûr buyurulan irade-i seniyye-i Cenâb-ı padişâhî iktıza-yı âlîsinden olmayla ser-etibbâ-yı hazret-i şehriyârî semâhatlû efendi hazretlerinin rey' ve müt'âlâsı ve Meclis-i Vâlânın netice-i müzekkiresi üzerine bu babda tanzim olunan nîzamnâmenin tâb ve temsiliyle taşralarda me'mûr olan etibbânın yedlerine i'ta olunarak ve keyfiyet efrâd-ı ahâliye dahî ilân ve işâ'at kılınarak hılafına hal ve hareket vukua gelmemesi ve henüz etibbâ me'mûr almamış mahallere dahi bu taraftan istîzân kılınmadıkca hod- be- hod memleket tarafından tabib ta'yin olunmayub Asitâne-i aliyyeye karîb kazalarda mahallinden ta'yini istid'â olunan tabib gelüb Der-saadet'te imtihan olunması ve ba'de- ez-in mülâbisesiyle gelüb gitmesinde suûbât olan mahalden istenilen tabibin yedinde olan gerek dîbloma ta'bir olunur icâzetnâme ve gerek ba'zı muallimîn tarafından verilen şahadetnâmeleri makâm-ı riyâset-i ettibbâdan tasdik olunması ve tebâbetinde mehareti olduğunu mübeyyin hiçbir gûne yedinde senedi bulunmaz ise Rumeli ve Anadolu ve Arabistan Orduyû humayûnları merkezlerinde sertabib bulunanlar ma'rifetleriyle meclis önünde alenen imtihan olunarak derece-i mahâret ve istikameti meclisce bâ-mazbata der- bâr-ı madelet karara ebnâ olunduktan sonra me'mûriyeti icra olunması ve yedinde senedi olmayan ve lede'l-ı-imtihan derece-i ma'lumâtı bilinmeyen etibbâ ve cümle-li vücuhun kabul ve istihdam kılınmaması ve me'mûr olan etibbânın işbu nîzamnâmenin mündercesi

vechile hareket eyliyeceğinin ber-minvâl-i muharrer efrâd-ı ahâlinin dahi ma'lûmatları hasıl olmak üzere bu kere irsâl kılınan matbu nizamnâme ahkâm-ı bi'l-cümle cevâmı mesâcidde kazânın hâvi olduğu kura ve kasabât ve kenîsâlar da i'lan olunub luzumunda müracaat olunmak üzere işbu tahriratımız ile beraber bi'l-cümle kaza mehâkimi sicilâtına kayd olunması hususu vükâlâ-yı hu'mayûn-ı hazret-i mülûkânedan lede'l-istizan irâde-i hikmet ifâde-i cenâb-ı şehriyârî dahi bu merkezde mütaallik ve şeref sudur buyurulub mûcibince zikrolunan nizamnamelerden luzûmu mikdarı tarafınıza irsâl kılınmakla emru fermân-ı hazret-i şahâne mentûk-ı celfîlin zir-i irâdenizde olan mahallerde dahi hüsn-i icra hususına mübâderet eylemeniz siyâkında kâime tahrir ve tesyir kılınmıştır. İnşallahü Teala lede'l-vusûl ber-vech-i muharrer hareket mübâderet eyliyesiz.

6 Rebutü'l-ahir 1265

Ek: 18

Şer'îye Sicili : Mudurnu
 Defter No : 1470
 Sahife No : 54 a
 Konusu : Sağlıkla ilgili Talimnâme Sureti

Bâ İrade-i Seniyye Tertib Olunarak Memleket Etibbâsı Yedlerine Verilen Ta'limat-ı Tıbbiyedir.

Memleket tarafından muvazzaf olarak me'mur olan tabib şehrin içinde bulunan sekeneden gâni ve fakir her kim hasta olub tabibi celb etmek murad eyledikde bîlâ-muhâlefet tabib olan şahıs gidüb tedavi-i lazimesini icra ede. Eğer hasta olan kimse tabibin olduğu mahalle ve sıra talebi ile gelmiş ise asla tevkıf ve te'hir etmiyerek illetine bakub ilacını tenbih ile hastayı iade eyleye ağniyadan hüsn-ı rızasıyle ücret-i kademiye verecek kimesnelerden alub fukaradan bulunanlardan bir akçe almaması eğer fukaradan ücret-i kademiye talebinde olur ise velev sellem hasta rızasıyle dahi verüde tabib kabul eder ise lede'l-istihbâr memleket tarafından tahsis olan maaşından kat' olunmaması.

Bir memlekette me'mur olan tabib yalnız ol şehirde bulunan hastalara tedavi etmek ile iktifa etmeyüb ol-şehrin hâvi olduğu kura ve kasabât ve nevâhisinden hastagân dahi talep olduğu halde asla te'hir etmiyerekden azimet eylemesi lazimedden ise de öyle şehirden hariç uzacak olan mahallere tabibin azimeti ba'zı mertebe mesârîfi muceb olub olmağla tabibi talep eden belde fukarâdan olmadığı halde yalnız Kaza Meclisi ma'rifetiyle mahalline göre tahsis kılınacak mesârîf-i hafifesi verilüb eğer içlerinde ba'zı ağniya bulunanlarının da evvelde muharrer olduğu üzere rızalarıyle ücret-i kademiye verürler ise alınub tabib tarafından talep olunmaya.

Tabib ma'mûr olduğu memleketin vucûhu ve ağniyasıyla uyuşub fukara takımına angarya olarak baştan sağma bakması ber-vechile caiz olmayub her kim olur ise olsun emr-i tedâvide ağniya ve fukarâ-yı fark ve temyiz eder ise kanûn-i tıbbi ve tabâbete muhalif olduğundan bu babda dahi tabib olan kimesne mesul ve müâteb olacağı.

Ba'zı kasaba ve kuralarda ahâlisinin i'tiyadi olan ba'zı maâlicat bulunacağından başka me'mûr olacak tabibler gidecekleri mahallerin yerlû hekimî ve hemde eczacısı demek olduğundan bu cihetle elzem olan ve taşralarda bulunmayan eczanın yanlarında

Bulunması lazım geleceğinden fakat hekim tarafından ahaliye verilecek eczanın fiât-ı mu'tedile ile verilmesine dikkat oluna ve kendülüğinden bir eczacı dükkânı küşâd edecek olursa kaza meclisi tarafına haber vererek meclis-i mezkûrden dahi bâ mezbata inhâ olunub makâm-ı riyaset-i ettibbâdan ruhsat havi dükkânı küşâd edecek eczacı veyahud hekimin namına memhur olarak tezkire i'ta olunduktan sonra kusâd eyleye.

Her bir tabib me'mûr olduğu şehir ve kaza ve kasaba ve kura ve nevâhide ne kadar hastaya tedavi eylediğini ve mübtelâ oldukları illetleri ne olduğuna ve fevt olanların mikdarını ve fusûl-i enbaasınmı cereyanını ve salgın hastalıkların envâmı mübeyyin ber-vech-i tafsil üç mahda bir kere defterini tanzim ile makâm-ı riyaset-i ettibbâye takdim eyleye.

Ahaliden her kim olurise olsun sulbîbeden iskât-ı cenin veya semûn havsumûn dair bir ilacın taharri ve talebinde olur ise kat'â rû-yı müsaade göstermeyüb hemen zabıtâ-i beldeye ifade eyleye ve eğer müsâade ederek buna dair ilaç verir ve ilacını ta'rif eder ve memleket canibinden bu babda teşekki vukuu ile lede'l-muhâkeme cünhâsı tebeyyün eyler ise derhal bu tarafa ihbar ile te'dibat-ı icabiyesi icra olunacağı.

Bir mahalle me'mûr olan tabib ol-mahallin havasını ifsad eyleyen bataklık ve suprüntü ve açık lağım misillü sıhhat-ı ahâliyi ihlâl eyleyen esbâbın kabil-i tathir ve tenzif olanlarını mümkün mertebe tathire dikkat ederek ahaliye tefhim-ı hıfz-ı sıhhat eylemek hususunda valî ve Kâimmakâm ve me'murîn-i memlekete ifâde eyleye.

MaazAllahu Teâlâ ilel-i sarîyeden veyahut emraz-ı vafire de ta'bir olunan ve salgın hastalıklardan birisi nefis-i şehirde zuhur etmeyüb civarında bulunan köy ve kasabalardan birinde zuhûr-ı dûş eylediği istimâ' olunduğu anda merâz-ı mezkûr tâûn ve çiçek ve hayevanâta sirâyet eden şâb emsâli hastalıklardan ise derhal ol-mahalle gidüb gelenler men ettirilerek öyle emrâz-ı vâfireden yani salgın suretinde zuhur etmiş olan hastalıkların men' ve def' her ne suretinde teşebbüsüne menût ise maâmâfih icra-yı iktizasına bakıla ve böyle şöret üzere zuhureden hastalıklar mülâbisesiyle vefeyât dahi evkât-ı sâireye nisbetle ziyedece olacağından mevtaları dahil şehire defn ettirmemeye mümkün mertebe dikkat oluna.

